RHETORICORUM AD C. HERENNIUM LIBRI QUATTUOR.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBRI DUO,

Ioannis Michaelis Bruti animaduersionibus illustrati.

LONDINI,

Excudebat Thomas Vautrollerius, Typographus.

1579.

Cum Priuilegio Regiæ Maiestatis.

Guilielmus Fremō·
recte hunc possidet
librum

CLARISSIMIS, ATQVE ORNATISSIMIS ADOLESCENTIBVS,

Iulio, & Baptistæ Lomelinis, Francisci F. F. Pulchris Ioan. Michael Brutus S. D.

ELoquentiæ laudes tantę sunt, Iuli Lomeline, quanta sunt ab illa profecta in homines commoda, & beneficia. Quæ quidem si tāta sunt, vt eorum admirari magnitudinem, quam inire numerum facilius homines possint: merito illa debet, vna laudandarum rerum omnium maxima, atque amplissima videri. Qua de re, & multa alia sæpe à doctissimis hominibus, atque eloquentissimis, & nonnulla à nobis, cum tertio ab hinc anno Ciceronis orationes edendas cu-

raremus, accurate dicta, & copiose sunt. Illud in præsentia expostulandum videtur, cum nulla sit vitæ pars, in qua non magnos fructus eloquentiæ atq; vberes homines referant, qui eius studio ducãtur non ita multos esse: qui illam complexi animo ita excoluerint, vt digni ijdem magna laude habiti sint, perpaucos semper ad nostram memoriam esse inuentos. Cuius rei tamen non vna modo caussa afferri potest. Nam & sunt nonnulli, qui cum ingenio excellant, naturæ bono cõtenti, vsu modo, atq; exercitatione, dicendi facultatẽ se assequi posse confidant, &, si qui sunt, qui ita à natura habeant adiumenta ad dicendum maxima, vt tamen existiment ea sibi præceptionibus artis augenda, ita se totos huic studio addicunt, vt nihil naturæ tribuant, cuius quidem in hac re, vt in alijs omnibus, quo illæ excultæ à nobis diligentius ad summam absolutionem perducantur, sunt principes partes. Quorum vtrique longe, mea sententia, falli videntur. Nam qui omnia à natura petunt, artem contemnunt: ij non intelligũt, magnum naturæ subsidium, atq; vnum adeo, sine quo vita hominum nulla futura sit, à se contemni. Ratio enim, à qua vna artes omnes, atq; hominum inuenta manant, cum eius tanta vis sit, vt nos à brutis animantibus seiunctos, dei immortalis

talis efficiat quam ſimillimos, tota à natura eſt, vt non prius quis ab arte diſcedat, quam idem à naturæ præſcripto, & rationis diſcedere, qua vna homines ad agendum vtuntur duce, exiſtimetur. Itaque non ſolum, quod inter nos loquimur, quo nihil magis proprium hominis eſt, ſed quod ornate, apte, appoſite ad perſuadendum loquimur, quod eloquentis eſt proprium munus, cum quæ in nobis inchoauit ratio, arte inuenta perfecit, naturæ tribuendum eſt. Ita autem multis notatis, & animaduerſis, quæ in vna quaque re à prudentiſſimis hominibus ſapienter, & certa ratione fierent, ſingulæ ſunt artes à noſtris maioribus inuentæ, & perfectæ. Atque, vt de hac ipſa arte dicendi loquamur, cum nulli adhuc rhetores exſtitiſſent, quorum præceptionibus hæc in nobis facultas corroborata altius ſe efferret, & Thucidides, & Herodotus doctiſſimi homines hiſtoriam luculenter ſcripſerunt, & magna cum eloquentiæ laude, & in foro, atque in concionibus clari homines multi Athenis, cum nondum ludum Iſocrates aperuiſſet, magiſter in primis dicendi clarus magnam gloriã ſunt apud ſuos ciues in dicẽdo aſſecuti. Neq; tamẽ, quoniam illi tantũ efficere ſine arte potuiſſent, mirifice a natura, & ab ingenio parati, Demoſthenes cuius

maxime illuſtre nomen apud poſteros manauit, Demades, Hyperides, AEſchines, alij artis adiumenta neglexerunt. Ita enim opinor, doctiſſimi homines ſtatuebant, qui magnam laudem tum dicendo, tum ſcribendo affecuti eſſent nullis artis præſidijs innixi, multo clariores illos hac laude futuros fuiſſe, ſi ad naturæ, atque ingenij vim, qua excellebant, ars quoque dicendi acceſſiſſet. Verum, vt magnopere hi reprehendendi, qui artem contemnentes omnia ſibi in natura poſita eſſe arbitrantur, ita minime illi laudandi, qui plane ingenio diffiſi, quo valent, arte vna ad dicendum, atq; adeò vt ab ea diuelli nulla ratione poſſint, innituntur. Neque enim ita eſt omnia vna ars complexa, vt non multa temporum ratio, hominum mores, religio, vitæ inſtituta, quorum nulla certa ratio & parum diuturna eſt, ab ingenijs poſtulent, quæ arte non traduntur: vt vere iam dici poſſit, vt ingenia artis ſubſidijs, ita artem ornari ingenijs maxime, & augeri. Nã qui nihil poteſt à ſe afferre, cum ab arte diſceſſerit, quod alijs inſtar artis ſit, is, licet hauriat præcepta omnia, quæ aut Græci, aut Latini ſcriptores de dicendi arte tradiderunt, nullus orator ſit futurus: cui quidem ita ab arte eſt præſidium petendum, vt intelligat, plurimum in arte ineſſe ad naturæ vim, ſi

adſit,

adsit, excitandam, atque conformandam, omnia in arte non inesse. Certa enim, ac definita genera quædam rerum ars complectitur, id, quod facile fieri potest: in hominum vita, multa quotidie emergunt, quæ cum infinita numero sint, ab eo modo tractari recte possunt, quem vbi artis præcepta deficiant, ingenij vis quædam acerrima, quæ nullis in nobis aut temporum, aut rerum finibus circumscribi potest, suis magis, quàm externis viribus dicentem tueatur. Quæ cum optimè nosset vir clarissimus, ac sapientissimus pater vester, quanquam eos liberos suscepisset, in quibus imaginem sui ingenij, pudoris, probitatis, mirificam ad virtutem indolem, eximiam spem posteritatis intueretur, censuit in vobis naturæ vim, cura acerrima sibi, & studio adiuuandam Ita doctissimos homines pueritiæ vestræ moderatores, qui vos & literis augerent, & exemplis ad virtutem, & honestatem conformarent, vobis educandis instituendisque præfecit. Quo quidem factum est, vt breui, ob admirabilem quandam ad omnes virtutes progressionem, quæ in vobis maiore indies cum vestra laude spectabatur, inter principes iuuentutis vestra virtus eluceret. Itaque quod admirabile quiddam, & maius inter homines habendum est, cum vos maiorum nobilitas,

diuitiæ,fortunæ amplissimæ,& quæ in vestra domo hereditaria est,formæ decus,venustas & cognomine vestro digna oris pulchritudo commendaret:perfecistis pudore, suauitate morũ,vitæ elegãtia, vt quibus rebus in multis sæpe obruitur virtutis lumẽ,inter eas tãquã inter minora lumina, & suum splendorẽ virtus obtineret:& tantis naturæ,& fortunæ ornamẽtis aucta, si modo fieri posset, vt vllã aliunde accessionẽ, quam a se ipsa virtus sumeret,maiorẽ etiam multo obtineret:Licuit vobis per patrẽ in vna hac re vobis indulgentissimũ: quod vobis erat maxime in optatis,per hunc laudis cursum ad summã gloriam peruenire: quo vos tamẽ alio vitæ cursu,sed æque illo laudabili, & recto facile vestra vos virtus prouexit. Atq; illud in vobis maxima dignũ laude: quod in magna negotiorũ mole,quæ in Italia,in Gallijs,Hispanijs,Belgis,omnibusq; Europæ cõuentibus districtos habent: omnibus rebus persequendis, quæ dignæ habentur amplissimo loco natis adolescentibus, si cui id modo dubium sit, fidem facitis, in omni vitæ ratione, virtutis decus, nisi obrui ipsi id patiamur, enitere. Ac te quidem, Iuli, quem non mihi prius tua cõsuetudo, qua est nihil suauius,quam tuæ virtutis fama conciliauit,cum alij multa in te fortunæ, & naturæ bona alia admiren-

admirentur, quibus ipse non teneor: neque vllæ curæ grauiores, neq; negotia amplissima quæ geris, neque ætatis vllæ illecebræ a tam laudabili instituto deducere potuerunt. Itaq; & quotidie legis ipse multa: &, ne qua tibi hora pereat, ea de doctis hominib⁹ perquirendo, percunctandoq; consequeris, quæ non prius deesse liberis hominibus possunt, quam illis certa ratio desit, vitam, vt dignum homine est, honeste, & cum laude agendi. Quæ tua virtus tāta nō me tibi solum amore deuinxit, sed ita deuinxit, vt nisi insigni monumento ad posteritatem quantus meus in te amor esset testarer: non me tibi magis, quam mihi ipse facere iniuriā viderer. Quæ enim in libero homine summa laus est, nullum tu quidem virtutis fructum vberiorem tua virtute habes: qui totus tibi in conscientia recte factorum positus est: ipse cum possim, nisi tuam virtutem mihi litteris illustrandam suscipiam: aut videar ea non videre, quæ sita in oculis omnium clarissime elucent: aut tibi, quem vnice amo, & obseruo, videar maximum vitæ ornamentum, & decus inuidere. Ita lætis secundisque ominibus, clarissimo tuo, & fratris nomini inscripti Ciceronis Rhetorici libri in lucem prodeunt, summo a me labore, studio, vigilantia, id, quod res ipsa declarat, emenda-

ti. Id & vestræ virtutis illustre testimonium, & summi mei in vos amoris, studij, obseruantiæ haud obscurum monumentum, perpetuum vt sit non despero aliquando fore: opto quidem certe, atque aueo in primis. Ac, si in omni munere largiendo voluntas magis, & studium, quam munus spectatur, spero vobis maximum idem, atque amplissimum visum iri. Datum Lugduno, Kal. Ianuar. CIↃ. IↃ. LXX.

RHE-

RHETORICORUM AD C. HERENNIUM LIBER PRIMUS.

ETSI negotijs familiaribus impediti, vix satis otium studio suppeditare possumus, & id ipsum quod datur otij, libentius in philosophia consumere consueuimus: tamen tua nos, C. Herenni, voluntas commouit, vt de ratione dicendi cōscriberemus: ne aut tua caussa noluisse, aut fugisse nos laborem putares: & eo studiosius hoc negotiū suscepimus, quod te non sine caussa velle cognoscere rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. Quas ob res, illa, quæ Græci scriptores* arrogantiæ caussa sibi assumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse viderentur, ea conquisiuerunt* quæ nihil attinebant, vt ars difficilior cognitu putaretur. nos autē ea quæ videbantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quæstus, aut inanis gloriæ cōmoti venimus ad scribendum, quemadmodum ceteri: sed vt industria nostra tuæ morē geramus

voluntati. Nunc, ne nimium longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus: sed, si te vnum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multum iuuare: vt intelligas hãc rationẽ præceptionis accõmodari ad exercitationẽ oportere.

ORATORIS *officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad vsum ciuilem moribus, ac legibus constitutæ sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri poterit. Tria sunt genera caussarum, quæ recipere debet orator: demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personæ laudẽ, vel vituperationem. Deliberatiuum est, quod in consultatione positum, habet in se suasionem, & dissuasionem. Iudiciale est, quod positum in controuersia, habet accusationem, aut petitionẽ cum defensione. Nunc quas res oratorem habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has caussas tractari conueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriam, & pronuntiationem. Inuentio, est excogitatio rerum verarum, aut verisimiliũ, quæ caussam probabilem reddant. Dispositio, est ordo, & distributio rerum, quæ demonstrat quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio, est idoneorum verborum, & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerum, & verborum dispositionis perceptio. Pronuntiatio, est vocis, & vultus, & gestus moderatio*

deratio

deratio cum venustate. Hæc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars, est præceptio, quæ dat certam viam, rationemque dicendi. Imitatio, est qua impellimur cum diligenti ratione, vt aliquorum similes in dicendo* velimus esse. Exercitatio, est assiduus vsus, consuetudoque dicendi. Quoniam igitur demonstratum est, quas caussas oratorem recipere, quasque res habere conueniret: nunc, quemadmodum possint ad inuentionis rationem officia oratoris accommodari, dicendum videtur.

INVENTIO in sex parteis orationis consumitur, in exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium, est principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicis constituitur, vel apparatur ad audiẽdum. Narratio, est rerum gestarum, aut perinde vt gestarum expositio. Diuisio, est per quam aperimus quid conueniat, & quid in controuersia sit, & per quam exponimus quibus de rebus* simus dicturi. Confirmatio, est nostrorum argumentorum expositio cum* asseueratione. Confutatio, est contrariorum locorum dissolutio. Conclusio, est artificiosus orationis terminus. Nunc quoniam vna cum oratoris officijs, quo res cognitu facilior esset, producti sumus vt de orationis partibus loqueremur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus: de

exordio primum dicendum videtur.

CAVSSA *posita, quo commodius exordiri possimus,* *genus caussæ est considerandum. Genera caussarum sunt quattuor: honestum, turpe, dubium, humile. Honestum caussæ genus putatur, cum aut id defendimus quod ab omnibus defendendum videtur, aut id oppugnamus quod ab omnibus videtur oppugnari debere, vt pro viro forti cõtra paricidam. Turpe genus causæ intelligitur, cum aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubium genus est, cum habet in se caussa & honestatis, & turpitudinis partem. humile genus est,* *cum contempta res affertur. Cum hæc ita sint, conueniet exordiorum ratione ad omne genus caussæ accommodari. Exordiorum duo sunt genera, Principium, quod Græce προοίμιον appellatur: & insinuatio, quæ ἔφοδος nominatur. Principium est, cum statim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. Id ita sumitur, vt attentos, vt dociles, vt beneuolos auditores habere possimus. Si genus caussæ dubium habebimus, à beneuolentia principium constituemus. nequid illa turpitudinis pars nobis obesse possit. Sin humile genus erit caussæ, faciemus attentos. Sin turpe caussę genus erit,* *insinuatione vtendum erit: de qua posterius dicemus, nisi quid nacti erimus quare aduersarios criminando beneuolentiã captare possimus. Sin honestum caussæ genus erit, licebit recte vel*

vii

*vti, vel non vti principio. *Si vti volemus, aut id oportebit ostendere, quare caussa sit honesta, aut breuiter quibus de rebus simus dicturi, exponere. Si principio vti *nolemus, à lege, à scriptura, aut ab aliquo firmissimo nostræ caussæ adiumento principium capere oportebit. Quoniam igitur docilem, beneuolum, attentum habere auditorem volumus, quo modo quidque eorum confici possit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, si summã caussæ breuiter exponemus, & si attentos eos faciemus. nam docilis est is, qui attente vult audire. Attentos habebimus, si pollicebimur, nos de rebus magnis, nouis, inusitatis verba facturos, aut de ijs rebus, quæ ad remp. pertineant, aut ad eos ipsos qui audient, aut ad deorum immortalium religionem, aut ad* pietatem: & si rogabimus vt attente audiant, & si numero exponemus res, quibus* de rebus dicturi sumus. Beneuolos auditores facere quattuor modis possumus: à nostra, ab aduersariorum, ab auditorũ persona, & à rebus ipsis. A nostra persona beneuolentiam contrahemus, si nostrum officium sine arrogantia laudabimus, *atq; in rempub. quales fuerimus, aut in parentes, aut in amicos, aut in eos ipsos qui *audiunt, aliquid referemus: dummodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accommodata. Item si nostra incommoda proferemus, inopiam, solitudinem, calamitatem: & si orabimus vt nobis sint auxi-*

quod sunt Dociles auditores.

lio, & simul ostendemus, nos in alijs spem noluisse habere. Ab aduersariorum persona beneuolētia captabitur si eos in odium, in inuidiam, in cōtemptionem adducemus. In odium rapiemus, siquid eorum spurce, superbe, perfidiose, crudeliter, confidenter, malitiose, flagitiose factum proferemus. In inuidiam trahemus, si vim, si potentiam, factionem, diuitias, incōtinentiam, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumentis magis, quàm veritati eos confidere aperiemus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiā, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ab auditorum persona beneuolentia colligetur, si res eorum fortiter, sapienter, mansuete, magnifice iudicatas proferemus: & si, quæ de his existimatio, quæ iudicij exspectatio sit, aperiemus. A rebus ipsis beneuolum efficiemus auditorem, si nostram caussam laudando extollemus, aduersariorum per cōtemptionem deprimemus. Deinceps de insinuatione aperiendum est. *TRIA sunt tempora, quibus principio vti non possumus, quæ diligenter sunt consideranda: aut cum turpem caussam habemus, hoc est cum ipsa res animum auditoris à nobis alienat: aut cum animus auditoris persuasus esse videtur ab ijs, qui ante contradixerunt: aut cum defessus est eos audiendo, qui ante dixerunt. Si caussa turpitudinem habebit, exordiri poterimus his rationibus: rem, non hominem:*

hominem: aut hominem, non rem spectari oportere: non placere nobis ipsis quæ facta dicantur ab aduersarijs, & esse indigna, aut nefaria. Deinde, cum diu rē auxerimus, nihil simile à nobis factum esse ostendemus, aut aliquorum iudicium de simili caussa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore proferemus. Deinde ad nostram caussam pedetentim accedemus, & similitudinem cōferemus. Item si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua re* eorum dicturos: & tamen occulte dicemus, interiectione verborum. Si persuasus auditor fuerit, id* est, si oratio aduersariorum auditoribus fidem fecerit (neque enim non facile scire poterimus quoniam non sumus nescij quibus rebus fides fieri soleat,) Ergo si fidem factam putabimus, his rebus nos insinuabimus ad caussam. de *eo quod aduersarij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primum nos dicturos pollicebimur: *ab aduersarij dicto exordiemur: & ab eo maxime, quod ille nuperrime dixerit: dubitatione vtemur, quid potissimum dicamus, aut *cui loco primum respondeamus cum admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, quæ risū mouere possit, exordiemur: ab apologo, a fabula verisimili, *imitatione, deprauatione, inuersione, *ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, *collatione, adiectione, abiectione, literarū mutatione, præterea exspectatione, similitudine, *nouitate, historia, versu, aut ab

*alicuius interpellatione, aut irrisione: & si promiserimus aliter ac parati fuerimus, nos esse dicturos: nos non eodem modo, vt ceteri soleant, verba facturos: quid alij soleant, quid nos facturi simus, breuiter exponemus. Inter insinuationem, & principium hoc interest: Principium huiusmodi debet esse, vt statim apertis rationibus quibus * praescripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem. At insinuatio eiusmodi debet esse, vt occulte per dissimulationem eadem illa omnia conficiamus, vt ad eãdem commoditatem in dicendi opere venire possimus. Verum hae tres vtilitates, tametsi in tota oratione sunt comparandae, hoc est, vt auditores sese perpetuo nobis attentos, dociles, beneuolos praebeant: tamen id per exordium caussae maxime comparandum est. Nunc, * nequando vitioso exordio vtamur, quae vitia vitanda sint, docebo. In exordienda caussa seruandum est, vt lenis sit sermo, vt vsitata verborum consuetudo, vt non apparata oratio videatur esse.*

*VITIOSVM exordium est, quod in plureis caussas potest accommodari, quod vulgare dicitur. Item vitiosum est, quo nihilominus aduersarius potest vti, quod commune appellatur. Item illud, quo aduersarius poterit vti ex contrario. Itẽ vitiosum est, quod nimium apparatis verbis compositum est, aut nimis longum est: & quod non ex ipsa caussa natum * videtur, vt proprie cohaereat*

cum

cum narratione: & quod neque beneuolum, neque docilem, neque attentum facit auditorem. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus.

NARRATIONVM tria sunt genera. Vnum, quo exponimus rem gestam, & vnumquodq; trahimus ad vtilitatem nostram vincendi caussa: *quod pertinet ad eas caussas, de quibus iudicium futurum est. Alterum genus est narrationis, quod intercurrit nonnunquam, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis, * vel laudationis caussa. Tertium genus est id, quod a caussa ciuili remotum est, in quo tamen exerceri conuenit, quo commodius illas superiores narrationes in caussis tractare possimus. Eius narrationis duo sunt genera: vnum quod in negotijs, alterum quod in personis positum est. Id quod in negotiorum expositione positum est, treis habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, quæ neq; veras, neq; verisimiles res continet, vt eæ, quæ tragœdijs traditæ sunt. Historia, est gesta res, sed ab ætatis nostræ memoria remota. Argumentum, est ficta res, quæ tamen fieri potuit, velut argumenta comœdiarum. Illud genus narrationis quod in personis positum est, debet habere sermonis festiuitatem, animorum dissimilitudinem, grauitatem, lenitatem, spem, metum, suspicionem, desiderium, dissimulationem, * errorem, misericordiam, rerum va-

rietates, fortunæ commutationem, insperatum incommodum, subitam lætitiam, iucundum exitum rerum. verum hoc in exercendo transigetur: illud quod ad veritatem pertinet, quomodo tractari conueniat, aperiemus. Treis conuenit res habere: narrationem, vt breuis, vt dilucida, vt verisimilis sit: quæ quoniam fieri oportere scimus, quemadmodum faciamus, cognoscẽdum est. Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare, vnde necesse erit: & si nõ ab vltimo initio repetere volemus: & si summatim non particulatim narrabimus: & si nõ ad extremum, sed vsq; eo quo opus erit,* persequemur: & si transitionibus nullis vtemur: & si nõ deerrabimus ab eo quod cœperimus exponere: & si exitus rerum ita* exponemus, vt ante quoq; quæ facta sunt, sciri possint, tametsi nos reticuerimus. quod genus est, si dicã, me ex prouincia redisse, profectũ quoque in prouinciam intelligatur: & omnino non modo id quod obest, sed etiam id quod neq; obest, neq; adiuuat, satius est præterire: & ne bis, aut sæpius idem dicamus: cauendum est etiam ne id quod * semel supra diximus, deinceps dicamus, hoc modo, Athenis Megaram vesperi aduenit Simo: vbi aduenit Megaram, insidias fecit virgini: insidias postquam fecit, vim illi in loco attulit.

Rem dilucide narrabimus, si vt quidque primum gestum erit, ita primum exponemus, & rerum, ac temporum ordinem conseruabimus: vt

gestæ

gestæ res erunt, aut vt potuisse geri videbuntur.
Hic erit considerãdum,* nequid perturbate, nequid contorte, nequid ambigue, nequid noue dicamus: nequam in aliam rem transeamus: ne ab vltimo repetamus: ne longe persequamur: nequid, quod ad rem pertineat, prætereamus: & si persequemur ea, quæ de breuitate præcepta sunt. nam quo breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit: si vt mos, vt opinio, vt natura postulat dicemus: si spatia temporum, personarum dignitates, consiliorum rationes, locorum opportunitates constabunt:* ne refelli possit aut temporis parum fuisse, aut caussam nullam, aut locum idoneum non fuisse, aut homines ipsos facere, aut pati non potuisse. Si vera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sæpe veritas, nisi hæc seruata sint, fidem non potest facere. Sin erit ficta, eo magis erunt conseruanda. de his rebus caute confligendum est, quibus in rebus tabulæ, aut alicuius firma auctoritas videbitur interfuisse. Adhuc quę dicta sunt, arbitror mihi cõstare cum cæteris artis scriptoribus,* nisi quia de insinuatione noua excogitauimus, quod eam soli pręter ceteros in tria tempora diuisimus, vt plane certam viam, & perspicuam rationem exordiorũ haberemus. Nũc, quod reliquum est, quoniam de rerum inuentione disputandum est, in qua singulare cõsumitur oratoris* artificium: dabimus ope-

ram, vt nihilo minus * industriæ, quam rei vtilitas postulabit, quæsisse videamur, si prius pauca de caussarum diuisione dixerimus.

CAVSSARVM diuisio in duas parteis distributa est. Primum * perorata narratione debemus aperire quid nobis conueniat cũ aduersarijs: si ea, quæ nobis vtilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo: Interfectam esse ab Oreste matrem conuenit mihi cum aduersarijs: iure fecerit, & licueritne facere, id est in controuersia. Item è cõtrario, Agamemnonẽ esse a Clytemnestra occisum confitentur. cum id ita sit, me vlcisci parentem negant oportuisse. Deinde cum hoc fecerimus, distributione vti debemus. Ea diuiditur in duas parteis, enumerationem, & expositionem. Enumeratione vtemur, cum dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. eam plusquam trium partium numero * cõstare non oportet. nam & periculosum est, nequãdo plus, minúsue dicamus, & suspicionem affert auditori meditationis, & artificij: quæ res fidem abrogat orationi. Expositio est, cum, quibus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter, & absolute. Nunc * ad confirmationem transeamus.

TOTA spes vincendi, ratioq; persuadẽdi posita est in cõfirmatione, & in confutatione. Nam cum adiumenta nostra exposuerimus, contrariaq; dissoluerimus, absolute nimirũ munus oratorium confecerimus. Vtrumq; igitur facere poterimus, si

consti-

constitutionem caussæ cognouerimus. Caussarum constitutiones alij quattuor fecerunt: noster doctor *Hermetes treis putauit esse: non vt de illorum quidquam detraheret inuētione, sed vt ostēderet id quod oportuisset, simpliciter, & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter, & bipartito.

Constitutio, est prima deprecatio defensoris cum accusatoris insimulatione coniūcta. Constitutiones itaque, vt ante diximus, tres sunt: Coniecturalis, Legitima, Iuridicialis. Coniecturalis est, cum de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquam resciuit quæ fecisset per insaniā, gladio incubuit. Vlysses interuenit: occisum conspicatur: e corpore cruentum* telum educit. Teucer interuenit. cum fratrem occisum, & inimicum fratris cum gladio cruento videt, capitis arcessit. Hic quoniam coniectura verum quæritur, de facto erit controuersia: & ex eo constitutio caussæ cōiecturalis nominatur. Legitima cōstitutio est, cum ex scripto, aut ex scriptis aliquid cōtrouersiæ nascitur. Ea diuiditur in parteis sex, scriptum, & sententiam, contrarias leges, ambiguum, definitionem, translationem, ratiocinationem. Ex scripto & sententia controuersia nascitur, cum videtur scriptoris voluntas cum scripto ipso dessentire, hoc modo: Si lex sit, quæ iubeat, eos, qui propter tempestatē nauim reliquerint, omnia perdere: eorum nauim, ceteraq; esse, si nauis conseruata sit, qui remanserint in naui.

Magnitudine tẽpestatis omnes perterriti, nauim reliquerunt, & in scaphã conscenderunt, praeter vnum aegrotum: is propter morbum exire, & fugere, non potuit. casu & fortuitu nauis in portum incolumis delata est: illã aegrotus possidet: nauim petit ille, cuius fuerat. Haec constitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex contrariis legibus controuersia constat, cum alia lex iubet, aut permittit, alia vetat quidpiam fieri, hoc modo: Lex vetat eum qui de pecuniis repetundis damnatus sit, in concione orationem habere. Altera lex iubet, augurem, in demortui locum qui petat, in concione nominare. Augur quidam damnatus de pecuniis repetundis, in demortui locũ qui petat, nominauit: petitur ab eo multa. Constitutio haec est legitima ex contrariis legibus. Ex ambiguo controuersia nascitur,* cum scriptũ duas, aut plureis res significat, hoc modo. Paterfamilias, cum filiũ heredẽ faceret, testamento vasa argentea vxori legauit. TVLLIVS heres meus Terentiae vxori meae XXX. pondo vasorum argenteorum dato, quae volet. Post mortem eius vasa pretiosa & celata magnificè, illa petit: Tullius se quae velit ipse XXX. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione caussa constat, cum in controuersia est, quo nomine factũ appelletur. ea est huiusmodi: Cum Lucius Saturninus legem frumentariam de semissibus, & trientibus laturus esset: Cepio, qui per id temporis quaestor

vrbanus

vrbanus erat, docuit ſenatum, ærarium non poſſe pati largitionem tantam. ſenatus decreuit, ſi eam legem ad populum ferat, aduerſus rempublicam videri eũ facere. Saturninus ferre cœpit: collegæ intercedere: ille nihilominus ciſtellã detulit. Cepio, vt illum contra ſenatuſconſultum intercedẽtibus collegis aduerſus remp. vidit ferre: cũ viris bonis impetũ facit, pontes diſturbat, ciſtas deijcit, impedimento eſt quo ſecius feratur lex: accerſitur Cepio maieſtatis. Conſtitutio eſt legitima ex definitione. vocabulũ enim definitur ipſum, cum quæritur, quid ſit minuere maieſtatem. Ex tranſlatione controuerſia naſcitur, cum aut tempus differendum, aut accuſatorem mutandum, aut iudices mutandos reus dicit. Hac parte conſtitutionis Græci iudicijs, nos in iure ciuili plerumq; vtimur. In hac parte nos iuris ciuilis ſcientia iuuabit: in iudicijs tamen nonnihil ea vtimur, hoc modo: Si quis peculatus accuſatur, quod vaſa argentea publica de loco priuato dicatur ſuſtuliſſe, poſſit dicere, cum definitione ſit vſus, quid ſit furtum, quid peculatus, ſecũ furti agi, nõ peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ cõſtitutionis his de cauſſis raro venit in iudiciũ, quod in priuatã actione prætoriæ exceptiones ſũt, & cauſſa cadit is, qui non quemadmodũ oportet, egerit: & in publicis quæſtionibus cauetur legibus, vt ante, ſi reo cõmodum ſit, iudiciũ de accuſatore fiat, vtrũ illi liceat accuſare necne. Ex ratiocinatio-*

ne controuersia constat, cum res sine propria lege venit in iudicium, quæ tamen ab alijs legibus similitudinem quandam aucupatur, ea est huiusmodi: Lex est,* SI FVRIOSVS *existet: agnatorum, gentiliumq́ue, in eo, pecuniaq́ue eius potestas esto. & Lex,* QVI PARENTEM *necasse iudicatus erit, *is obuolutus, & obligatus corio, *deijciatur in profluentem. & lex,* PATERFAMILIAS, *vti super familia, pecuniaue sua* legassit, ita ius esto. & Lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia, pecuniaq́ue eius agnatorum gentiliumq́ue esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino *os obuolutum est, & soleæ lineæ pedibus* inditæ sunt, & in carcerem ductus est. Qui defendebant eum, tabulas in carcerem afferunt: testamentum ipso præsente conscribunt: testes rite affuerunt: de illo supplicium paullo post sumitur. ij qui heredes erant, testamento hereditatem adeunt. Frater minor Malleoli, qui eum oppugnauerat, in eius periculo suam vocat hereditatem lege agnationis. Hic certa lex in rem nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quibus ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima, est ex raciocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ constitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali cōstitutione dicamus.* IVRIDICIALIS *constitutio est, cum factum conuenit, sed iure, an iniuria*

iniuria factum sit, quæritur. Eius constitutionis partes sunt duæ, quarum vna absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cum id ipsum quod factum est, vt aliud nihil foris assumatur, recte factũ esse dicemus. ea est huiusmodi: Minus quidam nominatim Accium poëtam compellauit in scena: cum eo Accius iniuriarum agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominare eũ, cuius nomine scripta dentur agenda. Assumptiua pars est, cum per se defensio infirmata est, sed assumpta ex extranea re comprobatur. Assũptiua partes sunt quattuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci: ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum consulto se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiam, necessitatem. Fortunam, vt Cepio ad tribunos pleb. de amissione exercitus. Imprudentiã, vt ille, qui de eo seruo, qui dominũ occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequã tabulas testamenti* aperuerit: cũ is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinẽ, vt ille, qui ad diem commeatus non venit, quod eum aquæ interclusissent. Deprecatio est, cum & peccasse & cõsulto fecisse cõfitetur, et tamẽ postulat vt sui misereantur, Hoc, in iudicio non fere potest vsu venire, nisi quãdo pro eo dicimus, cuius multa recte facta esse constat. Hoc modo, in loco communi per amplificationẽ inijciemus: Quod si hoc*

*fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci conueniret: verum nihil postulat ignosci. ergo in iudicium non venit: at in senatum, aut ante imperatorem, & in concilium talis caussa potest venire. Ex translatione criminis caussa constat, cum fecisse nos non negamus, sed aliorũ peccatis coactos fecisse dicimus: vt Orestes, cũ se defendit, in matrem *confert crimen. Ex remotione criminis caussa constat, cum à nobis non crimen, sed culpam ipsam amouemus, & vel in hominem transferimus, vel in rem quampiam conferimus. In hominem transfertur: vt si accusetur is, qui Publium Sulpicium se fateatur occidisse, & id iussu consulum defendat: & eos dicat non modo imperasse, sed rationem quoque ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, vt si quis ex testamento, quod facere iussus sit, ex plebiscito vetetur. Ex comparatione criminis caussa cõstat, cum dicimus necesse fuisse alterutrum facere: & id, quod fecerimus, satius fuisse facere. Ea caussa huiusmodi est: Caius Pompilius, cum à Gallis obsideretur, neq; effugere vllo modo posset, venit cum hostium ducibus in collocutionem: ita discessit, *vt impedimenta relinqueret, exercitũ educeret: satius esse duxit amittere impedimenta quam exercitum. exercitum eduxit, impedimenta reliquit. Arcessitur maiestatis. Quæ constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis videor ostendisse. Nunc quomodo eas, &*

qua

qua via tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus quid oporteat ab ambobus in caussa destinari, quo ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur reperta, statim quærenda est ratio. Ratio est, quæ caussam facit, & continet defensionem, hoc modo, ut docendi caussa in hac potissimum caussa consistamus: Orestes, cum confitetur se occidisse matrem: nisi attulerit facti rationem, peruerterit defensionem. ergo affert eam: quæ nisi intercederet, ne caussa quidem esset. illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quæ continet defensionem, sine qua nec parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quærendũ est: id est, quod accusationem continet, quodq́; affertur contra rationem defensionis, de qua ante dictum est. Id constituetur hoc modo: Cum usus fuerit Orestes ratione, hoc pacto, Iure occidi: Illa enim patrem meũ occiderat: utetur accusator firmamẽto, hoc modo: Sed non abs te occidi, neq; indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis, iudicij quæstio nascatur oportet: quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea constituitur ex coniunctione firmamẽti, & rationis defensione, hoc modo: Cum dicat Orestes, se patris ulciscendi caussa matrem occidisse, rectũne fuerit à filio sine iudicio Clytẽnestrã occidi. Ergo hac ratione indica-

*tionem * inuenire conuenit. Inuenta iudicatione, omnem rationem totius orationis eo conferri oportebit. In omnibus constitutionibus, & partibus constitutionum hac via iudicationes reperientur, prӕterquam in coniecturali constitutione. nam in ea nec ratio, quare fecerit quӕritur: fecisse enim negatur: nec firmamentum exquiritur: quoniam non subest ratio. Quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur. hoc modo: Intentio, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Nō occidi. Iudicatio, occideritne. Ratio omnis vtriusq; orationis, vt ante dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum, iudicationes quoque plures erunt in vna caussa, sed omnes simili ratione reperiētur. Sedulo dedimus operam, vt breuiter, & dilucide quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus. Nunc, quoniam satis huius voluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de ceteris rebus deinceps exponere: ne qua propter multitudinem litterarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed, si quidem hӕc tardius, quam studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. Veruntamē maturabimus, & quod negotio deminutum fuerit, exӕquabimus industria: vt pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissime tuӕ largiamur voluntati.*

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER II.

IN PRIMO libro, Herenni, breuiter exposuimus, quas caussas recipere oratorem oporteret, & in quibus officijs artis elaborare conueniret, & ea officia qua ratione facillime consequi posset. Verum quod neq; de omnibus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribendum fuit, quo cetera tibi faciliora cognitu viderẽtur, ita nobis placitũ est, vt ea, quæ difficillima essent, potissimum scriberemus. CAVSSARVM *tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. multo difficillimum est iudiciale. Ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris * officijs quinque tractaremus, quorum inuentio & prima, & difficillima est. ea quoq; nobis erit hoc in libro propemodum absoluta: paruam partem eius in tertium volumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incœpimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus verbis, quam necesse fuit: nec minus dilucide, quam te velle existimabamus. Deinde coniuncte de confirmatione, & confutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum, & ea-*

rum parteis aperuimus, ex quo simul ostendebatur quomodo constitutionem, & parteis constitutionis caussa posita reperiri oporteret. Deinde docuimus, iudicationem quemadmodum quæri cõueniret: qua inuenta, curandum vt omnis ratio totius orationis ad eam conferatur. Postea admonuimus, esse caussas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes constitutionum accommodarētur. Reliquum videbatur esse, vt ostenderemus quę ratio posset inuētiones ad vnamquamque constitutionem, aut partem constitutionis accommodare. Et item quales argumētationes, quas Græci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales vitari oporteret: quorum vtrumq; pertinet ad cõfirmationem, & cõfutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationū vti oporteat, qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primū ergo quæremus, quemadmodum quamq; caussam tractari conueniat. & nimirum coniecturalem, quæ prima, & difficillima est potissimum consideremus.

IN CAVSSA coniecturali, narratio accusatoris suspiciones interiectas, & dispersas habere debet: vt nihil actum, nihil dictū, nusquam ventum, aut abitum, nihil deniq; factum sine caussa putetur. Defensoris narratio simplicem & dilucidam expositionē debet habere cum attenuatione suspicionis. Huius constitutionis ratio in sex parteis est distributa: probabile, collationem, signum, argu-

argumentum, consecutionem, approbationem. Horum vnumquodque quid valeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & a simili turpitudine hominem nunquam* absfuisse. Id diuiditur in caussam, & in vitam. Caussa est ea, quæ induxit ad maleficium, commodorum spe, aut incommodorum euitatione: vt cum quæritur, num quod commodum maleficio appetierit: num honorem, num pecuniam, num dominationem, num aliquam cupiditatem aut amoris, aut huiusmodi libidinis voluerit explere: aut num quod incommodum vitarit, inimicitias, infamiam, dolorem, supplicium. Hic accusator in spe commodi, cupiditatem ostendet aduersarij, in vitatione incommodi formidinem augebit. Defensor autem negabit fuisse caussam, si poterit, aut eam vehementer extenuabit. Deinde iniquum esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionem maleficij deuocari. Deinde vita hominis ex ante factis spectabitur. In quo primum considerabit accusator, num quando simile quid fecerit. Si id non reperiet, quæret num quando venerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, vt ad eam caussam peccati, quam paullo ante exposuerit, vita hominis possit accommodari, hoc modo: Si dicet pecuniæ caussa fecisse, ostendet eum semper auarum fuisse: si honoris, ambitiosum: ita poterit animi

vitium cum caussa peccati conglutinare. Si non poterit par vitium cum caussa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarum demonstrare, demonstret corruptorum, vel perfidiosum, si quo modo poterit. denique aliquo, aut quamplurimis vitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si vehementer castus & integer existimabitur aduersarius, dicet, facta, non famam spectari oportere: illum ante occultasse sua flagitia: se planum facturum ab eo maleficium non abesse. Defensor, primum demonstrabit vitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiam, stultitiam, adolescentiam, vim, persuasionem: quibus de rebus, vituperatio eorum, quae extra id crimen erunt, non debeat assignari. Sin vehementer hominis turpitudine impedietur, & infamia: prius dabit operam vt falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente: & vtetur loco communi, rumoribus credi non oportere. Si nihil eorum fieri poterit, vtatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est, cum accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo bono fuisse demonstrat, aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersarium: aut eum ipsum alijs rationibus*

aut non potuisse, aut non æque commode potuisse: aut eum effugisse alias rationes commodiores propter cupiditatem. Hoc loco* defensor demonstret oportet, aut alijs quoque bono fuisse, aut alios quoque id, quod ipse insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita: id diuiditur in parteis sex, locum, tempus, spatium, occasionem, spem perficiendi, spem celandi. Locus, quæritur, celebris, an desertus: semper desertus, an tum cum id factum sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer, an profanus: publicus, an priuatus fuerit. cuiusmodi loci attingant: num qui est passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horum quid reo, quid accusatori conueniat, perscribere non grauaremur, nisi facile quiuis caussa posita, posset iudicare. Initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cetera facile comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora, noctu, an interdiu, qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur, & cuiusmodi temporibus. Spatium ita consideratur, satisne longum fuerit ad eam rem transigendam: * & potueritne scire satis ad id perficiendum spatij futurum. Nam parui refert satis spatij fuisse ad id perficiendum, si id ante sciri, & ratione prouideri non potuit. Occasio quæritur, idoneane satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior. quæ aut præterita sit,

*aut non exspectata. Spes perficiendi, quæ fuerit spectabitur, hoc modo: si quæ supradicta sunt signa, concurrent: si præterea ex altera parte vires, pecunia, consilium, scientia, apparatio: ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse, quare scire potuerit, vtrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæretur ex conscijs, arbitris, adiutoribus, liberis, aut seruis, aut vtrisque. Argumentum, est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, & magis firma suspicione. id diuiditur in tempora tria, præteritum, instans, consequens. In præterito tempore oportet considerare, vbi fuerit, vbi visus sit, quocum visus sit, num quid appararit, num quem conuenerit, num quid dixerit, num quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de * adiumentis, num quid in eo loco præter consuetudinem fecerit, aut alieno tempore. In instanti tempore quæritur num visus sit cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut denique num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu. nam quiuis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid, re transacta, relictum sit quod indicet aut factum esse maleficium, aut a quo factum sit. Factum esse, hoc modo: si tumore, aut liuore decoloratum est corpus mortui, signifi-*

gnificat, eum veneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: si telum, si vestimentum, si quid eiusmodi relictum sit, aut si vestigium rei fuerit, aut si cruor in vestimentis: si aut in eo loco comprehensus, aut visus sit, transacto negotio. quo in loco res gesta dicitur. Consecutio est, cum quæritur, quæ signa nocentis, & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cum ad eum ventum sit, erubuisse, expalluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum esse aliquid: quæ signa conscientiæ sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet, eum vsqueadeo præmeditatum fuisse quid sibi esset vsu venturum, vt confidentissime resistens responderet: quæ signa, confidentiæ, non innocentiæ sunt. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Approbatio est, qua vtimur ad extremum, confirmata suspicione. Ea habet locos proprios, atque communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator, nemo potest vti: & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in caussa ab reo, alia ab accusatore tractantur. In caussa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cum auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cum misericordiam captat, & cum accusato-

rem calumniari criminatur. Communes loci sunt cum accusatoris, tum defensoris, a testibus, contra testes, a quæstionibus, contra quæstiones, ab argumentis, contra argumentum, a rumoribus, contra rumores. A testibus dicemus, secundum auctoritatem, & vitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes, vitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam, si aut fieri non potuisse dicemus, aut non factum esse, quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupide dicere, & argumentari. hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebunt. A quæstionibus dicemus, cum demonstrabimus, maiores nostros veri inueniendi caussa tormentis, & cruciatu voluisse quæri, & summo dolore homines cogi, vt quidquid sciant, dicant, Et præterea confirmatior hæc erit disputatio, si quæ dicta erunt argumentando, ijsdem vijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad verisimilem suspicionem: idemque hoc in testimonijs facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: primum, maiores voluisse certis in rebus interponi quæstiones, cum, quæ vere dicerentur, sciri: quæ falso in quæstione pronuntiarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & siquid esset simile, quod videri, aut aliquo simili signo percipi posset: deinde, dolori credi non oportere, quod alius alio recentior sit in dolore, quod ingeniosior ad

com-

comminiſcendum, quod denique ſæpe ſcire, aut ſuſpicari poſſit, quid quæſitor velit audire: quod cum dixerit, intelligat ſibi finem doloris futurum. Hæc diſputatio comprobabitur ſi refellemus, quæ in quæſtionibus erunt dicta probabili argumentatione: idque partibus coniecturæ, quas ante expoſuimus, facere oportebit. Ab argumentis, & ſignis, & ceteris locis, quibus augetur ſuſpicio, dicere hoc modo conuenit: Cum multa concurrant argumenta, & ſigna, quæ inter ſe conſentiant, rem perſpicuam, non ſuſpicioſam videri oportere. item plus oportere ſignis, & argumentis credi, quam teſtibus: hæc enim eo modo exponi, quo modo re vera ſunt geſta: teſtes corrumpi poſſe vel pretio, vel gratia, vel metu, vel ſimultate. Contra argumenta & ſigna, & cæteras ſuſpiciones dicemus hoc modo: ſi demonſtrabimus, nullam rem eſſe, quam non ſuſpicionibus quiuis poſſit criminari, deinde, vnamquamque ſuſpicionem extenuabimus, & dabimus operam vt oſtendamus, nihilo magis in nos eam, quam in alium quempiam conuenire: indignum eſſe facinus, ſine teſtibus, coniecturam, & ſuſpicionem firmamenti ſatis habere. A rumoribus dicemus: ſi negabimus temere famam naſci ſolere, quin ſubſit aliquid, & ſi dicemus cauſſam non fuiſſe quare quiſpiam confingeret & comminiſceretur. Et præterea ſi cæteri falſi ſoleant eſſe: argumentabimur hunc

*esse verum. Contra rumores dicemus primum, si docebimus, multos esse falsos rumores, & exemplis vtemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos, & maledicos confinxisse dicemus: & aliquam aut fictã fabulam in aduersarios afferemus, quã dicamus omnibus in ore esse: aut verum rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neque tamen ei rumori nos fidem habere dicemus: ideo quod quiuis homo possit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Verumtamen si rumor vehementer probabilis esse videbitur, argumentãdo famæ fidem poterimus abrogare. Quod & difficillima tractatu est constitutio coniecturalis, & in veris caussis sæpissime tractanda est, eo diligentius omneis eius partes perscrutati sumus, vt ne paruula quidem titubatione, aut * offensione impediremur, si ad hanc rationem præceptionis assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis parteis transeamus.*

CVM *voluntas scriptoris cum scripto dissidere videbitur, si a scripto dicemus, his locis vtemur secundum narrationem. Primum scriptoris collaudatione: deinde scripti recitatione: deinde percunctatione, scirentne aduersarij id scriptum fuisse in lege. aut in testamento, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, quod ad eam rem pertineat:*

tineat: deinde collatione quid ſcriptum ſit, quid aduerſarij ſe feciſſe dicant: quid iudicem ſequi conueniat: vtrum id quod diligenter perſcriptum ſit, an id quod acute ſit excogitatum: deinde ea ſententia, quæ ab aduerſarijs ſit excogitata, & ſcripto attributa, contemnetur, & infirmabitur. Deinde quæretur quid ei obfuerit, ſi id * voluiſſet ſcribere, vt non potuerit perſcribere. Deinde a nobis ſententia reperietur, & cauſſa proferetur quare id ſcriptor ſenſerit, quod perſcripſit, & demonſtrabitur ſcriptum eſſe illud dilucide, breuiter, commode, perfecte, certa cum ratione. Deinde exempla proferentur, quæ res, cum ab aduerſarijs * ſententia, & voluntas afferretur, a ſcripto potius iudicatæ ſint. Deinde oſtendetur, quam periculoſum ſit a ſcripto recedere. Locus communis eſt contra eum, qui, cum fateatur ſe contra id, quod legibus ſancitum, aut teſtamento perſcriptum ſit, feciſſe, tamen facti quærat defenſionem. A ſententia ſic dicemus: Primum laudabimus ſcriptoris commoditatem, atque breuitatem, qui tantum ſcripſerit quod neceſſe fuerit? illud, quod ſine ſcripto intelligi potuerit, non neceſſario ſcribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris eſſe officium, verba & litteras ſequi, negligere voluntatem. Deinde id quod ſcriptum ſit, aut non poſſe fieri, aut non lege, non more, non natura, non bono & æquo poſſe fieri: quæ omnia voluiſſe

scriptorem quam rectissime fieri nemo dubitet: at ea quae a nobis facta sint, iustissime facta. Deinde contrariam sententiam, aut nullam esse, aut stultam, aut iniustam, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus, & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum a voluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione vtemur: deinde legum, & stipulationum breuiter exceptarum: in quibus intelligatur scriptorum voluntas, & expositio. Locus communis contra eum, qui scriptum recitet, & voluntatem scriptoris non interpretetur. Cum duae leges inter se discrepant, videndum est primum, num quae * abrogatio, aut derogatio sit. Deinde, vtrum leges ita dissentiant vt altera iubeat, altera vetet: an ita vt altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse, quod cogeretur, cum altera lex permitteret: plus enim valet sanctio permissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur, id factum esse quod ea lex sanciat, cui legi * abrogatum, vel derogatum sit: id quod posteriori lege * sancitum sit, esse neglectum. Cum haec erunt considerata, statim nostrae legis expositione, recitatione, collaudatione vtemur: deinde, contrariae legis enodabimus voluntatem, & eam trahemus ad nostrae caussae commodum: deinde de iuridi-

ciali

ciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, vtrum cum ea faciat: de qua parte posterius differemus. Si ambiguũ esse scriptum putabitur, quod in duas aut plureis sententias trahi possit, hoc modo tractandum est: Primum, sitne ambiguum, quærendum est: deinde quomodo scriptum esset, si id quod aduersarij interpretantur, scriptor fieri voluisset, ostendendum est: deinde id quod nos interpretemur & fieri posse, & honeste, recte, lege, more, natura, bono, & æquo fieri posse, quod aduersarij interpretantur è contrario: nec esse ambigue scriptum, cum intelligatur vtra sententia vera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc caussam tractandam, vehementer pertinere cognitionem* amphiboliarum eam, quæ à dialecticis profertur. Nos vero arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento. omnes enim illi amphibolias aucupantur, eas etiam quæ ex altera parte sententiam nullam possunt interpretari. Itaq; & alieni sermonis molesti interpellatores, & scripti tum odiosi, tum obscuri interpretes sunt: & dum caute, expediteque loqui volunt, infantissimi reperiuntur. Ita dum metuunt, in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen suum pronunciare non possunt. Verum horum pueriles opiniones, rectissimis rationibus cum voles, refellemus. In præsentia hæc interserere non alienũ fuit, vt huius infantiæ garrulam disciplinam

*contemneremus. Cum definitione vtemur, primum afferemus breuem vocabuli definitionem, hoc modo: Maieſtatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo conſtat: * quæ ſunt ea? quæ capiunt ſuffragia populi, & magiſtratus conſilium. Nempe igitur tu & populum ſuffragio, & magiſtratum conſilio priuaſti, cum pontes diſturbaſti. Item ex contrario, Maieſtatē is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento affecit. Ego non affeci, ſed prohibui, detrimento, ærarium enim conſeruaui, libidini malorum reſtiti, maieſtatem omnem interire non paſſus ſum. Primum igitur vocabuli ſententia breuiter, & ad vtilitatem cauſſæ accommodate deſcribetur: deinde factum noſtrum cum verbi deſcriptione coniungetur: deinde, contrariæ deſcriptionis ratio refelletur, ſi aut falſa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniurioſa. Id quoque ex iuris partibus ſumetur de iuridiciali abſoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in tranſlationibus, primum, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut perſecutionem habeat, quem non oporteat, num alio modo, tempore, loco, num alia lege, num alio quærente, aut agente. Hæc legibus, & moribus æquo, & bono reperientur, de quibus dicetur in iuridiciali abſoluta. In cauſſa rationali primum quæretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut ſimilibus, ſimiliter ſcriptum, aut iudicatum ſit: deinde, vtrum*

*vtrum ea res similis sit rei, qua de agitur, an dissimilis: deinde vtrum consulto de ea re scriptum non sit, * quod noluerit cauere, quod satis cautum putarit, propter cæterorum scriptorum similitudinẽ. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicialem reuertamur.* ABSOLVTA *iuridiciali constitutione vtemur, cum ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemus, sine vlla assumptione extrariæ defensionis. in ea conuenit quæri, iurene factum sit. De eo caussa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo, & bono, pacto. Natura ius est, quod cognationis, aut pietatis caussa obseruatur: quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur. Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est, quod genus, Vt in ius eas, cum voceris. Consuetudine ius est id, quod sine lege æque, ac si legitimum sit, vsitatum est: quod genus id, Quod argentario *tuleris expensum, à socio eius recte repetere possis. Iudicatum est id, de quo sententia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, vt aliud alij iudici, aut prætori, aut consuli, aut tribuno plebis placitum sit: & fit, vt de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. quod genus, M. Drusus prætor vrbanus, quod cum herede mandati ageretur, iudicium red-*

didit: Sextus Iulius non reddidit, Item Caius Cælius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poëtam in scæna nominatim læserat. P. Mutius eum, qui L. Accium poëtam nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de caussa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id vsu venerit; iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerum cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo & bono ius constat, quod ad veritatem, & vtilitatem communem videtur pertinere: quod genus, vt maior annis LX. & cui morbus caussa est, cognitorē det. Ex eo vel nouum ius constitui conuenit ex tempore, & hominis dignitate. Ex pacto ius est si qui inter se pepigerint, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruanda sunt, hoc modo: REM VBI PAGVNT, *oratione pagunt: in comitio, aut in foro ante meridiem caussam * condicito. Sunt item pacta, quæ sine legibus obseruātur ex * conuentu: quæ iuri præstare dicuntur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari conuenit, idque in absoluta iuridiciali faciendum videtur.* CVM *ex comparatione quæretur, vtrum satius fuerit agere id, quod reus dicat se fecisse: an id, quod accusator dicat oportuisse fieri: primū quæri conuenit, vtrū fuerit vtilius ex contentione: hoc est, vtrum venustius, facilius, conducibilius: deinde oportebit quæri, ipsumne oportuerit iudicare, vtrum fuerit vtilius, an aliorum*

rum

rum fuerit statuendi potestas: deinde interponetur ab accusatore suspicio ex coniecturali constitutione, quare putetur, non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur: sed dolo malo negotium gestum. deinde quæretur potueritne vitari, ne in eum locum veniretur. Ab defensore contra refelletur argumentatio coniecturalis aliqua probabili caussa, de qua ante dictum est. His locis ita tractatis, accusator vtetur loco communi in eum, qui inutile vtili præposuerit, cum statuendi non habuerit potestatem. Defensor, contra eos qui æquum censeant, rem perniciosam vtili præponi, vtetur loco communi per conquestionem, & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent, & tempus, locum, rem, deliberationem suam ponet ante oculos. Trāslatio criminis est, cum ab reo facti caussa in aliorum peccatum transfertur: in qua primum querendum est, *iurene in alium crimen transferatur: deinde spectandum est, an æque magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atque illud quod reus suscepisse fateatur: deinde oportueritne in ea re peccare, in qua alius ante peccarit: deinde oportueritne iudicium ante fieri: deinde, cum factum iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteatne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non venerit. Locus commu-

*nis accuſatoris, cōtra eum, qui plus cenſeat vim, quam iudicia valere oportere. & ab aduerſarijs percontabitur accuſator, quid futurum ſit, ſi idem ceteri faciant: vt de indemnatis ſupplicium ſumant, quod eos idem feciſſe dicant. quid ſi ipſe accuſator idem facere voluiſſet? Defenſor eorum peccati atrocitatem proferet, in * quos crimen transferetur. rem, locum, tempus ante oculos ponet: vt ij, qui audient, exiſtiment, aut non potuiſſe, aut non fuiſſe vtile rem in iudicium venire.* Conceſſio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Purgatio eſt, cum conſulto à nobis factum negamus. ea diuiditur in neceſſitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primum partibus oſtendendum eſt: deinde ad deprecationem reuertendum videtur. Primum, conſiderandum eſt,* vtrum per culpam ventum ſit in neceſſitudinem: num culpam veniendi neceſſitudo fecerit: deinde quærendum eſt, ecquo modo vis illa vitari potuerit, ac leuari: deinde is qui in neceſſitudinem cauſſam conferet, expertuſne ſit, quid contra facere, aut excogitare poſſet: deinde, num quæ ſuſpiciones ex coniecturali conſtitutione trahi poſſint, quæ ſignificent id conſulto factum eſſe: quod neceſſario * accidiſſe dicitur: deinde, ſi maxime neceſſitudo quæpiam fuerit, conueniatne eam ſatis idoneam cauſſam putari. Si autem imprudentia reus ſe peccaſſe dicet,*

primum

primum quæretur, vtrum potuerit ſcire, an non potuerit: deinde, vtrum data ſit opera vt ſciretur, an non: deinde, vtrum caſu neſcierit, an culpa. nam, qui ſe propter vinum, aut amorem, aut iracundiam fugiſſe rationem dicet, is animi vitio videbitur neſciſſe, non imprudentia. quare non imprudentia ſe defendet, ſed culpa contaminabit: deinde, coniecturali conſtitutione quæretur vtrum ſcierit, aut ignorauerit: & conſiderabitur, ſatiſne imprudentia præſidij debet eſſe, cum factum eſſe conſtet. Cum in fortunam cauſſa conferetur, & ea re defenſor ignoſci dicet reo oportere: eadem omnia videntur conſideranda, quæ de neceſſitudine præſcripta ſunt. etenim hæ tres partes purgationis inter ſe finitimæ ſunt, vt in omnes eadem fere poſſint accommodari. Loci communes in his cauſſis: Accuſatoris contra eum, qui cum ſe peccaſſe confiteatur, tamen oratione iudices moretur. Defenſoris, de humanitate, miſericordia: voluntatem in omnibus rebus ſpectari conuenire: & quæ conſulto facta non ſint, ea fraudi eſſe non oportere. Deprecatione vtemur, cum fatebimur nos peccaſſe, neque id imprudenter, aut fortuito, aut neceſſario feciſſe dicemus, & tamen ignoſci nobis poſtulabimus. Hic ignoſcendi ratio quæritur ex ijs locis, ſi plura, aut maiora officia, quam maleficia videbuntur conſtare: ſi qua virtus, aut nobilitas erit in eo, qui ſupplicabit: ſi qua*

*ſpes erit, vſui futurum, ſi ſine ſupplicio diſceſſerit: ſi ipſe ille ſupplex, manſuetus, & miſericors in poteſtatibus oſtendetur fuiſſe: ſi ea, quæ peccauit, non odio, neque crudelitate, ſed officio, & recto ſtudio commotus fecit: ſi tali de cauſſa alijs quoque ignotum eſt: ſi nihil ab eo periculi nobis futurum videbitur, ſi eum miſſum fecerimus: ſi nulla aut à noſtris ciuibus, aut ab aliqua ciuitate vituperatio ex ea re ſuſcipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, miſericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario vtetur is, qui contradicet, cum amplificatione, & enumeratione *omnium peccatorum. Hæc cauſſa iudicialis fieri non poteſt, vt in primo libro oſtendimus, ſed quod poteſt vel ad ſenatum, vel ad concilium venire, non viſa eſt superſedenda. Cum à nobis crimen remouere volemus, aut in rem, aut in hominem noſtri peccati cauſſam conferemus. Si cauſſa in hominem conferetur, quærendum erit, primum potueritne tantum, quantum reus demonſtrabit is, in quem cauſſa conferetur: & ecquonam modo aut honeſte, aut ſine periculo potuerit obſiſti, ſi maxime ita ſit: num ea re concedi reo conueniat, quod alieno inductu fecerit: deinde in coniecturalem trahetur controuerſiam, * & quæretur, num conſulto factum ſit. Si cauſſa in rem quandam conferetur, & hæc eadem fere, & omnia, quæ de neceſſitudi-*

ne

ne præcepimus, considerand a erunt. QVONIAM satis ostendisse videmur quibus argumentationibus in vnoquoque genere caussæ iudicialis vti conueniret: consequi videtur, vt doceamus quemadmodum ipsas argumentationes ornate, & absolute tractare possimus. nam fere non difficile est inuenire quid sit caussæ adiumento: difficillimum vero est, inuentum* expolire, & expedite pronuntiare. hæc enim res facit vt neque diutius, quam satis sit, in eisdem locis commoremur: neque eodem identidem reuoluamur: neque inchoatam argumentationem relinquamus: neque incommode ad aliam deinceps transeamus. Itaque hac ratione & ipsi meminisse poterimus quid quoquo loco dixerimus: & auditor cum totius caussæ, tum vniuscuiusque argumentationis distributionem percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinque parteis est distributa: propositionem, rationem, rationis confirmationem, exornationem, complexionem. Propositio est, per quam ostendimus* summatim quid sit quod probare volumus. Ratio est caussa, quæ demonstrat verum esse id quod intendimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositam rationem. Exornatio est, qua vtimur rei honestandæ, & locupletandæ caussa cõfirmata argumentatione.

*Complexio est, quæ concludit breuiter colligens parteis argumentationis. Hisce igitur quinque partibus vt absolutissimè vtamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Caussam ostendemus Vlyssi fuisse quare interfecerit Aiacem: inimicum enim acerrimum de medio tollere volebat, à quo sibi non iniuria summum periculum metuebat: videbat illo incolumi, se incolumem non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi comparare. consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitium machinari. cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. Ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, à quo supplicium verebatur: & consuetudo peccandi, maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cum minima peccata cum caussa suscipiunt, tum vero illa, quæ multo maxima sunt maleficia aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatum pecuniæ spes, si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate, si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt: cui mirum videbitur, istum à maleficio propter acerrimam formidinem non temperasse? virum fortissimum, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, *ira excitatum, homo timidus, nocens, conscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumem esse noluit: cui tandem hoc mirum vide-*

videbitur? Nam cum feras bestias videamus alacres, & erectas vadere, vt alteri bestiæ noceant: non est incredibile putandum, istius quoque animum ferum, crudelem, atque inhumanũ cupide ad inimici perniciem profectum: præsertim cum in bestijs nullam neque bonam, neq; malam rationem videamus: in isto plurimas, & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum caussam, qua inductus Vlysses accesserit ad maleficium, & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui: non est dubium quin confiteatur caussam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque partibus constat: sed ea non semper necesse est vti.* Est cum complexione supersedendum est, si res breuis est, vt facile memoria comprehendatur: est cum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res videtur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis, tum & exornatione & complexione supersedendum est. In omni argumentatione de duabus partibus postremis, hæc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinquepartita: breuissima est tripartita: mediocris, sublata aut exornatione aut cõplexione, quadripartita.

DVO genera sunt vitiosarum argumenta-

tionum : vnum, quod ab aduersario reprehendi potest, idque pertinet ad caussam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quæ sint quæ reprehensione confutari conueniat, quæ tacite contemni, atque vitari sine reprehensione, si exempla subiecero, intelligere dilucide poteris. Hæc cognitio vitiosarum argumentationum duplicem vtilitatem afferet. nam & vitare in argumentatione vitium admonebit, & ab alijs non vitatum commode reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectam, & plenam argumentationem ex quinque partibus constare, in vnaquaque parte argumentationis quæ vitia euitanda sint consideremus: vt & ipsi ab his vitijs recedere, & aduersariorum argumentationes hac præceptione in omnibus partibus tentare, & ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio vitiosa est, cum ab aliqua, aut à maiore parte ad omnes confertur id, quod non necessario est omnibus attributum: vt siquis hoc modo exponat: Omnes, qui in paupertate sunt, malunt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationem, vt non curet quærere qualis ratio, aut rationis confirmatio sit: ipsam facile reprehendemus expositionem, cum ostendemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falso & iniuria conferri. Item vitiosa expositio

positio est, cum id quod raro fit, fieri omnino negatur: hoc modo: Nemo potest vno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. nam cum non nemo deuenerit in amorem vno aspectu, & cum ille neminem dixerit omnino, nihil differt raro id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item vitiosa expositio est, cum omneis res ostendemus nos collegisse, & aliquam rem idoneam præterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à prædonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille heredem testamento ex parte faciebat. prædones illo loco nunquam sunt visi: inimicum nullum habebat: relinquitur, si neque à prædonibus, neque ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros non habebat, vt abs te sit interemptus. Nam in huiusmodi expositione, reprehensione vtemur, si quos præter eos, quos ille dixerit, potuisse suscipere maleficium, ostenderimus: velut in hoc exemplo, cum dixerit necesse esse aut à prædonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum esse: dicemus potuisse vel à familia, vel à coheredibus nostris. Cum hoc modo illorum collectionem disturbauerimus, nobis latiorem locum defendendi relinquemus. Ergo hoc quoq; vitandum est in expositione, nequando, cum omnia collegisse videamur, aliquam idoneam partem reliquerimus. Item vitiosa expositio est, quæ constat

ex falsa enumeratione: vt si, cum plura sint, pauciora dicamus, hoc modo: Duæ res sunt, iudices, quæ omnes ad maleficium impellunt, luxuries, & auaritia. Quid amor, inquit quispiam? quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid denique alia permulta? Item falsa enumeratio est, cum pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res sunt, quæ omneis homines solicitant: metus, cupiditas, ægritudo. Satis enim fuerat dixisse metum, & cupiditatem: quoniam ægritudinem cum vtraque re coniunctam esse necesse est. Item vitiosa expositio est, quæ nimium longe repetitur, hoc modo: * Omnium malorum stultitia est mater, quæ pestis præ ceteris parit immensas cupiditates: immensæ porro cupiditates infinitæ, & immoderatæ sunt. hæ pariunt auaritiam: auaritia porro hominem ad quoduis maleficium impellit. igitur auaritia inducti aduersarij nostri, hoc in se facinus admiserunt. Hic id, quod extremum dictum est. satis fuit exponere, ne Ennium, & ceteros poetas imitemur, quibus hoc modo loqui concessum est.

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsæ * cecidissent abiegnæ ad terram trabes,
Neue inde nauis inchoandæ exordium
Cœpisset, quæ nunc nominatur nomine
Argo, qua vecti Argiui delecti viri
Petebant * illam pellem inauratam arietis

Colchis

Colchis, imperio regis Peliæ per dolum?
Nam nunquam hera errans mea, domo effer-
ret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Nam hic satis erat dicere (si id modo, quod esset satis, curasset poeta)

Vtinã ne hera errans mea, domo efferret pedẽ
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.

Ergo hac quoq; ab vltimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendum est. non enim reprehensione eget, sicut aliæ complures, sed sua sponte vitiosa est.

Vitiosa ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata, vel propter infirmitatem, vel propter vanitatem.

Infirma ratio est, quæ non necessario ostendit ita esse, quemadmodum expositum est, velut apud Plautum.

Amicum castigare ob meritam noxiam,
** Immune est facinus, verum in ætate vtile,*
Et conducibile-

Hæc expositio est. Videamus quæ ratio afferatur,

-Nam ego amicum hodie meum
** Concastigabo pro commerita noxia.*

Ex eo quod ipse facturus est, non ex eo quod fieri cõuenit, vtile quid sit ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa caussa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est. nam ex eo verissima nas-

citur amicitia: aut hoc modo, Philosophia vitanda est: affert enim socordiam, atq; desidiam. Nam hæ rationes, nisi falsæ essent, expositiones quoq; earum veras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam caussam affert expositionis, velut Pacuuius,

Fortunam insanam esse, & cæcam, & brutam perhibent philosophi,

* Saxoq; instare globoso prædicant volubili.

Ideò quo saxum fors impulerit, eo cadere fortunam autumant.

Cæcam, ob eam* rem esse iterant, quia nihil cernat, quo sese applicet.

Insanam autem aiunt, quia atrox, incerta, instabilisq; sit.

Brutam, quia dignum, atq; indignum nequeat internoscere.

Sunt autem alij philosophi, qui contra, fortunam negent

Esse vllam, sed temeritate omnia autument regi, id magis

Verisimile esse aiunt, quod vsus reapse experiundo edocet,

Velut hic Orestes modò fuit rex, modò mendicus factus est.

Naufragio res hæc contigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione vtitur, cum ait, verius esse temeritate, quàm fortuna res regi.

regi. nam vtraque opinione philosophorum fieri potuit, vt is, qui rex fuisset, mendicus factus esset. Item infirma ratio est, quæ videtur pro ratione afferri, sed idem dicit, quod in expositione dictum est, hoc modo: *Magno malo est omnibus auaritia, iccirco quod homines magnis, & multis incommodis conflictantur propter immensam pecuniæ cupiditatem.* Nam hic alijs verbis idem per rationem dicitur, quod dictum est per expositionem. Item infirma ratio est, quæ minus idoneam, quàm res postulat, caussam subÿcit expositioni, hoc modo: *Vtilis est sapientia, propterea quod qui sapientes sunt, pietatem colere consueuerunt. Item vtile est amicos veros habere: habes enim quibus cum iocari possis.* nam in huiusmodi rationibus non vniuersali, neque absoluta, sed extenuata ratione expositio confirmatur. Item infirma ratio est, quæ vel alÿ expositioni potest accommodari, vt facit Pacuuius, qui eandem affert rationem quare cæca, eandem quare bruta fortuna dicatur. IN confirmatione rationis multa & vitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt vitia, propterea que diligentius consideranda sunt, quod accurata confirmatio rationis totam vehementissime comprobat argumentationem. Vtuntur igitur studiose in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater:

Nam, si improbum Chresphontem existimaueras.
Cur me huic locabas nuptijs? sin est probus,
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludentur, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur. ex contrario, hoc modo:

Nulla te indigna o nata afficio iniuria:
Si probus est, bene locaui: sin est improbus,
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras,
Cur me huic locabas nuptijs: Duxi probum,
Erraui, post cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehensio huius conclusionis duplex est. acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item vitiosa est confirmatio rationis, cum ea re, quæ plures res significat, abutimur pro certo vnius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniam pallet, ægrotasse: aut necesse est peperisse, quoniam sustinet puerum infantem. Nam hæc sua sponte certa signa non habent, si non cetera quoq; similia concurrant: quod si concurrerint, nonnihil huiusmodi signa adaugent suspicionem. Item vitiosum est, cum vel in alium, vel in eum ipsum, qui dicit id, quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo:

Miseri sunt, qui vxores ducunt: at tu duxisti alteram.

Item vitiosum est id, quod vulgarem habet defensionem, hoc modo: Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impune maxima peccata dilabentur. Item vitiosum est, cum id pro certo sumitur, quod inter omneis non constat: quia etiam nunc in controuersia est, hoc modo:

Eho tu, dij, quibus est potestas, motus superum, atque inferum,
Pacem inter sese conciliant. & conferunt cōcordiam.

Nam ita pro suo iure, hoc exemplo vsum Chresphontem Ennius induxit, quasi iam satis certis rationibus ita esse demonstrasset. Item vitiosum est, quod iam quasi sero, atque acto negotio dici videtur, hoc modo: In mentem mihi si venisset, Quirites, non commisissem vt hunc in locum res veniret, nam hoc, aut hoc fecissem: sed me tum hæc ratio fugit. Item vitiosum est, cum id quod in aperto delicto positum est, tamen aliqua leui tegitur defensione, hoc modo:

Cum te expetebant omnes florentissimo
Regno reliquis nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo sola vt restituam paro.

Item vitiosum est, quod aliam in partem, ac dictum sit, potest accipi. id est huiusmodi: vt si-

quis potens, ac factiosus in concione dixerit: Satius est vti regibus, quàm malis legibus. nam hoc, tametsi rei augendæ caussa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. Item vitiosum est, falsis, aut vulgaribus definitionibus vti. Falsæ sunt huiusmodi: siquis dicat iniuriam nullam esse, nisi quæ ex pulsatione, aut conuitio constet. Vulgares sunt: quæ nihilo minus in aliam rem transferri possunt: vt si quis dicat: quadruplator, vt breuiter describam, capitalis est. est enim improbus, & pestifer ciuis. nã nihilo magis quadruplatoris, quàm furis, quàm sicarij, aut proditoris attulit definitionem. Item vitiosum est, pro argumento sumere, quod in disquisitione positum est: vt siquis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse quod sibi furtum fecerit. Item vitiosum est, controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit censores istum vobis satisfacere, ex eo quod ait, se non potuisse adesse ita vt iuratus fuerat: * quid si ad exercitum non venisset, idne tribuno militum diceret? Hoc ideò vitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita, & in simili controuersia posita, exempli loco profertur. Item vitiosum est, cum id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:*

Aperte

Aperte fatur dictio, si intelligas:
Tali dari arma, qualis, qui gessit, fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo.
Quæ ego profitcor esse mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihique adiudicarier,
Vel quod propinquius, vel quod virtute æmulus.

Item vitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea quæ ante dixerit, dicere hoc modo:

**Qua caussa accusem hunc, nequeo expitando euoluere.*
Nam si veretur: quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accusem, qui id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione videtur sibi ostendisse quare non accusaret. quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo iam detexã exordio.

Item vitiosum est, quod dicitur contra iudicis voluntatem, aut eorum qui audiunt: si aut partes quibus illi student, aut homines, quos illi caros habent, lædantur: aut aliquo huiusmodi vitio læditur auditoris voluntas. Item vitiosum est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item verendum est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit, inque

huiusmodi vitio considerandum est, ne aut ad rem addatur quid, aut quippia de re detrahatur, aut tota caussa mutata, in aliam caussam deriuetur. Vti apud Pacuuium Zethus cum Amphione: quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem, & virtutis vtilitatem consumitur. Item considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consulto multi ab reo faciunt angustijs caussæ coacti. Vti si-quis cum accusetur ambitu magistratum petisse, ab imperatoribus sæpenumero se apud exercitum donatum esse dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehendemus, & in eiusmodi deprehensione ostendemus eos de ea re quid dicant, non habere. Item vitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam vituperare propter eorum vitia qui in eo studio sunt: veluti qui rhetoricam vituperāt propter alicuius oratoris vituperandam vitam. Item vitiosum est, ex eo, quod perperam factum esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo: Mortuum deformatum, tumore præditū, corpore decoloratum fuisse constat, ergo veneno necatus est. Deinde si sit vsque adeo in eo occupatus, vt multi faciunt, venenum datum, vitio non mediocri conflictetur. non enim factumne sit, quæritur, sed à quo factū sit. Item vitiosum est, in comparandis rebus alteram

rem

rem* efferre, de altera mentionē non facere, aut negligentius disputare. vt si comparetur, vtrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere: * quæ commoda sint, in altera re curet enumerare, quæ in altera incommoda sint, & quanta, velut depressa prætereat: aut ea quæ minima sunt, dicat. Item vitiosum est, in rebus comparandis necesse putari, alteram rem vituperari, cum alteram laudes: quod genus, si quæratur, vtris maior honor habendus sit Albensibus, an* Vestinis Pinnensibus, quod reip. & populo Romano profuerunt: & is qui dicat, alteros lædat. Non enim necesse est, si alteros præponas, alteros vituperare. fieri enim potest, vt cum alteros magis laudaris, aliquam alteris partem laudis attribuas, ne cupide pugnasse contra veritatem puteris. Item vitiosum est, de nomine, & vocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem cōsuetudo optime potest iudicare: velut Sulpitius, qui intercesserat, ne exsules, quibus causam dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata voluntate, cum eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationem. nam non exsules, sed vi eiectos se reducere aiebat: proinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à pop. Rom. aut proinde quasi non omnes, quibus aqua, & igni interdictum est, exsules appellentur. Verum illi fortasse ignoscimus si cum

causa fecit: nos tamen intelligamus vitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem. QVONIAM exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus: & iudicatis rebus, & ceteris quæ pertinent ad * exaggerandam, & locupletandam argumentationem: quæ sint his rebus vitia consideremus. Simile vitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis: aut illi ipsi obest, qui affert. Exemplum vitiosum est, si aut falsum est, vt reprehendatur: aut improbum, vt non sit imitandum: aut maius, aut minus, quam res postulabit. Res iudicata vitiose proferetur, si aut dissimili de re proferatur: aut de ea re, de qua controuersia non est: aut si improba, aut eiusmodi vt aut plures, aut magis idoneæ res iudicatæ ab aduersariis proferri possint. Item vitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse. nam id tantum augeri oportet. Itẽ vitiosum est, id augere, quod conuenit doceri hoc modo: Vt si quis, quem arguat hominem occidisse: & ante, quam satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat, nihil indignius esse, quam hominem occidere: non enim vtrum indignum sit, an non, sed factumne sit, quæritur. Complexio vitiosa est, quæ non vt quidque primum dictum est, complectitur: & quæ non breuiter concludit:

&

& quæ non ex enumeratione certum, & constans aliquid relinquit, vt intelligatur, quid propositum in argumentatione sit: quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum sit.

CONCLVSIONES, quæ apud Græcos ἐπίλογοι nominantur, tripartitæ sunt. nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. Quattuor locis vti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est, per quam colligimus, & commonemus quibus de rebus verba fecerimus, breuiter, vt renouetur, non redintegretur oratio: & ordine, vt quidquid erit dictum, referemus: vt auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. In qua curandum est ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio. Ficta enim, & dedita opera comparata oratio videbitur esse, artificij significandi, aut ingenij venditandi, vel memoriæ ostentandæ caussa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendæ sunt res, quæ tractatæ erunt in confirmatione & confutatione. Amplificatio est res, quæ per locum communem instigationis auditorum caussa sumitur. Loci communes ex decẽ præceptis commodissime sumentur adaugendi crimi-

*nis caussa. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui. item maxime quomodo de his rebus in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cum consideramus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant: vtrum ad omnes, quod atrocissimum est, an ad superiores, (quod genus hi sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur) an ad pares, hoc est in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos: an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus quid periculorum, aut incommodorum consequatur. Quartus locus est, quo demonstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros, quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullam rem fore, quæ incommodo mederi, aut perperam factum, aut erratum iudicium corrigere possit. quo in loco non incommodum erit, vti ceterarum rerum comparatione, vt ostendamus alias res posse aut vetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei, aut leniendæ, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cum ostendemus * & consulto factum, & dicemus*

voluntario

voluntario facinori nullam esse excusationem: imprudentiæ etiam iustam deprecationem paratam. Septimuus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus, iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarum rerum caussa, bella suscipiuntur, & cum hostibus de vita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus, non vulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum: quo maturius & atrocius vindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cum dicemus, maius esse maleficium stuprare ingenuam, quam sacrum lædere: quod propter egestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est per quem omnia, quæ in negotio gerendo acta sunt, queq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminose, & diligenter, vt agi res, & geri negotium videatur rerum consequentium enumeratione. Misericordia commouebitur auditoris animus, si variam fortunarum commutationem dicemus: si ostendemus, in quibus commodis fuimus, quibusq; incommodis simus comparatione: si quæ nobis futura sint, nisi caussam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus: si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. si quid nostris parentibus, liberis, ceteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, ape-

*riemus: & simul ostendemus, illorum nos solicitudine, & miseria, non nostris incommodis dolere. si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios vsi sumus, aperiemus. si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationem breuem esse oportet. Nihil enim lacryma citius arescit. Fere locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic volumini modus hic sit. reliquas præceptiones, quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, vt conquisite conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus: & nos industriæ fructus ex * tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaq; * perceptione lætabere: tu scientior eris præceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. Verum hæc futura satis scio. te enim non ignoro. sed nos deinceps ad cetera præcepta transeamus, vt (quod libentissime facimus) tuæ voluntati rectissimæ morem geramus.*

* *
*

RHE-

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

D OMNEM *iudicialem cauſſam quemadmodum conueniret inuentionem rerum accommodari, ſatis abundanter, vt arbitror, ſuperioribus libris demonſtratum eſt. Nunc earum rationem rerum inueniendarum, quæ pertinebant ad cauſſas deliberatiuas, & demonſtratiuas, in hunc librum tranſtulimus: vt omnis inueniendi præceptio tibi quam primum perſolueretur. Reliquæ quattuor partes erant artificij.* De tribus in hoc libro dicemus, diſpoſitione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conſcribere maluimus: quem, vt arbitror, tibi librum celeriter abſolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deeſſe poſſit. Interea prima quæque & nobiſcum, cum voles, & interdum ſine nobis legendo conſequere, nequid impediare quin ad hanc vtilitatem pariter nobiſcum progredi poſſis. Nunc tu fac vt attentum te præbeas; nos proficiſci ad inſtituta pergemus.*

DELIBERATIONES *partim ſunt huiuſmodi, vt quæratur, vtrum potius faciendum*

ſit: partim huiuſmodi, vt quid potiſſimum faciendum, conſideretur. Vtrum potius, hoc modo: Carthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid potiſſimum, hoc pacto: Vt ſi Annibal conſultet, cum ex Italia Carthaginem arceſſitur, an in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus, occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipſæ propter ſe conſultandæ ſunt: vt ſi deliberet ſenatus, captiuos ab hoſtibus redimat, an non. partim propter aliquam extraneam cauſſam veniunt in deliberationem, & conſultationem: vt ſi deliberet ſenatus, bello Italico ſoluatne legibus Scipionem, vt cum liceat ante tempus conſulem fieri: partim & propter ſe ſunt deliberandæ, & magis propter extraneam cauſſam veniunt in conſultationem: vt ſi deliberet ſenatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus cauſſis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipſam rem accommodabitur, in quibus extranea cauſſa conficiet deliberationem, in his ex ipſa cauſſa, erunt ad augendam aut deprimendam orationem eorum qui ſententiam dicent. Eum qui ſententiam dicet finem ſibi conueniet vtilitatis proponere, vt omnis eodem totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas parteis in ciuili conſultatione diuiditur: tutam, & honeſtam. Tuta eſt, quæ conficit in ſtantis, aut conſequentis periculi vitationem qualibet ratione. Hæc diſtribuitur in vim,*

vim, & dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrunq; sumemus coniuncte. * Vis discernitur per exercitus, classes, arma, tormenta reuocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentitione & ceteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipub. scribere velimus. Honesta res diuiditur in rectum, & laudabile. Rectum est, quod cum virtute, & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quae ratione quadam potest * delectum habere bonorum, & malorum. Dicitur item prudentia scientia cuiusdam artificij: Et appellatur prudentia multarum rerum memoria, & vsus complurium negotiorum. Iustitia est aequitas ius vnicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum vtilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio * cupiditatum. Prudentiae partibus vtemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus: cum alterum sequi, vitare alterum cohortabimur: aut si qua in re cohortabimur aliquem, * cuius rei aliquam disciplinam aut scientiam poterimus habere, & quo modo: aut qua quidq; ratione fieri oporteat ostendemus. Aut si suadebimus quippiam, cu-

*ius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus vtemur, si aut innocentum, aut supplicum misereri dicemus oportere: si ostendemus, bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus, vlcisci male meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges, & mores ciuitatis egregie dicemus seruari oportere: si societates, atq; amicitias studiose dicemus coli conuenire: si quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate à via recta ostẽdemus deduci oportere: si dicemus in omnibus æquabile ius statui conuenire. His atq; huiusmodi partibus iustitiæ: si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus, iustam esse ostendemus: contrarijs iniustam. ita fiet vt eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendũ simus *parati. Sin fortitudinis retinendæ caussa faciendi quid esse dicemus, ostẽdemus res magnas, & *excelsas sequi, & appeti oportere: & item res humiles, & indignas viris fortibus viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas pro dignitate sua iudicare. Item à nulla re honesta periculi, aut laboris magnitudine deduci oportere:*

antiquiorem

antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi vt ab officio recedatur: nullius pro rei veritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & ijs rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiæ partibus vtemur si nimias libidines honoris, pecuniæ, similiumq; rerum vituperabimus: si vnamquamque rem certo naturæ termino definiemus: si denique quod cuiq; satis sit, ostendemus, & nimium progredi dissuadebimus, & modum vnicuiq; rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis, amplificandæ, si suadebimus: attenuandæ, si ab his dehortabimur, vt hæc attenuentur, quæ supra demonstraui. nam nemo erit qui censeat à virtute recedendum: verum aut res huiusmodi non dicetur esse, vt virtutem possimus egregiam experiri: aut in contrarijs potius rebus, quàm in his virtus constare ostendetur. Item, si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicet, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignauiam esse, & inertiam, ac prauam* liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam, & garrulam, & odiosam scientiam esse dicemus. Quam ille modestiam dicet esse, eam nos inertiam, & dissolutã negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam, & inconsideratam appellabimus temeritatem. Laudabile est, quod conficit honestam, & præsentem, & consequentẽ com-

memorationem: hoc nos eo à recto separauimus. non quod hæ quattuor partes, quæ subijciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quanquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. neq; enim solum laudis caussa rectum sequi conuenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cũ igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus, aut ab idoneis hominibus, vt si qua res honestiori ordini placeat, quæ à deteriore ordine improbetur: aut ab aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cum huiusmodi locorum diuisio sit in cõsultatione, breuiter aperienda est tractatio totius caussæ. Exordiri licebit vel à principio, vel ab insinuatione, vel ijsdem rationibus, quibus in iudiciali caussa. Si cuius rei narratio incidet, eadẽ ratione narrari oportebit. Quoniam in huiusmodi caussis finis est vtilitas, & ea diuiditur in rationem tutam, atq; honestam: si vtrumque poterimus ostendere, vtrumque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demonstraturi erimus, simpliciter quod dicturi sumus, ostendemus. Ac si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione vtemur in vim, & consilium. Nã quod in docenda rei dilucidandæ caussa dolum appellauimus, id in dicendo honestius, consilium appellabimus. Si rationis nostræ sententiam

rectam

rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione vtemur: si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo. In confirmatione, & cōfutatione vtemur locis, quos ante ostendimus nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit vt in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit: vt in deliberatione eorū, qui a Pœnis circumsessi deliberant quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis vtetur. Nullam rem vtiliorem esse incolumitate: virtutibus vti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsulto in periculū mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei præponet rationē honestam, his locis vtetur: Virtutem nullo tempore relinquendam: vel dolorē, si is timeatur: vel mortem, si ea formidetur, dedecore, & infamia leuiorem esse: considerare, quæ sit turpitudo consecutura: non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi: nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel vltro ad mortem proficisci, esse præclarum. fortitudini fortunam quoq; esse adiunctio solere, eum tuto viuere, qui honeste viuat, non qui in præsentia incolumis sit: & eum qui turpiter viuat, incolumem in perpetuum esse non

posse. Conclusionibus fere similibus in his, & iudicialibus caussis vti solemus, nisi quod his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus caussæ transeamus.

QVONIAM *hæc caussa diuiditur in laudem, & vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sint ea, quæ casu, aut fortuna secunda, aut aduersa accidere possunt: vt genus, educatio, diuitiæ, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea quæ his sunt cōtraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: vt velocitas, vires, dignitas, valetudo, & quæ his contraria sunt. Animi sunt ea quæ consilio, & cogitatione nostra constant: vt prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ his contraria sunt. Erit igitur hæc confirmatio, & confutatio nobis. In huiusmodi caussa principium sumetur aut ab nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus, aut officio facere, quod caussa necessitudinis intercedat: aut studio, quod eiusmodi virtutis sit, vt omnes commemorare debeant velle: aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. Si vituperabimus,*

aut

aut merito facere, quod ita tractati sumus: aut studio, quod vtile putemus esse ab omnibus vnicam malitiam, atque nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat ex aliorum vituperatione. Ab eius persona de quo loquemur, si laudabimus, dicemus, vereri nos vt illius facta verbis consequi possimus: omnes homines illius virtutes prædicare oportere: ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si vituperabimus, ea quæ videbimus, cōtrarie paucis verbis cōmutatis dici posse, dicemus: vt paulo ante supra exempli caussa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi caussa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, vt talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, sperare nos facile ijs, quibus velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio quoniam norint: pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus, vt cognoscant, vti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sunt, qui audiunt, atque ille qui vituperatur, nos sperare illius vitam vehementer eos improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse quid potissimū laudemus, vereri, ne cum multa dixerimus, plura prætereamus: & quæ similes sententias habebunt, quibus sententijs contraria sumuntur a vi-

*tuperatione. Principium tractum ab aliqua harum, quas antea commemorauimus, rationum narratio non erit vlla, quæ necessario consequatur: sed, si qua inciderit, cum aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione, præceptio narrandi de * primo libro repetetur. Diuisione hac vtemur: primo exponemus quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi. deinde vt quæque, quóve tempore res erit gesta, ordine dicemus, vt quid, quãq; tute *cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes, aut vitia: deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo * tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus, genus in laude, quibus maioribus natus sit, si bono genere, parẽ, aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorum virtutibus habuisse præsidium. In vituperatione, si bono genere, * dedecori maioribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude: bene & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatũ esse. in * vituperatione, e contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura in laude, si sit dignitas, atq; forma, laudi fuisse eam, non quemadmodum ceteris detrimẽto, atq; dedecori. si vires, atq; velocitas egregia, honestis hæc exercitationibus, & industrijs dicemus comparata. si*

vale-

valetudo, ex perpetua diligentia, & temperantia cupiditatum. In vituperatione, si erunt hæc corporis commoda, his male vsum dicemus, quæ casu, & natura tanquam quilibet gladiator habuerit. si non erũt, præter formam omnia ipsius culpa, & intemperãtia non fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res, & in his animi quæ virtutes, aut quæ vitia fuerint, considerabimus: diuitiæ, an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloria, quæ amicitiæ, quę inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit, cuius caussa susceperit inimicitias: qua fide, beneuolẽtia, officio gesserit amicitias. In diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit: cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res in quibus animus hominis maxime consideratur, illę quattuor animi virtutes erunt accommodandæ: vt si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus. Si vituperemus, è contrario * aliud iniuste, aliud ignaue, aliud immodeste, aliud stulte factum esse prędicemus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita diuisio laudis, & vituperationis, si illud etiam assumpserimus, non necesse esse nos omneis has partes in laudem, aut vituperationem transferre, * propterea quod sæpe ne inci-

dunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, vt non sint necessariæ dictu. Quapropter eas parteis, quæ firmissimæ videbũtur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus vtemur, enumeratione ad exitum caussæ: in ipsa caussa crebras, & breueis amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus caussæ, eo quod raro accidit in vita, negligentius considerandũ est. neq; enim id, quod potest accidere, vt faciendum sit aliquãdo, non oportet velle quam accommodatissime posse facere. Et si separatim hęc caussa minus sæpe tractatur: at in iudicialibus, & in deliberatiuis caussis sæpe magnæ partes versantur laudis, aut vituperationis. quare in hoc quoque genere caussæ nonnihil industriæ conferendum *putauimus. Nunc absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est inuentione perpolita, atq; ad omne caussæ genus accommodata, tempus est ad ceteras parteis orationis proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.*

QVONIAM *dispositio est, per quam illa quæ inuenimus, in ordinem redigimus, vt certo quidque loco pronuntietur: videndum est cuiusmodi rationem in disponendo nos habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo: vnum ab institutione artis profectum: alterũ ad casum temporis accommodatũ. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus: hoc est, vt vtamur prin-*

principio narratione, diuisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinẽ, quemadmodum praeceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis non modo totas caussas per orationem: * sed per singulas quoque argumentationis partes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, id est expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, vna per orationem, altera per argumẽtationes ab institutione artis profecta. Est autem alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedẽdũ est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: vt si a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut a litterarum aliquarũ recitatione: aut, si secundũ principium cõfirmatione vtamur, deinde narratione: aut, si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus, quorum nihil, nisi caussa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum * obtusæ videbũtur, atq; animi defatigati ab aduersarijs multitudine verborum, commode poterimus principio supersedere, & exordiri caussam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. deinde, si commodum erit, quod non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si caussa nostra magnam difficultatẽ videbitur habere, vt nemo æquo animo principiũ possit audire, a narratione cũ incœperimus, ad prin-

cipij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium sępe vti necesse est: cum ipsa res artificiosam dispositionē artificiose commutare cogit. In confirmatione, & confutatione, argumētationū dispositiones huiusmodi cōuenit habere: firmissimas argumētationes in primis, & in postremis caussæ partibus collocare: mediocres, & neq; inutiles, ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quæ si separatim, ac singulæ dicantur, infirmæ sunt, cum ceteris cōiunctę, firmæ, & probabiles fiunt, interponi, & in medio collocari oportet. Nam statim re narrata exspectat animus auditoris ex qua re caussa confirmari possit: quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumētationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriæ mandatur, vtile est, cum dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parere poterit victoriam,

PRONVNTIATIONEM multi maxime oratori vtilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum valere. *nos vnam de quinq; rebus plurimum posse, non facile dixerimus: nec egregie magnam esse vtilitatem in pronuntiatione sola audacter confirmauerimus. Nam commode

dæ inuentiones, & cõcinnæ verborum elocutiones, & partium caussæ artificiosæ dispositiones, & horum omnium diligens memoria sine pronunciatione, non plus quã sine his rebus pronunciatio sola valere poterit. Quare quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes vix putarunt posse de voce, & vultu, gestu, dilucide scribi, cum hæ res ad sensus nostros pertinerẽt) & quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est: non negligenter videtur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronunciatio in vocis figuram, & corporis motum. Figura vocis est, quæ suum quendam possidet habitum ratione, & industria *cõparatum. Ea diuiditur in treis partes: magnitudinem, firmitudinem, mollitudinẽ. Magnitudinem vocis maxime comparat natura: nõnihil hanc auget, sed maxime cõseruat cura. Firmitudinem vocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, & maxime conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinem vocis, hoc est, vt eã torquere pro nostro commodo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, & firmitudinis parte, *quoniam altera natura paritur, altera cura comparatur, nihil nos attinet comminisci: nisi vt ab ijs, qui nõ inscij sunt eius artificij, ratio curãdæ vocis petatur. De ea parte firmitudinis, quæ cõseruatur ratione declamationis, & de mollitudine vocis, quæ maxime necessaria est oratori, quoniã

ea quoq; moderatione declamationis comparatur. dicendum videtur. Firmam igitur quam maxime poterimus in dicendo vocẽ cõseruare, si quam maxime sedata, & depressa voce principia dicemus. nam læduntur arteriæ, si ante, quam leni voce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus vti conueniet: recreatur enim vox spiritu, & arteriæ reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet, (commutationes enim faciunt, vt nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus) & acutas vocis exclamationes vitare debemus: ictus enim fit, & vulnerantur arteriæ acuta, atque attenuata nimis acclamatione: &, si quis spendor est vocis, consumitur clamore vniuersus. Et vno spiritu continẽter multa dicere, in extrema conuenit oratione: fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & vox, quæ varie tractata est, reducitur in quendã sonum æquabilem, atq; constantem. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur, velut accidit in hac re. Nam, quæ diximus ad vocem seruandam prodesse, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: vt quod nostræ voci prosit, idem voluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinem votis sedata vox in principio. quid insuauius quam clamor in exordio caussæ? Interualla vocem confirmant: eadem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi*

gitandi relinquunt. Conseruat vocem continui clamoris remissio: & auditorem quidem varietas maxime delectat, cum sermone animum eius retinet, aut exsuscitat clamore. Acuta exclamatio vocem, & fauces vulnerat: eadē lædit auditorem: habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrē potius vociferationem, quam ad virilem dignitatē in dicendo accōmodatum. In extrema oratione continens vox remedio est voci. quid? hæc eadem, nonne animum vehemētissime calefacit auditoris in totius conclusione caussę? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, & pronunciationis suauitudini prosunt, de vtraque re simul erit in præsentia dictum: de firmitudine,* quæ visa sunt, & de suauitate, quæ coniuncta fuerunt: cetera suo loco paullo post dicemus. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris præceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo, est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio, est oratio acris, & ad confirmandum, & confutandum accommodata. Amplificatio est oratio, quæ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in parteis quattuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas, est oratio cum aliqua grauitate, & vocis remissione. Demōstratio est, quę do-

cet remissa voce quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum* aut proinde vt gestarum expositio. Iocatio, est oratio quæ ex aliqua re risum prudentem, & liberalem potest comparare. Contentio rursus diuiditur in continuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandę acceleratio clamosa. Distributio est in contentione, oratio frequens cum raris, & breuibus interuallis acri vociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem, & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incōmodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in treis partes diuisa est, & hæ partes ipsæ in octo partes alias distributæ: harū octo partiū quæ cuiusq; idonea pronuntiatio sit, demonstrandum videtur. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima, & depressissima voce vti conueniet: ita tamen, vt ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce paullulum attenuata, crebris interuallis, & diuisionibus oportet vti, vt ipsa pronunciatione eas res, quas demonstrabimus inserere, atque *intersecare videamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est: vt quo quidque pacto gestum sit, ita narrari videatur. Strenue

quod

quod volumus oſtendere factum, celeriuſcule dicemus: at aliud otioſe: retardabimus. deinde modo acriter, tum clemēter, mœſte, * hilare in omneis parteis commutabimus, vt verba, ita pronuntiationem. Siqua inciderint in narratione dicta, rogata, reſponſa, ſi quæ admiratione de quibus nos narrabimus, diligenter animaduertemus vt omnium perſonarum ſenſus, atque animos voce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione, leniter tremebūda voce, cum parua ſignificatione riſus, ſine vlla ſuſpicione nimiæ cachinnationis, leniter oportebit à ſermone ſcrio torquere ad liberalem iocum vocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id, aut per continuationem, aut per diſtributionem faciendum eſt: in continuatione adaucto mediocriter ſono vocis, verbis cōtinuādis, vocem quoque adaugere oportebit, & torquere ſonum, & celeriter cum clamore verba cōficere, vt vim volubilem orationis vociferatio conſequi poſſit. In diſtributione vocem ab imis faucibus exclamatione * quam clariſſima adhibere oportet: & quantum ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere * iubemur. In amplificationibus, cum cohortatione vtemur voce attenuatiſſima, clamore leni, ſono æquabili, cōmutationibus crebris, maxima celeritate. In conqueſtione vtemur voce depreſſa, inclinato ſono, crebris interuallis, longis ſpatijs, magnis commutationibus. De figura vocis

*satis dictum est, nunc de corporis motu dicẽdum videtur. Motus, est corporis gestus, & vultus moderatio quædam, quæ probabiliora reddit ea quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in vultu pudorem & acrimoniam esse. In gestu nec vetustatem *conspiciendam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarij videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, leui dextræ motu loqui oportebit: hilaritate, tristitia, mediocritate vultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paullulũ corpus à ceruicibus demittemus. Nam hoc est à natura datum, vt quam proxime tum vultum admoueamus ad auditores si quam rem eos docere, & vehementer instigare velimus. Sin erit in narratione sermo, idem motus poterit idoneus esse, qui paullo ante demonstrabatur in dignitate, Sin erit in iocatione, vultu quandam debebimus hilaritatem significare sine commutatione gestus. Sin contendemus per continuationem, brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu vtemur. Sin contentio fiet per distributionẽ, celeri porrectione brachij, in ambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu vti oportebit. Sin vtemur amplificatione per cohortationem, paullo tardiore & consideratiore gestu conueniet vti: similibus ceteris rebus atque*

in

in contentione per continuationem. Sin vtemur amplificatione per conquestionem, femineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam sedato, & constanti gestu mæsto, & conturbato vultu vti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere verbis, & imitari scriptura conatus sim voces. Verum nec hoc confisus sum posse fieri, vt de his rebus satis commode scribi posset: nec si id fieri non posset, hoc quod feci, fore inutile putabam, propterea quod hic admonere voluimus quid oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc tamen scire oportet, pronunciationem bonam id perficere, vt res ex animo agi videatur. Nunc ad thesaurum inuentorum, atq; omnium partium, rhetoricæ custodem memoriam transeamus, MEMORIA vtrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc proinde atque constet in hac re multum valere artem & præceptionem, ita de ea re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriç: quare placeat, alias ostendemus: in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ: vna naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, * & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in ceteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinã: ars por-

ro naturæ commoda confirmat & auget: item fit in hac re, vt nonnumquam naturalis memoria, sicui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porro hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, vt sit egregia: & hęc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis aut minus in hac re quã in ceteris artibus fit, vt ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. Quare & illis qui natura memores sunt, vtilis hæc erit institutio, quod tute paullo post poteris intelligere. Quod si illi freti ingenio, nostra præceptione non indigerent: tamen iusta caussa daretur, quare ijs qui minus ingenij habent, adiumẽto velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos qui breuiter, perfecte, insignite aut natura, aut manu sunt absoluti, vt eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus: vt ædes, intercolumnium, angulum, fornicem, & alia quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse volumus: quod genus, equi, leones, aquilæ: quorum memoriã si volumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui*

litteras

litteras sciunt: possunt id * quod dictum est, scribere & recitare quod scripserunt: ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt quæ audierunt in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci enim ceræ, aut chartæ simillimi sunt: imagines, litteris: dispositio & collocatio imaginum, scripturæ: pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si volumus multa meminisse, multos nobis locos comparare, vt in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur, quo secius quotoquoq; loco libebit, vel à superiore, vel ab inferiore, vel ab media parte imagines * secuti, ea quæ mandata locis erunt, edere & proferre possimus. Nam vt si ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra intersit vtrum à summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eueniet, vt in quālibet partē quoto quoq; loco libebit, imaginibus cōmoniti dicere possimus id quod locis mādauerimus. * Quare & ex ordine locos comparare: & locos quos assumpserimus, egregie & * commoditer notare oportebit, vt perpetuo nobis hærere possint. Nam imagines, sicut litteræ delentur: vbi nihil illis vtimur, loci tamquam cera remanere debent. Et ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus,

& si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo. deinde facile erit similes notas quinto quoq; loco collocare. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos cõparare: propterea quod frequentia, & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas, solitudo cõseruat integras simulacrorum figuras. Preterea dissimiles forma, atque natura loci cõparandi sunt, *vt distincti interlucere possint. nam siquis multa intercolumnia sumpserit, conturbabitur similitudine locorum, vt ignoret quid in quoq; loco collocarit: & magnitudine modica: & mediocres locos habere oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sæpe non videntur posse capere imaginum collocationẽ. Tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet: ne aut obcæcẽtur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Interualla locorũ mediocria placet esse fere paullo plus aut minus pedum tricenûm. nam vt aspectus, ita cogitatio minus valet, siue nimis procul remoueris, siue vehementer prope admoueris id quod oportet videri. Sed quamquam facile est ei, qui paullo plura explorauerit, quamuis multos & idoneos locos comparare: tamen, siquis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipse sibi constituat, quam volet multos, licebit. Cogitatio enim quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari

fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus verbis nosmet nobis notas similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, vnæ rerũ, alteræ verborũ. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum vniuscuiusque nominis, & vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe vna nota, & imagine simplici comprehẽdemus hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominem veneno necatum, & hereditatis caussa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes, & conscios esse. Si hoc primum, vt ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volemus, in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ægrotum in lecto cubantem faciemus, ipsum illum de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, at aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, vt cito in mentem venire possit, & reum ad lectum eius adstituemus: dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentẽ. Hoc modo & testium, & hereditatis, & veneno necati memoriam habere poterimus. Item dein-

*ceps cetera crimina ex ordine in locis ponemus: & quotiescunque rem meminisse volemus, si formarum dispositione, & imaginum diligenti notatione vtemur, facile ea, quæ volemus, memoria consequemur. Cum verborum similitudines imaginibus exprimere volemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. id nos hoc modo facere oportebit: Iam domuitionem reges Atridæ parant. in loco cõstituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium, cum à regibus Martijs loris cædatur. Hoc erit, Iam domuitionem reges. In altero loco Aesopũ, & Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant. hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed hæc imaginum confirmatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitauerimus hac notatione: vt versu posito, ipsi nobiscum primũ transeamus bis, aut ter eum versum: deinde cum imaginibus verba exprimamus. hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina. nam vtraque, altera separata minus erit firma: ita tamen vt multo plus in doctrina, atque arte præsidij sit. quod docere non grauaremur, ni metueremus, ne cũ ab instituto nostro recessissemus, minus cõmode seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nũc quoniã solet accidere vt imagines *partim firmæ & hærentes, & ad monendum idoneæ sint: partim *imbecillæ & infirmæ, quæ vix memoriã possint excitare: qua de caus-*

sa

*sa vtrumque fiat, considerandum est, vt cognita caussa, quas vitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam, si quas res in vita videmus paruas, vsitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quod nulla nisi noua, aut admirabili re commouetur animus: at si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consueuimus. Itemque quas res ante ora videmus, aut audimus, obliuiscimur plerumque: quæ acciderunt in pueritia meminimus optime sæpe: nec hoc alia de caussa potest accidere, nisi quod vsitatæ res facile è memoria elabuntur, insignes & *nouæ manent in animo diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, & solis eclipses magis mirantur quam lunæ, quod hæ crebriores sunt. Docet ergo, se natura vulgari, & vsitata re non exsuscitari, nouitate & insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur ars naturam: & quod ea desiderat, inueniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum, sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus in me-*

moria manere diutissime potest. id accidit, si quammaxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec vagas, sed aliquid agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut vnicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, vt si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, vt si cruentam, aut cæno oblitam, aut rubrica delibutam inducamus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuamus. nam ea res quoque faciet, vt facilius meminisse possimus. nam quas res veras facile meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, vt identidem primos quosque locos imaginum renouãdarum caussa celeriter animo * percurramus. Scio plerosque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, vt multorum verborum imagines conscriberent: vti qui ediscere vellent, paratas haberent, nequid in quærendo consumerent operæ: quorum rationem aliquot de caussis improbamus. Primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, cum ex infinita verborum copia modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? deinde cur volumus ab industria quemquam remouere, vt nequid ipse quærat*

cum

cum nos illi omnia parata, quæsitaq; tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur, nam vt sæpe formam, siquam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alij videtur aliud: ita fit in imaginibus, vt quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum videantur insignes alijs. Quare sibi quemque suo commodo conuenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quẽadmodum quæri quidque conueniat, aut vnum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli caussa subijcere, quo res possit esse dilucidior: vt cum de proœmijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus. ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire. Nunc, ne forte verborum memoriam aut nimis difficilem, aut parum vtilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quod & vtiliores sint, & plus habeant facilitatis: admonendus es quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere eos, qui velint res faciliores sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, vt versus meminisse possimus: sed vt hac exercitatione, illa rerum memoria, quæ pertinet ad vtilitatẽ, confirmetur: vt ab hac difficili cõsuetudine, sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum

in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis. tum vero in μνημονικοῖς minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quamplurimos locos vt habeas, & quammaxime ad præcepta accommodatos curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut in ceteris studijs, abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest caussa deducere aliqua. nunquam est enim quin aliquid memoriæ tradere velimus, & tum maxime, cum aliquo maiore negotio detinemur. Quare cum sit vtile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere vtile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare vtilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia: ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque parteis in animo frequenta: &, quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

RHETO-

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione conscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis vti, nostris exemplis vsi sumus, & id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt: necessario faciendum est, vt paucis rationem nostri consilij demus. Atque hoc nos necessitudine facere, non studio, satis erit signi, quod in superioribus libris nihil neque ante rem, neque præter rem locuti sumus. Nunc, si pauca, quæ res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita, vti instituimus, persoluemus. Sed facilius nostram rationem intelliges, si prius quid illi dicant cognoueris. Compluribus de caussis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, vniuscuiusque generis ab oratore, aut poëta probato sumptum ponere exemplum. Et primum se id modestia commotos facere dicunt, propterea quod videatur esse ostentatio quædam, non satis habere præcipere de artificio: sed ipsos etiam videri velle artificiose gignere exempla: hoc est, inquiunt, ostentare se, nō artem ostendere. Quare pudor in primis est ad

eam rem impedimento, ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere videamur. Etenim cum possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum, videtur esse arrogãtia, illa relinquere, & ad sua deuenire. Praeterea, exempla, testimoniorum locum obtinent. id enim quod admonuerit, & leuiter fecerit praeceptio, exemplo, sicut testimonio comprobatur. Non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? vt enim testimonium sic exemplum rei confirmandae caussa sumitur. Non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo sumi: ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse est aut se omnibus anteponant, & sua maxime probent, aut negent optima esse exempla, quae à probatissimis oratoribus aut poëtis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt: si quos sibi praeponant, & eorum exempla suis exemplis non putent praestare, non possunt dicere, quare sibi illos anteponant. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? Nam tum res probabiliores, tum hominum studia ad imitandum alacriora reddit: immo erigit omnium cupiditates, & acuit industriam: cum spes iniecta est posse imitando Gracchi, aut Crassi consequi facultatem. postremo hoc ipsum est summum artificium res varias, & dispares in tot poëmatibus, & orationibus sparsas, & vage disiectas, ita dili-

gentes

genter eligere, vt vnumquodq; genus exẽplorum sub singulos artis locos subÿcere possis. Hoc si industria solum fieri posset, tamen essemus laudandi, cum talem laborem non fugissemus: nunc vero sine summo artificio non potest fieri. Quis est enim qui non, cum summe teneat artem, possit ea, quæ iubeat ars, de tãta, & tam diffusa scriptura notare, & separare? Ceteri cum legunt orationes bonas, aut poëmata, probant oratores, & poëtas, neque intelligunt quare commoti probent, quod scire non possunt, vbi sit, nec quid sit, ne quomodo factum sit id, quod eos maxime delectet. At is, qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & *omnia in arte maxima scribendo, redigit in singulas rationes præceptionis: necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximum artificiũ est, in arte sua posse & alienis exemplis vti. hæc illi cum dicunt, magis nos auctoritate sua commouẽt, quam veritate disputationis. Illud enim veremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probandam, quod ab ea steterint ÿ, qui & inuẽtores huius artificÿ fuerunt, & vetustate iam satis omnibus probati sunt. quod si illorum auctoritate remota, res omnes volent cum re comparare: intelligẽt, non omnia esse concedenda antiquitati. Primum igitur quod ab eis* de modestia dicitur, videamus ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil scribere modestia est: cur quidquam

scribunt aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur quo secius omnia scribant, impediuntur modestia? Quasi, si quis ad olympiacum venerit cursum, & steterit vt mittatur, impudentes illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs quomodo *Ladas, aut Boius cum Sicyonijs cursitarit: sic isti, cum in artis curriculum descenderunt, illos, qui in eo quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodeste: ipsi aliquem antiquum oratorem aut poëtam laudant, aut scripturam, sic vt in stadium rhetoricæ artis prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen vereor, ne qua in re laudem modestiæ venentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi vis? aliquis inquiet, artem tuam scribis: gignis nobis nouas præceptiones: eas ipse confirmare non potes: ab alijs exempla sumis: vide ne facias impudenter, qui tuo nomini velis ex aliorum laboribus libare laudem. Nam si eorum volumina prehenderint antiqui oratores, & poëtæ, & suum quisq; de libris suis tulerit: nihil istis, quod suum esse velint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, vt testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primum omnium exempla ponuntur hic non confirmandi, neque testificandi caussa, sed demonstrandi. Non enim, cum dicimus esse exornationē, quæ, verbi caussa, cōstet ex similiter desinētibus verbis, & ponimus hoc

hoc exemplum à Crasso, QVIBVS POSSVMVS, ET DEBEMVS, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum, & testimonium. Exemplo demonstratur id quod dicimus, cuiusmodi sit: Testimonio esse illud ita, vt nos dicimus, cõfirmatur. Praeterea oportet testimonium cum re conuenire, aliter enim rem nõ potest confirmare. at id, quod illi faciunt, cum re nõ conuenit. Quid ita? Quia pollicentur artem se scribere, et exempla proferunt ab ijs plerumque, qui artem nescierunt. tum quis est, qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraque faciunt, quam polliceri videntur. nam cum scribere artem instituunt, videntur dicere se excogitasse, quod alios docerent: cum vero scribunt, ostendunt nobis quid alij excogitarint. At hoc ipsum est difficile, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? vtrum laboriosum, an artificiosum? Si laboriosum, non statim praeclarum. sunt enim multa laboriosa: quae si faciatis, non continuo gloriemini: nisi etiam, si vestra manu fabulas, aut orationes totas transcripsissetis, gloriosum putaretis. sin autem istud artificium egregium dicitis: videte, ne insueti rerum maiorum videamini, si vos parua res, sicuti magna, delectat. Nam isto modo, eligere rudis quidem nemo potest: sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paullo plus, in elocutione

præsertim, omnia videre poterit quæ ex arte dicuntur: facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita vt si de tragœdijs Ennij velis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos: sed quia plane rudis id facere nemo poterit, cum feceris, te litteratissimum putes, ineptus sis: propterea quod id facile faciat quiuis mediocriter litteratus. Item si cum ex orationibus, aut poëmatibus elegeris exempla, quæ certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissime te fecisse putes, erras: propterea quod isto signo videmus te nonnihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quod si artificiosum est intelligere, quæ sunt ex arte scripta: multo est artificiosius, ipsum scribere ex arte. qui enim scribit artificiose, ab alijs commode scripta facile intelligere poterit: qui eliget facile, non continuo ipse commode scribit. & si est maxime artificiosum, alio tempore vtantur ea facultate, non tum, cum parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremo in eo vim artificij consumant, vt ipsi ab alijs potius eligendi quam aliorum boni electores existimentur. Contra ea, quæ ab ijs dicuntur, qui dicunt alienis se exemplis vti oportere, satis est dictum. nunc quæ separatim dici possint consideremus. Dicimus ergo eos omnes, cũ *in eo quod alienis vtantur, peccare: tum etiam magis delinquere, quod à multis exempla sumãt. sed de eo, quod postea diximus, ante videamus. Si cõcederem-

derem aliena oportere assumere exempla, vincerem vnius oportere. Primū, quod contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent, quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, vel poëtam, vel oratorē, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere vult, vtrum vnum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes vnum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id desperarit, in paucis se exercebit. ipsis etiam contentus erit. nec mirum, cum ipse præceptor artis omnia penes vnum reperire non potuerit. Allatis igitur exemplis à Catone, à Gracchu, à Lælio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, ceteris: itē sumptis alijs à poëtis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eum qui discet, ab omnibus putare omnia, ab vno pauca vix potuisse sumi. Quare si se vnius alicuius esse similem satis habebit, omnia quæ omnes habuerint, solū habere se posse diffidet. ergo inutile est ei, qui discere vult, nō putare vnum omnia posse. Igitur nemo in hanc* incideret opinionem, si ab vno exempla sumpsissent, nunc hoc signi est, ipsos artis scriptores non putasse vnum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniā neq; sua protulerunt, neq; vnius alicuius, aut deniq; duorum sed ab omnibus oratoribus, & poëtis exempla sumpserunt. Deinde si quis velit artem

demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male vtatur hoc adiumento, quod vnus omneis artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab vno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non, vt si quis purpuram, aut aliud quippiam vendens, dicat, Sume *à me: sed huius exemplum aliunde rogabo, tibique ostendam. Si, merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant quod ostendant: si Triptolemus, cum * hominibus semen largiretur, ipse ab aliis hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignẽ diuidere vellet, ipse à vicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret, non ridiculum videretur? Isti magistri omnium dicendi præceptores non videntur sibi ridicule facere, cum id quod aliis pollicentur, ab aliis quærunt? Si, qui se fontes maximos penitus abscõditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loquatur, neque habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti, cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicãt, & omnium*

rigare

rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, vt Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera, vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt eos, qui hæc velint discere, alia ratione doceri posse cõmodius. Præterea, nec possunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria. propterea quod in dicendo leuiter vnusquisq; locus plerumque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo, expresse conscripta ponere oportet exempla, vt in artis formam conuenire possint: & post in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus videri facultate oratoris occultatur. Ergo etiam, vt magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est vti. Postremo hæc quoque res duxit nos ad hanc rationem, quod nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. Quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse vsitata. Ergo hæc asperiora primo videantur necesse est, idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus, factum esset, vt quod cõmodius esset in hoc libro, id nostrũ non esset: quod asperius, & inusitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc

*demonstrare, nihil prodesse ad discendum, non male vtatur hoc adiumento, quod vnus omneis artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab vno sumenda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse primum omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non, vt si quis purpuram, aut aliud quippiam vendens, dicat, Sume à me: sed huius exemplum aliunde rogabo, tibique ostendam. Si merces ipsi qui venditant, aliunde exemplum quæritent aliud mercis: aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant quod ostendant: si Triptolemus, cum * hominibus semen largiretur, ipse ab alijs hominibus id mutuaretur: aut si Prometheus, cum mortalibus ignẽ diuidere vellet, ipse à vicinis cum testa ambulans carbunculos corrogaret, non ridiculum videretur? Isti magistri omnium dicendi præceptores non videntur sibi ridicule facere, cum id quod alijs pollicentur, ab alijs quærunt? Si, qui se fontes maximos penitus absc̃oditos aperuisse dicat, & hæc sitiens quammaxime loquatur, neque habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti, cum non modo dominos se fontium, sed se ipsos fontes esse dicãt, & omnium*

rigare

rigare debeant ingenia, non putant fore ridiculum, si cum id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, vt Lysippus caput ostenderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycleti: sed omnia coram magistrum facientem videbat, ceterorum opera, vel sua sponte considerare poterat. Isti credunt eos, qui hæc velint discere, alia ratione doceri posse cõmodius. Præterea, nec possunt quidem ea, quæ sumuntur ab alijs exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria. propterea quod in dicendo leuiter vnusquisq; locus plerumque tangitur, ne ars appareat. In præcipiendo, expresse conscripta ponere oportet exempla, vt in artis formam conuenire possint: & post in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus videri facultate oratoris occultatur. Ergo etiam, vt magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est vti. Postremo hæc quoque res duxit nos ad hanc rationem, quod nomina rerum Græca, quæ conuertimus, ea remota sunt à consuetudine. Quæ enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse vsitata. Ergo hæc asperiora primo videantur necesse est, idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturæ consumetur in exemplis. hæc aliena si posuissemus, factum esset, vt quod cõmodius esset in hoc libro, id nostrũ non esset: quod asperius, & inusitatum, id proprie nobis attribueretur. Ergo hanc

quoq; incommoditatem fugimus. His de caussis, cum artis inuentionem Græcorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, vt ad elocutionis præcepta transeamus. Bipartita erit igitur nobis elocutionis præceptio. Primum dicemus quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse. Deinde ostendemus quas res semper habere debeat.

* SVNT igitur tria genera, quæ nos figuras appellamus, in quibus omnis oratio non vitiosa consumitur: vnam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam vocamus. Grauis est, quæ constat ex verborum grauium magna, & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima verborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est vsq; ad vsitatissimam puri consuetudinem sermonis. In graui figura consumetur oratio, si quæ cuiusq; rei poterunt ornatissima verba reperiri, siue propria, siue translata ad vnamquamque rem accommodabuntur: & si graues sententiæ, quæ in amplificatione, & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum, aut verborum, quæ grauitatem habebunt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est vestrum, iudices, qui satis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc

sceler

ſcelere comparari? quod huic maleficio dignum supplicium poteſt inueniri? In ijs, qui violaſſent ingenuam, matremfamilias conſtupraſſent, pulſaſſent aliquem, aut poſtremo necaſſent, maxima ſupplicia maiores noſtri conſumpſerunt: huic truculentiſſimo, ac nefario facinori ſingularem pœnam non reliquerunt? Atqui in alijs maleficijs ad ſingulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit: huius ſceleris, qui ſunt affines, vno conſilio vniuerſis ciuibus, atrociſſimas calamitates machinantur. O feros animos: O crudeles cogitationes: O derelictos ab humanitate homines: quid agere auſi ſunt, aut cogitare potuerunt? quo pacto hoſtes reuulſis maiorum ſepulcris, deiectis mœnibus, ouantes irruerent in ciuitatem: quo modo deum ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in ſeruitutem matribusfamilias, & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, vrbs acerbiſſimo concidat incendio conflagrata? qui ſe non putant id quod voluerint, ad exitum perduxiſſe, niſi ſanctiſſimæ patriæ miſerandum ſcelerati viderint cinerem? Nequeo verbis conſequi, iudices, indignitatem rei: ſed negligentius id fero, quia vos mei non indigetis. Veſter enim vos animus amantiſſimus reip. facile edocet, vt eum, qui fortunas omnium voluerit prodere, præcipitem* proturbetis ex ea ciuitate, quam iſte ſpurciſſimorum hoſtium dominatu nefario voluerit obruere. In mediocri figura ver-

sabitur oratio, si hæc, vt ante dixi, aliquantulum demiserimus, neque tamen ad infimum descenderimus, sic: Quibuscum bellum gerimus, Iudices, videtis: cum socijs, qui pro nobis pugnare, & imperium nostrum, nobiscum simul virtute, & industria conseruare soliti sunt. Hi cum se, & opes suas, & copiam necessariorum norunt: tum verò nihilominus propter propinquitatem, & omnium rerum societatem, quid in omnibus rebus populus Romanus posset, scire, & existimare poterant. Hi, cum deliberassent nobiscum bellum gerere: quæso, quæ res erat, qua freti bellum suscipere conarentur? cum multo maximam sociorum partem in officio manere intelligerent: cum sibi non multitudinem militum, non idoneos imperatores, non pecuniam publicam præsto esse viderent, non deniq; vllam rem, quæ res pertinet ad bellum administrandum? Si cum finitimis de finibus bellum gererent, si totum certamen in vno prœlio positum putarent, tamen omnibus rebus instructiores, ac paratiores venirent, nedum illud imperium orbis terræ, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim vi, partim voluntate consenserunt, cum aut armis, aut liberalitate à populo Romano superati essent, ad se transferre tantulis viribus conarentur. Quæret aliquis, quid Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eo quidem minus isti facile conarentur, quo illi, quemadmodum descissent, videbant.

Nam

*Nam rerum imperiti, qui vniuscuiusq; rei, de rebus ante gestis exempla petere non possint, ij per imprudentiam facile deducuntur in fraudem: at ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facile ex aliorum euentis suis rationibus possunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquam tenuisse, vt imperium populi Romani tentare auderet nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. quid aliud, nisi id quod dico, potest esse? In attenuato figuræ genere, quod ad infimum, & quotidianum sermonem demissum est, hoc erit exemplum: Nam, vt forte hic in balneas venit, cœpit, postquã perfusus est, defricari: deinde, vbi visum est in alueum descendere, ecce ibi iste de transuerso. Heus, inquit adolescens, pueri tui modo me pulsauerunt, satisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinem appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadem, & alia dicere cœpit. Hic vix tãdem, inquit, Sine me considerare. Tum verò iste cœpit voce clamare ista, quæ facile cuiuis * rubores eijcere posset, Ita petulans es, atq; acer, vt ne * ad solariũ quidem idoneus, vt mihi videtur, sed * penes scenam, & in eiusmodi locis exercitus sis? Conturbatus est adolescens, nec mirum, cui etiam nunc pædagogi lites ad auriculas versarẽtur, imperito eiusmodi cõuitiorum. Vbi enim iste vidisset scurram exhausto rubere, qui se putaret nihil*

habere quod de existimatione perderet, vt omnia sine famæ detrimento facere posset? Igitur genera figurarum ex ipsis exemplis intelligi poterunt. Erit enim & attenuata verborum constructio quædam, & item alia in grauitate posita, alia in mediocritate. Est autem cauendum, ne dum hæc genera consectemur, in finitima, & propinqua vitia veniamus. Nam graui figuræ, quæ laudanda est, propinqua est ea, quæ fugienda est, quæ recte videbitur appellari, si * sufflata nominabitur. Nam ita, vt corporis bonam habitudinem tumor imitatur sæpe, ita grauis oratio sæpe imperitis videtur ea, quæ turget, & inflata est, cum aut nouis, aut priscis verbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo: Nam qui perduellionibus venditat patriam, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, campos sustulit pacis. In hoc genus plerique cum declinassent, & ab eo, quo profecti sunt, aberrauerunt, & specie grauitatis falluntur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediocre genus orationis profecti sunt, si peruenire eo non potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuans, & dissolutum: eo quod sine neruis, & articulis fluctuat huc & illuc, nec potest confirmare, nec viriliter sese expedire. id est huiusmodi:

Sou

Socij nostri, cum belligerare nobiscum vellent, profecto ratiocinati essent etiam atque etiam, quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hinc adiutores multos, & malos homines, & audaces. Solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotia volunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem. diffluit enim totus, neque quidquam comprehēdens perfectis verbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima verborum attenuatione commode versari, veniunt ad aridum, & exsangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: * Nam istic ad balneas accessit: ad hunc postea dixit, Hic tuus seruus me pulsauit. postea dixit hic illi, Considerabo. Post ille conuicium fecit, & magis, magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam, & illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura puris verbis, & electis compositam orationem.

Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatum, dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ disponentur, distinctam sicuti coloribus, si crebræ collocabuntur, oblitam reddunt orationem, Sed figuram in dicendo commutari oportet, vt grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. Deinde identidem commutentur, vt facile satietas varietate vitetur.

QVONIAM quibus in generibus elocutio versari debeat, dictum est: videamus nunc quas res debeat habere elocutio cõmoda, & perfecta. Quæ maxime admodum oratori accommodata est, treis res in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. ELEGANTIA est, quæ facit vt vnumquodque pure, & aperte dici videatur. Hæc distribuitur in latinitatem, & explanationem. Latinitas est, quæ sermonem purum conseruat ab omni vitio remotum. Vitia in sermone, quo minus is Latinus sit, duo possunt esse, Solæcismus, & Barbarismus. Solæcismus est, cum in verbis pluribus consequens verbum superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum verbum aliquod vitiose effertur. Hæc qua ratione vitare possimus, in arte grammatica dilucide discemus. Explanatio est, quæ reddit apertam, & dilucidam orationem. ea comparatur duabus rebus, vsitatis verbis, & proprijs. Vsitata sunt ea, quæ versantur in sermone, & quotidiana consuetudine. Propria, quæ eius rei verba sunt, aut esse possunt, qua de loquemur. COMPOSITIO est verborum constructio, quæ facit omnes parteis orationis æqualiter perpolitas. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras vocalium concursiones, quæ vastam, atque hiantem orationem reddunt, vt hoc est: * Bacchæ æneæ amœnissimæ impendebant. Et si vitabimus eiusdem litteræ nimiam assiduitatẽ: cui

cui vitio versus hic erit exemplo (nam hic nihil prohibet in vitijs, alienis exemplis vti) O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. & hic eiusdem poetæ, Quidquam, quisquam, cuiquam quod conueniat, neget. Et si eiusdem verbi assiduitatem nimiam fugiemus. ea est huiusmodi: Nam cuius rationis ratio non extet, ei rationi, ratio non est, fidem habere. Et si non vtemur continenter similiter cadentibus verbis, hoc modo: Flentes, plorantes, lacrymantes, obtestantes. Et si verborum transiectionem vitabimus, nisi quæ erit concinna, qua de re posterius loquemur. quo in vitio est Lucilius assiduus, vt hoc est in priore libro: Has res ad te scriptas, Luci, misimus Aeli. Item fugere oportet longam verborum continuationem, quæ & auditoris aures, & oratoris spiritum lædit, His vitijs in compositione vitatis, reliquum operis consumendum est in dignitate. DIGNITAS est, quæ reddit ornatam orationem, varietate distinguens. Hæc in verborum, & sententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio est, quæ ipsius sermonis insignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio est, quæ non in verbis, sed in ipsis rebus quandam habet dignitatem. REPETITIO est, cum continenter ab vno, atque eodem verbo in rebus similibus, & diuersis principia sumũtur, hoc modo: Vobis istud attribuendũ est, vobis gratia habenda, vobis res

*ista erit honori. Item, Scipio Numantiam sustulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit. Scipio ciuitatem seruauit. Item, Tu in forum prodire, tu lucem conspicere, tu in horum conspectum venire conaris? audes verbum facere, audes quidquam ab istis petere, audes suppliciũ deprecari? Quid est, quod possis defendere? quid est, quod audeas * postulare? quid est, quod tibi putes concedi oportere? Non iusiurandũ* contempsisti? non amicos prodidisti? non parenti manus intulisti? non denique in omni dedecore volutatus es? Hæc exornatio, cum multum venustatis habet, tum grauitatis, & acrimoniæ plurimum. Quare videtur esse adhibenda & ad exornandam, * & ad exaugendam orationem.* CONVERSIO *est, per quam non, vt ante, primum repetimus verbum: sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos pop. Rom. iustitia vicit, armis vicit, liberalitate vicit. Item, ex quo tempore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item, C. Lælius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis viris, & studiosis amicus erat: ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cum istos, vt absoluant te, rogas, vt peierent rogas, vt existimationem negligant rogas, vt leges pop. Rom. tuæ libidini largiantur rogas.* COMPLEXIO *est, quæ vtramque complectitur exornationem, & hanc,*

&

& quam ante exposuimus, vt & repetatur idem primum verbum sæpius, & crebro ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt, qui fœdera sæpe ruperunt? Carthaginienses, qui sunt qui crudele bellum * in Italia gesserunt? Carthaginienses. qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. qui sunt qui sibi postulant ignosci? Carthaginienses. Videte ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem senatus damnarit, quem pop. Rom. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum vos sententijs vestris absoluetis? TRADVCTIO est, quæ facit, vt cum idem verbum crebrius ponatur, non modo non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Nihil habet in vita iucundius vita, qui cum virtute vitam non potest colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nunquam tam crudeliter vitam hominis petijsset. At erat inimicus, ergo inimicum sic vlcisci voluit, vt ipse sibi reperiretur inimicus. Item, Diuitias sine diuitum esse: tu vero virtutem præfer diuitijs, nam si voles diuitias cum virtute comparare, vix satis idoneæ tibi videbuntur diuitiæ, quæ virtutis pedisequæ sint. Ex eodem genere est exornationis, cum idem verbum modo ponitur in hac, modo in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiose curas que multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur nequid insit amari. Item,

Veniam ad vos, si mihi senatus det veniam. In his quattuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopia verborum fit vt ad idem verbum redeatur sæpius, sed inest festiuitas quædam, quæ facilius auribus dijudicari, quam verbis demonstrari potest. Contentio est, cum* ex contrarijs verbis oratio conficitur, hoc pacto: Habet assentatio iucunda principia, eadem exitus amarissimos affert. Item, Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus. In re frigidissima cales, in feruentissima friges. Tacito cum opus est, clamas: cum loqui conuenit, obmutescis. Ades? abesse vis. abes? reuerti cupis. In pace bellũ quæritas: in bello pacem desideras. In concione de virtute loqueris: in prælio per ignauiam tubę sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati, & graues poterimus esse. Exclamatio, est, quæ cõficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut vrbis, aut loci, aut rei cuiuspiam cõpellationẽ, hoc modo: Te nunc alloquor, Africane, cuius mortui quoque nomen splendori, ac decori est ciuitati. Tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem. Item, O perfidiosæ Fregellæ, quam facile scelere vestro contabuistis: vt, cuius nitor vrbis Italiam nuper illustrauit, eius nunc vix fundamentorum reliquiæ maneant. Item, Bonorum insidiatores latroci-*

trocinio vitam innocentissimi cuiusq; petistis: tātamne ex iniquitate iudiciorum vestris calumnijs assumitis facultatem? Hac exclamatione si loco vtemur, & raro, & cum rei magnitudo postulare videbitur, ad quam volemus indignationem animum auditoris adducemus. Interrogatio non omnis grauis est, neq; concinna: sed hæc, quæ cum enumerata sunt ea, quæ obsunt caussæ aduersariorum, confirmat superiorem orationem, hoc pacto: Cū igitur hæc omnia faceres, diceres, administrares, vtrum animos sociorum ab republica remouebas & alienabas, an nō? & * vtriumne aliquem exorari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret, an non?

Ratiocinatio est, per quam nosipsi a nobis rationem poscimus, quare quidq; dicamus: & crebro nosmet a nobis petimus vniuscuiusq; propositionis explanationē. ea est huiusmodi: Maiores nostri: si quam vnius peccati mulierē damnabāt, simplici iudicio multorū maleficiorum conuictam putabant. Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam veneficij quoq; damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suum corpus addixerit turpissimæ cupiditati, timere permultos. Quos istos? virum, parentes, ceteros, ad quos videt sui dedecoris infamiā pertinere. Quid postea? quos tātopere timeat, eos necesse est, vt quoquo modo possit, veneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam, quā ma-

gnitudo peccati facit timidam, intemperantia audacem, natura muliebris inconsideratam. Quid veneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoque necessario. Quare? quia nulla facilius ad id maleficium caussa, quam turpis amor, & intemperans libido commouere potuit: cum cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castum esse non putarint. Quid in viris? idemne hoc obseruabant? minime. Quid ita? quia viros ad vnumquodque maleficium singulæ cupiditates impellunt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas vna ducit. Item, Bene maiores nostri hoc comparauerunt, neminem regem, quem armis cepissent, vita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? quia viri fortis est, qui de victoria contendant, eos hostes putare: qui victi sunt, eos homines iudicare: vt possit bellum fortitudo minuere: pacem humanitas augere. At ille si vicisset, num idem fecisset? non profecto tam sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam contemnere, non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem vehementer accommodata est, & animum auditoris * retinet attentum, tum venustate sermonis, tum rationum expectatione. Sententia, est oratio sumpta de vita, quæ aut quid*

sit,

sit, aut quid esse oporteat in vita breuiter ostendit, hoc modo: Difficile est *primum virtutem reuereri, qui semper secūda fortuna sit vsus. Item, Liber is est existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item, Egens æque est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item, Optima viuendi ratio est eligēda, eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiæ simplices non sunt improbandæ: propterea quod habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoque probandum est genus sententiæ, quod confirmatur subiectione rationis, hoc* modo: Omnes bene viuendi rationes in virtute sunt collocandæ: propterea quod sola virtus in sua potestate est: omnia præter eā subiecta sunt fortunæ dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti, amicitiam eius secuti sunt: hi simul ac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. Cum enim recessit ea res, quæ fuit consuetudinis caussa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri.* Sunt item sententiæ quæ dupliciter efferūtur cū ratione, & sine ratione. Sine ratione, hoc modo, Errant qui in prosperis rebus omnes impetus fortunæ se putant fugisse. Sapiēter cogitāt, qui temporibus secūdis casus aduersos reformidant. Cum ratione hoc pacto: Qui adolescentiū peccatis ignosci putant oportere, falluntur: propterea quod ætas illa non est impedimento bonis studijs: at hi sapienter faciunt, qui adolescentes maxime

castigant: vt quibus virtutibus omnem vitã tueri possint, eas in ætate maturissima velint comparare. Sentẽtias interponi raro conuenit, vt rei actores, nõ viuendi præceptores esse videamur: cũ ita interponentur, multum afferent ornamenti. Nã necesse est animo eam comprobet tacitus auditor: cum ad caussam videat accommodari rem certam ex vita & moribus sumptam. contrarium idem fere est, quod contentio. Contrariũ est, quod ex rebus diuersis duabus alteram breuiter, & facile confirmat, hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicũ fore speres? Et item, Nam quem in amicitia perfidiosum esse cognoueris, cũ quare putes inimicitias cum * fide habere posse? Et, qui priuatus intolerabili superbia fuerit: eum commodum, & sui cognoscentem * fore in potestate quis speret? Et, qui in sermonibus, & conuentu amicorum verum dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis a mendacio temperaturum? Item, Quos ex collibus deiecimus, cum his in campo metuimus dimicare? Qui, cum plures erant, paucis nobis exæquari non poterant: hi, postquam pauciores sunt, metuimus ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus, & continuatis verbis perfectum esse debet: & cum commodum est auditu, propter breuem & absolutam conclusionem, tum vero vehementer id, quod opus est oratori comprobat contraria re, & ex

ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubium est: vt aut dilui non possit, aut multo difficillime possit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sententiæ demonstratione, quę denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico proderas. id est vnũ, quod appellatur membrum. deinde hoc excipiatur oportet ab altero, Et amicũ lædebas. Ex duobus membris his, hæc exornatio potest constare: sed commodissima, & absolutissima est, quæ ex tribus constat, hoc pacto: Et inimico proderas, & amicum lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, Nec reipublicæ consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur, cum singula verba interuallis distinguentur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, voce, vultu aduersarios perterruisti. Item, Inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis, & illius superioris vehementiam hoc interest. illud tardius, & varius venit, hoc crebrius, & celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachij, & contortione dexteræ gladius ad corpus afferri: in hoc autem crebro, & celeri vulnere corpus consauciari videtur. Continuatio est densa, & continens frequentatio verborum cum absolutione sententiarum. ea vtemur commodissime tripartito, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multum potest obesse fortuna, qui

*sibi firmius in virtute, quam in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei non multum collocarit in casu, quid est quod ei magnopere casus obesse possit? In conclusione, hoc pacto: Quod si in eos plurimum fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt: non sunt omnia committenda fortunæ: ne magnam nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad continuationis vim adeo frequentatio est necessaria, vt infirma facultas oratoris videatur, nisi sententiam, & contrarium, & conclusionem frequentibus efferat verbis. Sed & alias quoque nonnunquam, non alienum est, tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per huiuscemodi continuationes. Compar appellatur, quod habet in se membra orationis, de quibus ante diximus: quæ constant ex pari fere numero syllabarum. Hoc non * dinumeratione nostra fiet (nam id quidem puerile est) sed tantum affert vsus, & exercitatio facultatis, vt animi quodam sensu par membrum superiori referre possimus, hoc modo: In prælio mortem pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graueis casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria virtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest vt non plane par sit numerus syllabarum, & tamen esse videatur, si vna, aut etiam altera syllaba est alterum breuius, aut si cum in altero plures*

plures sunt, in altero longior, aut longiores, plenior, aut pleniores syllabæ erunt: vt lõgitudo, aut plenitudo harum, multitudinẽ alterius assequatur, & exæquet. Similiter cadens exornatio dicitur, cum in eadem cõstructione verborum, duo, aut plura sunt verba, quæ similiter iisdem casibus efferuntur, hoc modo: Hominem laudas egentem virtutis, abundantem felicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius a sapiẽtia est animus remotus. Diligentia comparat diuitias, negligentia corrumpit animum; & tamen, cum ita viuit, neminem præ se ducit hominem. Similiter desinens est, cum tametsi casus non insunt in verbis, tamen similes exitus sunt, hoc pacto: Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterum in exitus, alterum in casus similitudine versatur, inter se vehementer conueniunt: & ea re, qui his bene vtuntur, plerunque simul ea collocant in iisdem partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea verba, quæ casus habent, ad casus similes: & illa, quæ non habent, ad similes exitus veniunt. Annominatio est, cum ad idem verbum * & idem nomen acceditur commutatione, vel additione vnius literæ, aut litterarum: aut ad

*res dissimileis similia verba accommodantur. Ea multis, & variis rationibus conficitur: attenuatione, aut complexione eiusdem litteræ, sic: Hic, qui se magnifice iactat, atque ostentat, venijt a te ante quam Romam venit. Ex cõtrario: Hic quos homines alea vincit, eos ferro statim vincijt. Productione eiusdem litteræ, hoc modo: Hunc auium dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem litteræ, hoc modo: Hic tametsi videtur esse honoris cupidus, tamen non tãtum curiam diligit, quantum Curiam. Addendis litteris, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis litteris sic: Si lenones tanquam leones vitasset, vitæ se tradidisset. Transferendis litteris, sic: Videte, iudices, vtrum homini nauo, an vano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne videar adulator. Commutandis, hoc modo: Deligere oportet, quẽ velis diligere. Hæ sunt annominationes, * quæ in litterarum breui commutatione, aut productione, aut* transiectione, aut aliquo huiusmodi genere versantur. Sunt autem aliæ, quæ non habent tam propinquam in verbis similitudinem, & tamen dissimiles non sunt: quibus de generibus vnum est huiusmodi: Quid veniam, qui sim, quare veniam, quem insimulem, cui prosim, quem postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdam verbis quædam similitudo non tam affectanda, quam ille superiores: sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum*

genus

genus huiusmodi: *Demus operam, Quirites, ne omnino patres conscripti, circumscripti putentur:* Hæc annominatio magis accedit ad similitudinem, quam superior, sed minus quam illæ superiores: propterea quod non solum additæ, sed vno tempore demptæ quoq; litteræ sunt. Tertium genus est, quod versatur in casuum commutatione, aut vnius, aut plurimum nominum. vnius nominis, hoc modo: *Alexander Macedo summo labore animum ad virtutes a pueritia confirmauit. Alexandri virtutes per orbem terræ cum laude, & gloria vulgatæ sunt. Alexandrum omnes maxime metuerunt, plurimum dilexerunt. Alexandro si vita data longior esset, Oceanum Macedonum gloria trãsuolasset.* Varie hic vnum nomen in commutatione casuum voluntatum est. Plura nomina casibus commutatis, hoc modo facient annominationem: *Tiberium Gracchum rempub. administrantem indigna prohibuit nex diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occisio oblata est: quæ virum reip. amantissimum subito de sinu ciuitatis eripuit, Saturninum fide captum, malorum perfidia per scelus vita priuauit. Tuus, ô Druse, sanguis domesticos parietes, & vultum parentis aspersit. Sulpitium, cui paullo ante omnia concedebant, breui spatio non modo viuere, sed etiam sepeliri prohibuerũt.* Hæc tria genera proxima exornationum, quorum vnum in similiter cadentibus, alterum in similiter de-

nentibus verbis, tertium in annominationibus positum est, perraro sumenda sunt, cum in veritate dicemus: propterea quod non hæc videntur reperiri posse sine elaboratione, & operæ consumptione. Eiusmodi autem studia ad delectationem, quam ad veritatem videntur accommodatiora. Quare fides & grauitas, & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & non modo tollitur auctoritas dicendi, sed offenditur quoq; in eiusmodi oratione * auditor: propterea quod est in his lepos, & festiuitas, non dignitas, neq; pulchritudo. Quare quæ sunt ampla, & pulchra, diu placere possunt: quę lepida & concinna, cito satietate afficiunt aurium sensum fastidiosissimum. Quomodo igitur, si crebro his generibus vtemur, puerili videbimur elocutione delectari: ita, si raro has interseremus exornationes, & in caussa tota varie dispergemus, commode luminibus distinctis illustrabimus orationem. Subiectio est, cum interrogamus aduersarios: aut quærimus ipsi quid ab illis, aut quid cōtra nos dici possit. deinde subijcimus id quod dici oportet, aut quod nō oportet, aut nobis adiumento futurum sit, aut offuturum illis e cōtrario, hoc modo: Quæro igitur vnde iste tam pecuniosus factus sit. amplum patrimonium relictum est? at patris bona venierunt. hereditas aliqua obuenit? non potest dici: sed etiam a necessarijs omnibus exheredatus est. præmium aliquod ex lite, aut iudicio

iudicio cepit? non modo id non fecit, ſed etiam inſuper ipſe grandi ſponſione victus eſt. Ergo ſi his rationibus locupletatus non eſt, ſicut omnes videtis, aut iſti domi naſcitur aurum, aut vnde licitum non eſt, pecunias accepit. Item, Sæpe, iudices, animaduerti, multos aliqua ex honeſta re, quam ne inimici quidem criminari poſſint, ſibi præſidium petere, quorum nihil poteſt aduerſarius facere. Nam vtrum ad patris virtutem confugiet? at eum vos iurati capite damnaſtis. An ad ſuam reuertetur antiquam vitam alicubi honeſte tractatam? nam hic quidem ante oculos veſtros quomodo vixerit, ſcitis omnes. An cognatos ſuos enumerabit, quibus vos conueniat commoueri? at hi quidem nulli ſunt. Amicos proferet? at nemo eſt, qui ſibi non putet turpe, iſtius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxiſti. non. nam indemnatum necaſti. Leges, quæ id facere prohibent, veritus es? at ne ſcriptas quidem iudicaſti. Cum ipſe te veteris amicitiæ commonefaceret, cõmotus es? at nihilo minus ſed etiam ſtudioſius occidiſti. Quid, cum tibi pueri ad pedes volutarentur, miſericordia motus es? at eorum patrem crudeliſſime ſepultura quoq; prohibuiſti. Multum ineſt acrimoniæ, & grauitatis in hac exornatione: propterea quod, cum quæſitum eſt quid oporteat: ſubijcitur, id non eſſe factũ. quare facillime fit, vt augeatur indignitas negotij. Ex

eodem genere, vt ad nostram quoq; personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cum a tanta multitudine Gallorum circumsederer? an dimicarẽ? at cum parua manu tum prodiremus, locum quoq; inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neq; subsidium, quod exspectarem, habebamus: neq; erat, quo vitam produceremus. Castra relinquerem? at obsidebamur: Vitam militũ negligerem? at ea videbar eos accepisse cõditione, vt quoad possem, incolumes patriæ, & parentibus conseruarẽ. Hostium condicionem repudiarem? At salus antiquior est militum, quam impedimentorũ. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, vt ex omnibus ostendi videatur, nihil potius, quam quod factum sit, faciundũ fuisse. Gradatio est, in qua non ante ad consequens verbum descenditur, quam ad superius conscensum est, hoc modo: Nam quæ reliqua spes manet libertatis, si illis, & quod libet licet, & quod licet possunt, & quod possunt, audent, & quod audent faciunt, & quod faciunt vobis molestum non est? Item, non sensi hoc, & non suasi: neque suasi, & non ipse statim facere cœpi: neq; facere cœpi, & non perfeci: neq; perfeci, & nõ probaui. Item, Africano industria virtutem, virtus gloriã, gloria æmulos comparauit. Item, imperium Græciæ fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatæ, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones vicerunt:

cerunt: qui ad imperium Græciæ breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in se quendam leporem superioris cuiusq; crebra repetitio verbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter & absolute, hoc modo: Maiestas reip. est, in qua continetur dignitas, & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuitio aures, aut aliqua turpitudine vitam cuiuspiam violant. Item, Non est ista diligentia, sed auaritia: ideo quod diligentia est accurata conseruatio suorum: auaritia, iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quod fortitudo est contemptio laboris, & periculi cum ratione vtilitatis, & compensatione commodorum. Temeritas, est cum inconsiderata laborum perpessione, gladiatoria periculorum susceptio. Hæc igitur commoda putatur exornatio, quod omnem rei cuiuspiam vim, & potestatem ita dilucide proponit, & breuiter explicat, vt neque pluribus verbis oportuisse dici videatur: neque lucidius potuisse dici putetur. Transitio vocatur, quæ cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui, quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc in parentes qualis exstiterit, considerate. Item, Mea in istum beneficia cognoscitis: nunc quomodo iste mihi gratiam retulerit accipite.

Proficit hæc aliquantum exornatio ad duas res. nam & quid dixerit commonet, & ad reliquum comparat auditorem. Correctio est, quæ tollit id, quod dictum est: & pro eo id, quod magis idoneum videtur, reponit, hoc pacto: Quod si iste suos hospites rogasset, imo innuisset modo, hoc facile perfici posset. Item, Nam postquam isti vicerunt, atque adeo victi sunt, eam quomodo victoriam appellem, quæ victoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O virtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque, atque adeo insectaris! Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim cõmuni verbo elata tantummodo dicta videtur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione. Non igitur satius esset, dicet aliquis, ab initio (præsertim cum scribas) ad optimum, & lectissimum verbum deuenire? Est cum non est satius, si commutatio verbi id erit demonstratura eiusmodi rem esse: vt cum eam communi verbo appellaris, leuius dixisse videaris: cum ad electius verbũ accedas, insigniorem rem facias. Quod si continuo venisses ad id verbũ, nec rei, nec verbi gratia animaduersa esset. Occupatio est, cum dicimus nos præterire, aut non scire, aut nolle dicere id, quod tunc maxime dicimus, hoc modo, Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixisti, dicerem, si hoc tempus idoneum putarem: nunc consulto relinquo, & illud

lud prætereo, quod* tribunis te rei militaris infrequentem tradidisti: Deinde quod iniuriarum satisfecisti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto: horum nihil dico: reuertor ad illud, de quo iudicium est. Item, Non dico te ab socijs pecunias *accepisse: non sum in eo occupatus, quod ciuitates, regna, domos omnium depeculatus es: furta, rapinas omnes tuas omitto. Hęc vtilis est exornatio, si aut rem, quam non* pertineat alijs ostendere, occulte admonuisse prodest: aut si lōgum est, aut ignobile, aut planum, aut non potest fieri, aut facile potest reprehendi: vt vtilius sit occulte fecisse suspicionem, quam huiusmodi intendisse orationem, quæ redarguatur. Disiunctio est, cum eorum, de quibus dicimus, aut vtrumque, aut vnum quodq; certo concluditur verbo, sic: Populus Rom. Numantiam deleuit, Carthaginem sustulit, Corinthum desiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis vires corporis auxiliatæ sunt: nihil Carthaginiensibus scientia rei militaris adiumēto fuit: nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit: nihil Fregellanis morum, & sermonis societas opitulata est. Item, Formæ dignitas aut morbo deflorescit, aut vetustate exstinguitur. Hic vtrumque, & in superiore exemplo vnamquamq; rem certo verbo concludi videmus. Coniunctio est, cum* interpositione verbi, & superiores orationis partes comprehēduntur, & inferiores, hoc modo: Formæ dignitas, aut morbo deflo-

rescit, aut vetustate. Adiunctio est, cum verbum, quo res comprehenditur, non interponimus: sed aut primum, aut postremum collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas aut morbo, aut vetustate. Postremum sic: Aut morbo, aut vetustate formæ dignitas deflorescit. Ad festiuitatē disiunctio est apposita. quare rarius vtemur ea, ne satietatem pariat: ad breuitatem coniunctio. quare sæpius adhibēda est. hæ tres exornationes de simplici genere manant. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem vnius, aut plurium verborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparauit. Item, Cōmotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horum conspectum venire proditor patriæ, proditor inquam patriæ venire audes in horum conspectum? Vehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio verbi, & vulnus maius efficit in contrario caussæ: quasi aliquod telum sæpius perueniat in eādem partem corporis. Interpretatio est, quæ non iterans idem redintegrat verbū: sed id commutat quod positū est, alio verbo quod idem valeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefarie verberasti: parenti manus scelerate intulisti. Necesse est eius, qui audit, animū cōmoueri, cum grauitas prioris dicti renouatur interpretatione verbo-

verborum. Cōmutatio est, cum duæ sentētiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferūtur, vt a priore posterior contraria priori proficiscatur, hoc modo: Esse oportet, vt viuas: non viuere, vt edas. Item, Ea re poëmata non facio quia cuiusmodi volo nō possum, cuiusmodi possum nolo. Itē, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt: quæ dici possunt, non dicuntur. Item, Si poëma, loquens pictura est: pictura, tacitum poëma debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces: nō tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici quin cōmode fiat, cum in contrariæ sententiæ translatione, verba quoq; conuertantur. Plura subiecimus exempla, vt quoniā difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidum esset: vt cum bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permissio est, cum ostendimus in dicendo non aliquam rem totam tradere, & concedere alicuius voluntati, sic: Quoniam omnibus rebus ereptis, solum mihi superest animus, & corpus: hęc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, vobis, & vestræ condono potestati. Vos me quo pacto vobis videbitur, vtamini, atq; abutamini licebit impune: in me quicquid libet statuite: dicite,* atque obtemperabo. Hoc genus, tametsi alias quoq;, nonnūquam tractandum est, tamen ad misericordiā commouendam vehementissime est accommodatum. Dubitatio est, cum quærere videtur orator, vtrum de duobus potius, aut quid de pluribus potissimum

dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reip. consulum siue stultitiã, siue malitiam dicere oportet, siue vtrumq;. Item, Tu istud ausus es dicere homo omnium mortalium? quæro quonam te digno moribus tuis appellem nomine. Expeditio est, cum rationibus compluribus enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, ceteræ tolluntur, vna relinquitur, quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cum constet, istum nostrum fundum fuisse, ostendas te aut vacuum possedisse, aut vsu tuum fecisse, aut emisse, aut hereditate tibi venisse. Vacuum, cũ ego adessem, possidere non potuisti. Tuũ vsu fecisse etiamnum non potes: emptio nulla profertur: hereditate tibi me viuo mea pecunia venire non potuit. Relinquitur ergo, vt me vi de meo fundo deieceris. Hæc exornatio plurimum iuuabit coniecturales argumentationes: sed non erit tanquam in plerisq;, vt, cum velimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi vobis ipsa negotij natura dabit facultatem. Dissolutio est, quæ coniũctionibus verborũ e medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descẽde in integrã defensionem: noli quidquam recusare: da seruos in quæstionem: stude verum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & vehementissimũ est, & ad breuitatem accommodatum. Præcisio est, cum dictis quibusdã, reliquum

liquum, quod cœptum est dici, relinquitur in audientium iudicio, sic: Mihi tecum præcertatio nõ est, ideo quod populus Rom. me: nolo dicere, ne cui forte arrogans videar: te autem sæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu ista nũc audes dicere? qui nuper aliena domi: non ausim dicere, ne, cum te digna dixero, me indignum quippiam dixisse videar. Hic atrocior tacita suspicio, quam diserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ ante dicta sunt aut facta, conficit id, quod necessario consequatur, hoc modo: Quod si Danais datum erat oraculum, non posse capi Troiã sine Philoctetæ sagittis: hæ autẽ nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt: hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam. Restant etiam decem exornationes verborum, quas iccirco non vage dispersimus, sed à superioribus separauimus, quod omnes in vno genere positæ sunt. Nam earum omnium hoc proprium est, vt ab visitata verborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam venustate oratio conferatur. De quibus exornationibus, Nominatio est prima, quæ nos admonet, vt cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneum non sit, eã nosmet idoneo verbo nominemus, aut imitationis, aut significationis caussa. Imitationis, hoc modo, vt maiores rudere, & vagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerũt. Significandæ rei caussa, sic: Postquam iste in remp.

fecit impetum, fragor ciuitatis in primis est auditus. Hoc genere raro est vtendum, ne noui verbi assiduitas odium pariat, sed si commode quis eo vtatur, & raro, non modo non offendet nouitate, sed etiam exornabit orationẽ. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellare non potest, vt si quis, cum loquatur de Gracchis, At non Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quemadmodum me Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornate poterimus & in laudando, & in lædendo, aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine collocamus, denominatio est, quæ à propinquis, & finitimis rebus trahit orationem qua possit intelligi res, quæ non suo vocabulo sit appellata id aut ab inuentore conficitur: vt si quis de Tarpeio loquẽs, eum Capitolium nominet. aut ab inuento: vt si quis pro Libero vinum, pro Cerere frugem appellet. Aut ab instrumento dominum: vt si quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam cito Sarissæ Græcia potitæ sunt. Aut idem Gallos significans dicat, Nec tam facile ex Italia Materis trãsalpina depulsa est: aut id quod fit, ab eo qui facit: vt si quis cum bello velit ostẽdere aliquid quempiã fecisse, dicat: Mars istud necessario te facere coëgit. aut si quod facit, ab eo quod fit: vt cum desi-

desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit: & frigus pigrum, quia pigros efficit. Ab eo quod continet, id quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest vinci, nec Græcia disciplinis. nam hic pro Græcis, & Italis, quæ continent, notata sunt. Ab eo quod continetur, id quod continet: vt si quis aurum, vel argentum, aut ebur nominet, cum diuitias velit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quam in quærendo difficilis inuentio est, ideo quod plena consuetudo est, non modo poëtarum, & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio, est oratio rem simplicem assumptam circumscribens elocutione, hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit, & Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quæ verborum perturbat ordinem peruersione, aut transiectione. Peruersione, sic: Hoc vobis deos immortales arbitror dedisse virtute pro vestra. Trāsiectione, hoc modo, Instabilis in istum plurimum fortuna valuit. Omnes inuidiose eripuit tibi bene viuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multum proderit ad continuationes, de quibus ante dictum est: in quibus oportet verba sicut à poëtis, in quendam extruere numerum, vt perfecte, & perpolitissime possint esse

absolutæ. Superlatio est oratio superans veritatem, alicuius augendi, minuendiue caussa. hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quod si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem solis ortu, atque occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. A similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem assequebatur. A præstantia, hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, vt solis fulgor obscurior videretur. Intellectio est, cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur, Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? Nam hic omnis sanctimonia nuptiarum vno signo tibiarum intelligitur. De toto pars, vt si quis ei, qui vestitum, aut ornatum sumptuosum ostenict, dicat: Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab vno plura intelliguntur, hoc modo: Pœno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus: in Italia quoque non nemo sensit idem togatus. A pluribus vnum sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mœrore pulsabat: itaque anhelans ex imis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superioribus plures Hispani, & Galli, & togati: hic vnum pectus, & vnus pulmo intelligitur: & erit illic deminutus numerus festiui-

festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia. Abusio est, quæ verbo simili, & propinquo pro certo, & proprio abutitur, hoc modo: Vires hominis breues sunt, aut, parua statura, aut, longum in homine consilium, aut, oratio magna, aut, vti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima verba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta. Translatio est, cum verbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem recte videtur posse transferri, ea vtimur rei ante oculos ponendæ caussa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis caussa, sic: Recens aduentus exercitus subito ciuitatem exstinxit. Obscœnitatis vitādæ caussa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs delectatur. Augendi caussa, sic: Nullus vrbis mœror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi caussa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse, quia paullulum in rebus difficilimis aspirauit. Ornādi caussa, sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentem exaruerunt, virtute optimatum reuirescunt. Translationem dicunt prudētē esse oportere, vt cum ratione in consimilem rem transeat, ne sine delectu temere, et cupide videatur in dissimilē transcurrisse. Permutatio est oratio aliud verbis, aliud sentētia demonstrans. Ea diuiditur in treis parteis, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cum trans-

lationes, vna aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductæ, sic: Nam cum canes fungantur officijs luporum, cuinam præsidio pecuaria credemus? Per argumentum tractatur, cum à persona, aut à loco, aut à re aliqua similitudo, augendi, aut minuendi caussa ducitur: vt, si quis Drusum, Gracchum, Numitorum, obsoletum dicat. Ex contrario ducitur sic: vt si quis hominem prodigum, & luxuriosum illudens, parcum, & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur: & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus vti. Per similitudinem sic: Quid ait hic rex, atque Agamemnon noster, siue, vt crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impium, qui patrem verberauerit, Aeneam vocemus: intemperantem, & adulterum, Hippolytum nominemus. Hæc sunt fere quæ dicenda videbantur de verborum exornationibus. Nunc res ipsa monet, vt deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

DISTRIBVTIO est, cum in plures res, aut personas certa negotia quædã dispertiuntur, hoc modo: qui vestrum iudices, nomen senatus, diligit, hũc oderit necesse est: pctulãtissime enim semper iste oppugnauit senatum. Qui equestrem locum splendidissimum cupit esse in ciuitate, is oportet istũ maximas pœnas dedisse velit, ne iste sua turpitudine ordini honestissimo maculæ, atque

dedecori

dedecori ſit. Qui parentes habetis, oſtendite iſtius ſupplicio vobis homines impios nō placere. Quibus liberi ſunt, ſtatuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate ſint hominibus huiuſmodi comparatæ. Item, ſenatus officium eſt, conſilio ciuitatem iuuare: magiſtratus officium eſt, opera & diligentia cōſequi voluntatem ſenatus: Populi officium eſt, res optimas, & homines idoneos maxime ſuis ſentētijs eligere, & probare: Accuſatoris officium eſt, inferre crimina: Defenſoris, diluere, & propulſare: Teſtis eſt dicere, quæ ſcierit, aut audierit: Quæſitoris eſt, vnumquemque horum in officio ſuo cōtinere.* Quare L. Caſſi, ſi in cauſſis teſtem, præterquam quod ſciat, aut audierit, argumentari, & coniectura proſequi patieris, ius accuſatoris cum iure teſtimonij commiſcebis: teſtis improbi cupiditatem confirmabis, reo duplicem defenſionem parabis. Eſt hæc exornatio copioſa. comprehendit enim breui multa, & ſuum cuique tribuens, officium ſeparat, & res diuidit plures. Licētia eſt, cum apud eos, quos aut vereri, aut metuere debemus, tamen aliquid pro iure noſtro dicimus, quod eos minime offendat, aut quos hi diligūt, cum in aliquo errato vere reprehendi poſſe videātur, hoc modo: Miramini, Quirites, quod ab omnibus veſtræ rationes deſerantur, quod cauſſam veſtram nemo ſuſcipiat, quod ſe nemo veſtri defenſorem profiteatur? id tribuite veſtrę culpę, atq; deſinite iſtud mirari. quid enim

*est quare non omnes istam rem fugere, ac vitare debeant? Recordamini quos habueritis defensores. studia eorũ vobis ante oculos proponite: deinde omniũ exitus cõsiderate: tum vobis veniet in mentem, vt vere dicam, negligentia vestra, siue ignauia potius, illos omnes ante oculos vestros trucidatos esse, inimicos eorum vestris suffragijs in amplissimum locũ peruenisse. Item, Nam quid fuit, iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis? aut istum hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testibus comprobatæ? non contra tenuiter, & nugatorie responsum? Hic vos veriti estis, si primo cœtu condemnassetis, ne crudeles existimaremini. dum eam vitastis vituperationem, quæ longe à vobis erat absutura, eam inuenistis, vt timidi, atque ignaui putaremini. Maximas, & priuatas, & publicas calamitates accepistis: cum etiam maiores impendere videantur, sedetis & oscitamini, Luce noctem, nocte lucem expectatis.. Aliquid quotidie acerbi, atq; incommodi nuntiatur: & eum, cuius opera vobis hæc accidunt, remoramini diutius, & alitis, atque ad reip. perniciem retinetis, quoad potestis in ciuitate. Eiusmodi licentia si nimium videbitur acrimoniæ habere, multis mitigationibus lenietur. nam continuo aliquid huiusmodi licebit inferre: Hic ego virtutem vestram quæro, sapientiam desidero, veterem consuetudinem requiro, vt * quod*

erit-

*erit cōmotum licentia, id laude mitigetur: vt altera res ab iracundiæ molestia remoueat, altera res ab errato deterreat. Hęc res, sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco fit, maxime facit, vt & illi, qui audient, à culpa absint: & nos, qui dicimus amici eorum, & veritatis esse videamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur: cum aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facile omnes audituros, dicimus nos timere, quomodo accipiant, sed tamen veritate commoueri, vt nihilo secius dicamus. Horum amborū generum exempla subijciemus. Prioris huiusmodi: Nimiū, Quirites, animis estis simplicibus, & mansuetis, nimium creditis vnicuique, existimatis vnumquemque eniti, vt perficiat, quæ vobis pollicitus sit. erratis, & frustra falsa spe iamdiu detinemini: stultitia vestra est: quia quod erat in vestra potestate, ab alijs petere, quā ipsi sumere maluistis. Posterioris licentiæ hoc erit exemplū: Mihi cum isto, iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia (*tametsi vereor quomodo accepturi sitis, tamen dicam) vos me priuastis. quid ita? quia, vt vobis essem probatus, eum, qui vos oppugnabat, inimicum, quam amicum habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licentiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur: acrimonia, quæ si nimium fuerit aspera, mitigabitur laude, & assimulatio-*

ne, de qua superius diximus, quę nō indiget mitigationis, propterea quod imitatur licētiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. *Deminutio est, cum aliquid esse in nobis, aut in ijs quos defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium: quod nequa significetur arrogans ostentatio, deminuitur, & attenuatur oratione, hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico, me labore, & industria curasse, vt disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic si quis dixisset, Vt optime tenerem: tametsi vere dixisset, tamē arrogans visus esset. nunc & ad inuidiam vitandam, & ad laudem cōparandam satis dictum est. Item, Vtrum igitur auaritiæ caussa, aut egestatis accessit ad maleficium? Auaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signum liberalitatis est, quæ cōtraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, nō tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoque vitatum est ne magnum, aut maximum diceretur. hoc igitur in nostris, aut eorum, quos deendemus, egregijs commodis proferēdis obseruabimus. Nam eiusmodi res & inuidiam cōtrahunt in vita, & odium in oratione, si inconsiderate tractes. Quare quemadmodum in viuendi ratione fugitur inuidia, sic in dicendo consilio vitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentiam continet perspicuam, & dilucidam cum grauitate expositionē, hoc modo: Quod

si istum

si istum, iudices, vestris sententijs liberaueritis, statim sicut è cauea leo * missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis volitabit, & vagabitur in foro: * acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos, atque inimicos, notos, atque ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum, atq; omnem familiam perfringens, rempub. funditus labefactans. Quare, iudices, eijcite eum de ciuitate, liberate omnes formidine, vobis denique ipsis consulite. nam si istum impunitum dimiseritis, in vosmetipsos, mihi credite, feram, & truculentam bestiam, iudices, immiseritis. Item, Nam si de hoc, iudices, grauem sententiam tuleritis, vno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare velit in vita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio, ludibrio, & despectui paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius, indigna concidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma, crudelissima victoria potiti, insultabunt in horũ miserias: * & superbi, re simul, & verbis inuehentur. Item. Nam neminẽ vestrum fugit, Quirites capta vrbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui cõtra tulerint, statim crudelissime trucidantur: ceteri, qui possunt per ætatem, & vires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, vita priuantur: vno de-

nique, atq; eodem tempore domus hostili flagrat incendio. & quos natura, aut volūtas necessitudine, aut beneuolentia coniunxit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulātur, partim ante pedes constuprantur. nemo, iudices, est, qui possit satis rem cōsequi verbis, nec referre oratione magnitudinē calamitatis. Hoc genere exornationis, vel indignatio, vel misericordia potest commoueri: cum res consequētes cōprehensæ vniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est, quæ rem, semouens à re vtramque absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quidquam obijciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si meministis, obtundam: sin obliti estis, cum re nihil egerim, quid est quod verbis proficere possim? Item, Duæ res sunt, quæ possunt homines ad turpe compendium commouere, inopia, atque auaritia. te auarum in fraterna diuisione cognouimus, inopem, atque egentem nunc videmus: qui potes igitur ostendere caussam maleficij non fuisse? Inter hāc diuisionem, & illam, quæ de partibus orationis tertia est, de qua in libro primo diximus, secundum narrationem, hoc interest: quod illa diuidit per enumerationē, aut per expositionē, quibus de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut pluribus partibus,

partibus, subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cum res in tota caussa dispersæ coguntur vnum in locum, quo grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste vitio? quid est, iudices, cur velitis eum liberare? Suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienæ: cupidus, intēperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, * infestus cognatis, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, denique in omnes intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus caussis opitulatur, cum suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmæ erant, vnum in locum coactæ rem videntur perspicuam facere, non suspiciosam, hoc pacto: Nolite igitur iudices, nolite ea, quæ dixi separatim spectare, sed omnia colligite, & conferte in vnum. Si, & commodum ad istum ex morte illius veniebat, & vita est turpissima hominis, animus auarissimus, * fortunæ familiares attenuatissimæ, & res ista bono nemini præter istum fuit, neque alius quisquam æquæ commode, neque iste alijs commodioribus rationibus facere potuit, neque præteritum quidquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium, neque factum, quod opus non fuerit, & cum locus idoneus maxime quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum spatium conficiendi lon-

gissimum sumptum est, non sine maxima perficiendi, & occultandi maleficij spe, & praeterea ante, quam occisus homo is est, iste visus est in eo loco, in quo est occisio facta, solus, paullo post in ipso loco maleficij, vox illius, qui occidebatur, audita est, deinde post occisionem, istum multa nocte domum rediisse constat, postera die titubanter, & inconstanter de occisione illius locutum: hæc partim testimonijs, partim quæstionibus, & argumentis, omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum necesse est esse verum: vestrum, iudices, est, his vnum in locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficij. Nam vnum aliquid, aut alterum potest in istum casu cecidisse suspiciose: vt omnia inter se, à primo ad postremum* conueniant, necesse est casu non posse fieri. Vehemēs est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione caussæ ferme semper necessaria, & in ceteris generibus caussarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cum in eodem loco manemus, & aliud atq; aliud dicere videmur. Ea dupliciter fit, si, aut eandem plane dicemus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicemus, non eodem modo (nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire) sed* commutate. Commutabimus tripliciter, verbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum, re semel dicta, iterum, aut sæpius alijs verbis, quæ idem

idem valeant, eadem res proferetur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ vitandum arbitretur. Cum agetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profecto nullum vitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, vt pro patria studiosè, quamuis in magnam descendat vitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus, si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio, atq; alio genere vocis, atq; gestus, eadem verbis commutando, pronuntiatione quoq; vehementius immutabimus. Hoc neque commodissime scribi potest, neque parum est apertum: quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traiiciemus aut ad sermocinationem, aut ad exsuscitationem. Sermocinatio est de qua planius paulo post suo loco dicemus. Nunc breuiter ad hanc rem quod satis sit attingemus: in qua constituetur alicuius personæ oratio accommodata ad dignitatem, hoc modo (vt, quo facilius res cognosci possit, ne ab eadem sententia recedamus) Sapiens, qui omnia reip. caussa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam, atque adeo multo potius natus sum patriæ: vita quæ fato debetur, saluti patriæ potissimum soluatur. Aluit hæc me, tute, atq; honeste: produxit vsq; ad hanc ætatem: muniit meas ratio-

nes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, vnde hæc accepta sunt. Quia hæc loquitur secum sapiens: Sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cum & nos commoti dicere videmur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissime laudet, & sapientissimum iudicet: qui pro salute patriæ, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis, quamuis magnum, atque atrox periculum studiose suscipiat, & libenter subeat? Equidem hunc hominem magis cupio satis laudare, quam posim, idemque hoc certo scio vobis omnibus vsu venire, Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, verbis, pronuntiando, tractando: sed tractando dupliciter, sermocinatione, & exsuscitatione. Sed de eadem re cum dicemus, pluribus vtemur commutationibus. Nam cum rem simpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus subijcere. deinde duplicem, vel sine rationibus, vel cum rationibus pronuntiare sententiam. deinde afferre contrarium: de quibus omnibus diximus in verborum exornationibus: deinde simile & exemplum, de quo suo loco plura dicemus: deinde conclusionem, de qua in secundo libro, quæ o-pu

pus fuerunt, diximus, demonstrantes argumentationem quemadmodum concludere oporteat. In hoc libro docuimus, cuiusmodi esset exornatio verbi, cui conclusioni nomen est. Ergo huiusmodi vehementer ornata poterit esse expolitio, quæ constabit ex frequentibus verborum exornationibus, & sententiarum. Hoc modo igitur septem partibus tractabitur: * sed ab eiusdem sententiæ non recedamus exemplo, vt scire possis, quam facile præceptione rhetorica, res simplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro Repub. periculum vitabit, ideò quod sæpe fit, vt cum pro repub. perire noluerit, necessario cum repub. pereat. & quoniam sunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum est: ergo qui fugiunt id periculum, quod pro repub. subeundum est, stulte faciunt. nam neque effugere incommoda possunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. At qui patriæ pericula suo periculo expetunt, hi sapientes putandi sunt: cum & eum, quem debent honorem reipub. reddunt, & pro multis perire malunt, quam cum multis. Etenim vehementer est iniquum, vitam, quam à natura acceptam propter patriam conseruaueris, naturæ, cum cogat, reddere: patriæ, cum roget, non dare: & cum possis cum summa virtute, & honore pro patria interire, malle per dedecus, & ignauiam viuere: & cum pro amicis, & parentibus &

cetcris necessarijs adire periculum velis, pro re pub. in qua & hoc, & illud sanctissimum nomen patriæ continetur, nolle in discrimen venire. Itaq; uti contemnendus est, qui in nauigando se, quam nauim mauult incolumem: ita vituperandus, qui in reipublicæ discrimine suæ plus quàm communi saluti consulit. Naue enim fracta, multi incolumes euaserunt: ex naufragio patriæ saluus nemo potest enatare. Quod mihi bene videtur Decius intellexisse, qui se deuouisse dicitur, & pro legionibus in hostes medios immisisse. amisit vitam, at non perdidit. re enim vilissima & parua maximam redemit: dedit vitam, accepit patriam: amisit animam, potitus est gloria, quæ cum summa laude prodita, vetustate quotidie magis enitescit. Quod si pro republica* decere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum: ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculum vitant. In his igitur generibus expolitio versatur, de qua producti sumus vt plura diceremus, quod non modo cum caussam dicimus, adiuuat, & exornat orationem; sed multo maxime per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra caussam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti cum exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cum in loco firmissimo, quo tota caussa continetur,

netur, manetur diutius: & eodem sæpius reditur. hac vti maxime conuenit, & id est, oratoris boni maxime proprium. Non enim datur auditori potestas, animum de re firmissima * demouendi, huic exemplum satis idoneum subijci non potuit: propterea quod hic locus non est à tota caussa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in verborum exornationibus, vt ante docuimus, eiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. In sententiarũ, huiusmodi: Vos huius incommodis lugetis, iste reipub. calamitate lætatur. Vos vestris fortunis diffiditis: iste solus suis eo magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest: illud ex verbis celeriter relatis constat, hic sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo, est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi caussa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quomodo igitur quattuor de caussis sumitur, ita quattuor modis dicitur: per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad vnamquamque sumendæ caussam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi caussa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palestra, qui tedas candentes accipit,

celerior est in cursu continuo, quam ille qui tradit: ita melior imperator nouus, qui accipit exercitum, quam ille qui decedit: propterea quod defatigatus cursor integro facem: hic peritus imperator imperito exercitum tradit. Hoc sine simili satis plane, & perspicue, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur minus bonos imperatores à melioribus exercitum accipere solere: sed ornandi caussa simile sumptum est, vt orationi dignitas quædam comparetur. Dictum est autem per contrarium. nam tunc similitudo sumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquā rem negamus esse similem, vt paullo ante, cum de cursoribus disserebamus. Per negationem dicetur probandi caussa, hoc modo: Neque equus indomitus, quamuis natura bene compositus sit, idoneus potest esse ad eas vtilitates, & aptus, quæ desiderantur ab equo: neq; homo indoctus, quamuis sit ingeniosus, ad virtutem potest peruenire. hoc probabilius factum est, quod magis est verisimile non posse virtutem sine doctrina comparari, quoniam nec equus quidem indomitus idoneus possit esse. ergo sumptum est probandi caussa. Dictum est autem per negationem. id enim perspicuum est de primo similitudinis verbo. Apertius dicendi caussa similitudo dicitur per breuitatem, hoc modo: In amicitia gerenda, sicut in certamine currendi, non ita conuenit exerceri, vt, quoad necesse sit, peruenire possis: sed

sed vt productus studio, & viribus vltra facile procurras. Nam hoc simile est, vt apertius intelligatur, mala ratione facere, qui reprehendant eos, qui (verbi caussa) post mortem amici, liberos eius custodiant: propterea quod in cursore tantum velocitatis esse oporteat, vt efferatur vsque ad finem: in amico tantum beneuolentiæ studium, vt vltra quam amicus sentire possit, procurrat amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. non enim ita, vt in ceteris rebus, res ab re separata est: sed vtraque res coniuncte & confuse pronuntiata. Ante oculos ponendi negotij caussa, sumetur similitudo cum dicetur per collationem, sic: Vti citharœdus, cum prodierit optime vestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea coloribus varijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam auro, & ebore distinctam: ipse præterea forma, & specie sit, & statura apposita ad dignitatem: si, cum magnam populo commouerit his rebus exspectationem, repente silentio facto vocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu: quo melius ornatus, & magis fuerit exspectatus, eo magis derisus, & conteptus eijcitur: ita si quis in excelso loco, & in magnis, ac locupletibus copijs collocatus, fortunę muneribus, & naturæ cõmodis omnibus abundabit, si virtutis, & artiũ, quę virtutis ma-

gistræ sunt, egebit: quo magis ceteris rebus erit copiosus, & illustris & exspectatus, eo vehemẽtius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile per exornationem vtriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata sub aspectu omniũ rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quod proposita similitudine, paria sunt relata omnia. In similibus obseruare oportebit diligenter, vt cum rem afferamus similem, cuius rei caussa similitudinem attulerimus, verba quoq; ad similitudinem habeamus accommodata. id est huiusmodi: Ita, vt hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ex eadem similitudine nunc per translationem verba sumimus: Ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt: simulatq; hiemem fortunæ viderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, siquis sibi omnes res animatas, & inanimatas, mutas, & loquentes, feras, & mansuetas, terrestres, & cælestes, & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, vsitatas, atque inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquam venari similitudinem, quæ aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. Non enim res tota toti rei necesse est similis sit, sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat oportet. Exemplũ est alicuius facti, aut dicti præteriti, cum certi

auctoris nomine, propositio. Id sumitur iisdem de caussis, quibus similitudo. Rem ornatiorem facit, cum nullius rei, nisi dignitatis caussa sumitur: Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cum magis verisimilem facit: Ante oculos ponit, cum exprimit omnia perspicue, vt res dicta prope manu tentari possit. Vniuscuiusq; generis singula subiecissemus exempla,* nisi exemplū, quod genus esset in expolitione demonstrassemus, & caussas sumendi in similitudine aperuissemus. quare noluimus, neq; pauca, quo minus intelligeretur, neq; re intellecta, plura conscribere. Imago, est formæ cum forma cum quadam similitudine, collatio. Hæc sumitur, aut laudis, aut vituperationis caussa. Laudis caussa, sic: * Inibat prælium corpore, tauri validissimi, impetu, leonis acerrimi similis. Vituperationis, vt in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium tamquam iubatus draco serpit,* aspectu venenato, spiritu rabido, circumspectans huc, & illuc, siquem reperiat, [redacted] mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere possit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia, aut ariolus quispiam depressus, & * oneratus auro * delirat, clamat, & peierat. Vt in contemptionē adducat, sic: Iste qui tamquam cochlea abscon-

dens retentat ſeſe tacitus, quo ſit tutus, cum domo ſua, vt comedatur aufertur. Effictio eſt, cum exprimitur, & effingitur verbis corporis cuiuſpiam forma, quoad ſatis ſit ad intelligendum, hoc *modo: Hunc dico, iudices, rubrum, breuem, incuruum, canum, ſubcriſpum, cæcium, cui ſane magna eſt in mento cicatrix, ſi quo modo poteſt vobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio, cum vtilitatem, ſi quem velis oſtendere, tum venuſtatem, ſi breuiter & dilucide facta eſt. Notatio eſt, cum alicuius natura certis deſcribitur ſignis, quę ſicuti notæ quædam, naturæ ſunt attributa. Vt ſi velis non diuitem, ſed oſtentatorem* * *pecunioſum deſcribere: Iſte, inquies, iudices, qui ſe dici diuitem, putat eſſe præclarum: primum nunc videte quo vultu nos intueatur, nonne vobis videtur dicere, Darem, ſi mihi moleſtum non eſſetis? Cum vero ſiniſtra mentum ſubleuat, exiſtimat ſe gemmæ nitore, & auri ſplendore aſpectus omnium præſtringuere. Cum puerum reſpicit hunc vnum, quem ego noui, vos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atque alio, Heus tu, inquit, veni, Sannio, ne quid iſti barbari perturbent: Vt ignoti, qui audiunt, vnum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut, vt domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aetiops, qui ad balneas veniat: aut aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquod fragile falſę choragium glorię comparetur. Deinde exclamat,*

vt

*vt omnes audiant, Videto vt diligenter numeretur, si potest ante noctem. Puer * qui iam bene hominis naturam nouit, Tu illo plures mittas oportet, inquit, si hodie vis transnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Sosiam. Sane. Deinde casu veniunt hospites homini, qui istum splendide, dum peregrinaretur, receperant: ex ea re homo hercle sane conturbatur, sed tamen à vitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum venitis: sed rectius fecissetis, si ad me domum recta abijssetis. Id fecissemus, inquiunt illi, si domum nouissemus. At istud quidem facile fuit vndelibet inuenire. verum ite mecum. Sequuntur illi. sermo interea huius consumitur omnis in ostentatione. Quærit in agris cuiusmodi frumenta sint. negat se, quia villæ incensæ sint, accedere posse: nec ædificare etiam nunc audere: Tametsi in Tusculano quidem cœpi insanire, & in ijsdem fundamentis ædificare. Dum hæc loquitur, venit in ædes quasdam, in quibus sodalitium erat eodem die futurum: quo iste pro notitia domini ædium ingreditur cũ hospitibus: Hic, inquit, habito. Perspiciunt argentum quod erat expositum: visunt triclinium stratum. probant. accedit seruulus. dicit homini clare, dominum iam venturum, si velit exire. Itane, inquit? eamus hospites, frater venit ex Falerno, ego illi obuiam pergam: vos huc decima venitote. Hospites discedunt. Iste se raptim domũ suam conijcit:*

Illi decima, quo iusserat, veniunt: quærunt hūc: reperiunt domus cuia sit: in diuersorium derisi conferunt sese. Vident hominem postera die: narrant, expostulant, accusant. Ait iste, eos similitudine loci deceptos, angiporto toto deerrasse, contra valetudinem suam se ad multam noctem exspectasse. Sannioni puero negotium dederat, vt vasa, vestimenta, pueros corrogaret. Seruulus nō inurbanus satis strenue, & concinne comparat: iste hospites domum deducit, Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse. Nuntiat interea puer argentum repeti (pertimuerat enim, qui cōmedarat.) Apagete, inquit, ædes commodaui, familiam dedi: argentum quoq; vult? Tametsi hospites habeo, tamen vtatur licet, nos samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? Eiusmodi est hominis natura, vt quæ singulis diebus efficiat gloria, atque ostentatione, ea vix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt quid consentaneum sit vniuscuiusq; naturæ, vehementer habēt magnam delectationem. Totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, vt nos, exempli caussa cœperamus: aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: denique cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio est, cum alicui personæ sermo attribuitur, & is exponitur cum ratione dignitatis,

gnitatis,hoc pacto: Cum militibus vrbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur, venit iste cum sago, gladio succinctus, tenens iaculum: * quinque adolescentes hominem simili ornatu subsequuntur, irrumpit in ædes subito: deinde magna voce, Vbi est iste beatus, inquit, ædium dominus, quin mihi præsto sit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fletu ad istius pedes abiecit sese: Parce, inquit, & per ea quæ tibi dulcissima sunt in vita, miserere nostri, noli extinguere exstinctos, Fer mansuete fortunam: nos quoque fuimus beati: nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac vos auribus meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea venisse istum, & clamore maximo mortem minari: quod simul vt audiuit, Heus, inquit, Gorgia, pedissequa puerorum, absconde pueros, defende, fac vt incolumes * ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cũ ecce iste* præsto, Sedes, inquit, audax? non vox mea tibi vitam ademit? exple meas inimicitias, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne plane victus essem: nunc video in iudicio mecum contẽdere non vis vbi superari turpissimum est, superare pulcherrimum: interficere me vis: occidar equidem, sed victus non peribo. At ille, In extremo vitæ tempore etiam sententiose loqueris: neque ei, quem

vides dominari, vis supplicare? Tum mulier, Immo quidem iste rogat, & supplicat, sed tu quæso, commouere. Et tu per deos, inquit, hunc amplexare, dominus est, vicit hic te, vince tu nunc animũ. Cur non desinis, inquit, vxor loqui, quæ me digna non sunt? tace, & quæ curanda sunt, cura. tu cessas mihi vitam, tibi omnem bene viuendi spem mea morte eripere? sic mulierẽ repulit ab se lamentantẽ: illi nescio quid insipienti dicere, quod dignũ videlicet illa virtute esset, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos esse vnicuiq; sermones ad dignitatem accõmodatos: id quod oportet in hoc genere obseruare. Sunt item sermocinationes consequẽtes hoc genus: Nã quid putamus illos dicturos, si hoc iudicaueritis? nonne hac omnes vtentur oratione? Deinde subijcere sermonem. Conformatio est, cum aliqua, quę non adest persona confingitur quasi adsit: aut cũ res muta, aut informis fit eloquens, & forma ei & oratio attribuitur ad dignitatem accõmodata, aut actio quædam, hoc pacto? Quod si nunc hæc vrbs inuictissima vocẽ emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certissimis,* clarissimis locupletata victorijs, nunc vestris seditionibus, ô ciues, vexor: quam dolis malitiosa Carthago, viribus probata Numantia, disciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nunc ab homunculis deterrimis proteri, atque concul-*

cari?

cari? Item, Quod si nunc Lucius ille Brutus reuiuiscat, & hic ante pedes vestros adsit, non hac vtetur oratione? Ego reges eieci: vos tyrannos introducitis, ego libertatem, quæ non erat, peperi: vos partam seruare non vultis. ego capitis mei periculo patriam liberaui: vos liberi sine periculo esse non curatis. Hæc conformatio, licet in plures res mutas, atque inanimatas transferatur, *tamen proficit plurimũ in amplificationis partibus, & commiseratione. Significatio est, quæ plus in suspicione relinquit, quam positum est in oratione: ea fit per exsuperationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exsuperationem, cum plus dictum est quam patitur veritas, augendæ suspicionis caussa, sic: Hic de tanto patrimonio tam cito testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cum verbum potest in duas, pluresue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quam vult is, qui dixit: vt de eo si dicas, qui multas hereditates adierit: Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodũ vitanda sunt, quæ obscuram reddunt orationẽ: ita hæc consequenda, quæ conficiunt huiusmodi significationẽ. Ea reperientur facile, si nouerimus, & animaduerterimus verborũ ancipites, aut multiplices potestates. Per consequentiam significatio fit, cum res, quæ sequuntur aliquam rem, dicuntur, ex quibus tota res relinquitur in suspicione: vt si salsamẽtarij filio dicas:

*Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si, cum incipimus aliquid dicere, præcidimus: & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma, & ætate nuper alienæ domi: nolo plura dicere. Per similitudinem cũ aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: * Noli, Saturnine, nimium populi frequentia fretus esse: inulti iacent Gracchi. Hæc exornatio plurimũ festiuitatis habet interdum, & dignitatis. Sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari. Breuitas, est res, ipsis tantummodo verbis necessarijs expedita, hoc modo: Lemnũ præteriens cepit: inde Thasi præsidium reliquit: post * vrbem in Bithynia sustulit: inde pulsus in Hellespontũ, statim potitur Abydo. Item, Modo consul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis. tum proficiscitur in Asiam: deinde exul, & hostis est dictus: post imperator, postremo consul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas multarum rerũ expeditionem. Quare adhibenda sæpe est, cum aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari. Demonstratio est, cum ita res verbis exprimitur, vt geri negotium, & res ante oculos esse videatur. Id fieri poterit, si quæ ante, & post, & in ipsa re facta erunt, cõprehendemus: aut a rebus consequentibus, aut à circumstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atq; Gracchus prospexit,*

prospexit, fluctuare populum verentem ne ipse auctoritate senatus commotus, à sententia desisteret: iubet aduocari concionem. Iste interea scelere, & malis cogitationibus redundans, euolat ex templo Iouis,* & sudans, oculis ardentibus, erecto capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam: hic subsellium quoddam calce premens, *dextro pede defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cũ Gracchus deos inciperet precari: cursim isti impetum faciunt. ex alijs, alijsq; partibus *conuolant, atque è populo vnus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge: non vides? respice, inquam. Deinde vaga multitudo, subito timore perterrita, fugere cœpit. At iste spumans ex ore scelus, anhelans* ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium: & dubitanti Graccho quid esset, neq; tamen locum, in quo consiterat relinquenti percutit tempus. Ille *nulla voce delibans insitam virtutem concidit tacitus. Iste viri fortissimi miserando sanguine aspersus, quasi facinus præclarissimum fecisset, circumspectans, & illis sceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit sese. Hæc exornatio in amplificanda, & commiseranda re plurimum prodest, in huiusmodi narrationibus: statuit enim totam rem, & prope ponit ante oculos. Omnes rationes honestandæ* elocutionis studiose collegimus: in quibus Herẽni, si te diligẽter exer-

cueris, & grauitatem, & dignitatem, & suauitatem habere in dicendo poteris, vt oratorie plane loquaris: ne nuda atq; inornata inuentio vulgari sermone efferatur. Nunc identidem nosmetipsi nobis instemus. res enim communis agitur, vt frequenter & assidue consequamur artis rationem studio, & exercitatione: quod alij cum molestia tribus de caussis maxime faciunt, aut, si cũ quibus libenter exerceantur, non habent: aut, si sibi diffidunt: aut, si nesciunt quam viam sequi debent: quę à nobis absunt omnes difficultates. Nã & simul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit: cetera philosophiæ ratio confirmauit. Et nobis non diffidimus: propterea quod, & aliquantulum processimus, & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in vita: vt, etiam si non peruenerimus in dicendo quo volumus, parua pars vitæ perfectissimæ desideretur: & viam, quam sequamur, habemus: propterea quod in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim, quo modo res in omnibus generibus caussarũ inueniri oporteat: dictum est, quo pacto eas disponere conueniat: traditum est, qua ratione esset pronuntiandũ: pręceptũ est, qua via meminisse possemus: demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ, si sequamur, acute & cito reperiemus: distincte & ordinate disponemus, grauiter, & venuste pronuntiabimus, firme,

me, & perpetuo meminerimus: ornate & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. Hec omnia adipiscemur, si rationes praeceptionis diligẽtia cõsequemur, & exercitatione.

M. T. CICERONIS RHETORICORVM LIBER I.

SÆPE & multum hoc mecum cogitaui, bonine an mali plus attulerit hominibus, & ciuitatibus copia dicẽdi, ac summum eloquẽtiæ studium. Nã cum & nostræ reip. detrimẽta considero, & maximarum ciuitatum veteres animo calamitates colligo: non minimã video per disertissimos homines inuectam esse partem incommodorũ: cum autem res ab nostra memoria propter vetustatem remotas ex litterarum monimentis repetere instituo: multas vrbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo, cum animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitãtem, ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, vt existimem, sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus: eloquentiam vero sine sapientia, nimium obesse

plerumq; prodesse nũquam. Quare siquis omissis rectissimis, atque honestissimis studijs rationis & officij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi: is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur. qui vero ita se armat eloquentia, vt non oppugnare commoda patriæ, sed pro his propugnare possit: is mihi vir & suis, & publicis rationibus vtilissimus, atq; amicissimus ciuis fore videtur. Ac, si volumus huius rei, quæ vocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdã, siue facultatis a natura profectæ cõsiderare principium: reperiemus id ex honestissimis caussis natum, atq; optimis rationibus profectum. Nam fuit quoddam tempus, cum in agris homines passim bestiarum more vagabãtur, * & sibi victu ferino vitam propagabant: nec ratione animi quidquam, sed pleraque viribus corporis administrabant. Nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur: nemo legitimas viderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non ius æquabile quid vtilitatis haberet, acceperat. Ita propter errorem, atq; * inscientiam, cæca, ac temeraria dominatrix animi cupiditas, ad se explendam, viribus corporis abutebatur, perniciosissimis satellitibus. Quo tempore quidã magnus videlicet vir, & sapiens cognouit, quæ materia esset: & quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, siquis eam posset elicere, & præcipiẽdo meliorem reddere. Qui

disper-

*dispersos homines in agris, & in tectis siluestribus abditos ratione quadã compulit vnum in locum, & congregauit: & *eos in vnamquamque rem inducens vtilem, atque honestam, primo propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationẽ, atque orationem studiosius audientes, ex feris, & immanibus mites reddidit & mansuetos. Ac mihi quidem videtur hoc, nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, vt homines a consuetudine subito conuerteret, & ad diuersas vitæ rationes traduceret. Age vero vrbibus cõstitutis, vt fidẽ colere, & iustitiã retinere discerẽt, & alijs parere sua volũtate consuescerent. ac nõ modo labores excipiẽdos cõmunis commodi caussa, sed etiam vitam admittendam existimarent: qui tandem fieri potuit, nisi homines ea quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? Profecto nemo nisi graui, ac suaui cõmotus oratione, cum viribus plurimũ posset, ad ius voluisset sine vi descẽdere: vt inter quos posset excellere cum ijs se pateretur æquari: & sua volũtate a iucundissima consuetudine recederet: quæ præsertim iam naturæ vim obtineret, propter vetustatem. Ac primo quidem sic & nata, & progressa longius eloquentia videtur: & item postea maximis in rebus pacis, & belli cum summis hominum vtilitatibus esse versata. Postquam vero commoditas quædam, praua virtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est:*

oratio suauis

tum ingenio freta malitia, peruertere vrbes, & vitas hominum labefactare assueuit. Atq; huius quoq; exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimum mihi videtur, quodam tempore, neque in publicis rebus infantes, & insipiẽtes homines solitos esse versari: nec vero ad priuatas caussas magnos, ac disertos homines accedere: sed cum a summis viris maximæ res administrarentur: arbitror alios fuisse non incallidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in controuersijs cum sæpe a mẽdacio contra verum homines stare consuescerent: dicendi assiduitas aluit audaciam: vt necessario superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisque necessarijs cogeretur. Itaque cum in dicendo sæpe par, nonnumquam etiam superior visus esset is, qui omisso studio sapiẽtiæ, nihil sibi præter eloquẽtiã comparasset: fiebat, vt & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, videretur. Hinc nimirum non iniuria, cum ad gubernacula reip. temerarij, atq; audaces homines accesserant: maxima ac miserrima naufragia fiebant. Quibus rebus tantum odij atq; inuidiæ suscepit eloquẽtia, vt homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum: sic ex seditiosa, & tumultuosa vita se in studiũ aliquod traderent quietum. Quare mihi videntur postea cetera studia recta, atq; honesta per otium conce-

concelebrata, ab optimis enituisse: hoc vero a plerisq; eorum desertum obsoleuisse eo tempore, quo multo vehementius erat retinendũ, & studiosius adaugendũ. Nã quo indignius rem honestissimã, & rectissimam violabat stultorum, & improborum temeritas, & audacia summo cum reip. detrimento: eo studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. Quod nostrum illum non fugit Catonem, neque Lælium, neque eorum (vt vere dicam) discipulum Africanum, neq; Gracchos Africani nepotes: quibus in hominibus erat summa virtus, & summa virtute amplificata auctoritas: & quæ his rebus ornamento, & reip. præsidio esset, eloquẽtia. Quare, meo quidem animo, nihilominus eloquẽtiæ studendum est: etsi ea quidam & priuatim, & publice peruerse abutuntur: sed eo quidem vehementius, ne mali, magno cum detrimento bonorum, & communi omnium pernitie plurimum possint: cum præsertim hoc vnum sit, quod ad omnes res, & priuatas, & publicas maxime pertineat: hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem vita iucunda fiat. Nam hinc ad remp. plurima commoda veniunt: si moderatrix omnium rerũ præsto est sapientia. hinc ad ipsos, qui eam adepti sunt, laus, honor, dignitas confluit: hinc amicis quoq; eorum certissimum, ac tutissimum præsidium comparatur. Ac mihi quidem videntur homines, cum multis rebus humiliores, & infirmiores sint: hac re ma-

*xime bestijs præstare, quod loqui possunt. Quare præclarum mihi quiddã videtur adeptus is, qui, qua re homines bestijs prę stẽt, ea in re hominibus ipsis antecellat. Hoc si forte non natura modo, neque exercitatione conficitur, verum etiam artificio quodam comparatur: non alienum est videre quæ dicant ij, qui quædam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorijs * dicamus, videtur dicendum de genere ipsius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. Nam his rebus cognitis, facilius, & expeditius uniuscuiusq; animus ipsam rationem, ac viam artis considerare poterit.* CIVILIS *quædam ratio est, quæ multis, & magnis ex rebus cõstat. Eius quædam magna, & ampla pars est artificiosa eloquentia: quam rhetoricam vocant. Nam neque cum ijs sentimus, qui ciuilem scientiam eloquentia non putant indigere: & ab ijs, qui eam putant omnem rhetoris vi, & artificio contineri, magnopere dissentimus. Quare hanc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, vt eam ciuilis sciẽtiæ partem esse dicamus. Officium autem eius facultatis videtur esse, dicere apposite ad persuasionem: Finis, persuadere dictione. Inter officium autem, & finem hoc interest: quod in officio quid fieri: in fine, quid officio conueniat, consideratur. vt medici officium dicimus esse curare ad sanandum, apposite: finem, sanare curatione. Item oratoris, quid officium, & quid finem*

esse

esse dicamus, intelligemus, cum id, quod facere debet, officium esse dicemus: illud, cuius caussa facere debet, finem appellabimus. Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quae conficitur ex arte, versatur: vt, si medicinae materiã dicamus, morbos ac vulnera, quod in his omnis medicina versetur: item, quibus in rebus versatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricae nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. Nã Gorgias Leontinus antiquissimus fere rhetor, omnibus de rebus oratorem optime posse dicere existimauit. hic infinitam, & immensam huic artificio materiam subijcere videtur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta, atq; ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum versari rhetoris officium putauit: demonstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certae personae laudem, aut vituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in* disceptatione, & consultatione ciuili, habet in se sententiae dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudicio, habet in se accusationem, & defensionem: aut petitionem, & recusationem. Et quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars, & facultas in hac materia tripartita versari existimanda est. Nam Hermagoras quidem, nec quid dicat attendere, nec quid polliceatur intelligere videtur: qui ora-

toris materiam in caussam & in quæstionem diuidat. Caussam esse dicit, rem quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam, cum personarum certarum interpositione: quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres parteis, quas ante diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demõstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se cõtrouersiam in dicẽdo positam, sine certarum personarum interpositione: ad hunc modum: * Ecquid sit bonum in vita præter honestatem: verine sint sensus: quæ sit mundi forma: quæ sit solis magnitudo. Quas quæstiones procul ab oratoris officio remotas, facile omnes intelligere existimamus. Nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas sicut aliquas paruas res oratori attribuere magna amentia videtur, Quod si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio & disciplina comparatam: videretur, fretus sua scientia, falsum quiddam constituisse de oratoris officio: &, non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse. nunc vero ea vis est in homine, ut ei multo rhetoricam citius quis ademerit, quam philosophiam concesserit. Neque eo dico, quod eius ars, quam edidit, mihi mẽdosissime scripta videatur: (nam satis in ea videtur ex antiquis artibus ingeniose, & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoq; noui protulisse) verũ oratori mini-

minimum est, de arte loqui, quod hic fecit: multo maximum ex arte dicere: quod eum minime potuisse omnes videmus. Quare materia quidem nobis rhetoricæ videtur artis, ea, quam Aristoteli visam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas plerique dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio. Inuentio, est excogitatio rerum verarum, aut verisimilium, quæ caussam probabilem reddant. Dispositio, est rerum inuentarum in ordinem distributio. Elocutio, est idoneorum verborum, & sententiarum ad inuentionem accõmodatio. Memoria, est firma animi rerum, ac verborum ad inuentionem perceptio.

Pronuntiatio, est ex rerũ, & verborum dignitate, vocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis: eas rationes, quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis, aliud in tempus differemus. Nam & multorum verborum indigent, &, non tantopere ad artis descriptionem & præcepta tradenda pertinent. Eum autem, qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus, de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem videtur coniuncte agendum de materia ac partibus. Quare inuentio, quæ princeps est omnium partium, potissimum in omni caussarum genere, qualis debeat esse, consideretur.

OMNIS res, quæ habet in se positam in dictione, aut disceptatione aliquam cõtrouersiam:

aut facti, aut nominis, aut generis, aut actionis continet quæstionem. Eam igitur quæstionem, ex qua caussa nascitur, constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio caussarum ex depulsione intentionis profecta, hoc modo: Fecisti. non feci: aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis caussa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur. Cum autem nominis: quia vis vocabuli definiēda verbis est: cōstitutio definitiua nominatur. Cum vero, qualis res sit quæritur: quia & de vi, & de genere negotij controuersia est: constitutio generalis vocatur. At cum caussa ex eo pendet, quod nō aut is agere videtur, quem oportet, aut, non cum eo, qui cum oportet, aut, nō apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet: trāslatiua dicitur constitutio, quia actio translationis, & commutationis indigere videtur. Atq; harum aliquam in omne caussæ genus incidere necesse est. nam in quam rem non inciderit, in ea nihil esse poterit controuersiæ. Quare eam nec caussam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui. Nam* ecquid factū sit, potest quæri, hoc modo: Occideritne Aiacem Vlysses. Ec quid fiat, hoc modo: Bonóne animo sint erga populum Rom. Fregellani. Ecquid futurum sit, hoc modo: Si Carthaginem reliquerimus incolumē: nū quid sit incōmodi ad rēpub. peruenturū. Nominis est controuersia, cum de facto

cto conuenit, & quæritur id quod factum est, quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est ideo nominis esse controuersiam, non quod de re ipsa non conueniat, *non quod de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alij videatur esse, & idcirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit verbis, & breuiter describenda: vt si quis sacrum ex priuato surripuerit, vtrũ fur, an sacrilegus sit iudicandus. nam, id cum quæritur, necesse erit definire vtrumq;, quid sit fur, quid sacrilegus: & sua descriptione ostẽdere, alio nomine illam rem, de qua agitur, appellari oportere, atq; aduersarij dicunt. Generis est controuersia, cum ecquid factum sit, conuenit, &, quo id factum, nomine appellari oporteat, constat: & tamen, quantũ, & cuiusmodi, & omnino, quale sit, quæritur, hoc modo: Iustum, an iniustũ: vtile, an inutile: & omnia, in quibus quale sit id, quod factum est, quæritur sine vlla nominis controuersia. Huic generi Hermagoras parteis quattuor supposuit, deliberatiuã, demonstratiuam, iuridicialem, negotialem. Quod eius, vt nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum videtur, verum breui: ne si aut taciti præterierimus, sine caussa non secuti eum putemur: aut si diutius in hoc constiterimus, moram atque impedimentum reliquis præceptis intulisse videamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt caussarum,

non possunt recte partes alicuius generis caussæ putari. Eadē enim res alij genus esse, alij pars potest: eidem genus esse, & pars non potest. Deliberatio autem, & demonstratio genera sunt caussarum: nam aut nullum caussæ genus est, aut iudiciale solum, aut & iudiciale, & demonstratiuū, & deliberatiuum, nullum dicere esse caussæ genus, cum caussas esse multas dicat, et in ea præcepta det, amentiæ est. Vnum autem iudiciale solum esse qui potest? cum deliberatio, & demonstratio neq; ipsæ similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimum dissideant, & suum quæq; finem habeat, quo referri debeat. Relinquitur ergo, vt omnia tria genera sint caussarum. Deliberatio igitur, & demonstratio non possunt recte parteis alicuius generis caussæ putari. Male igitur eas generalis cōstitutionis parteis esse dixit. Quod si generis caussæ partes non possunt recte putari, multo minus recte partis caussæ partes putabuntur. Pars autem caussæ constitutio est omnis. Non enim caussa ad constitutionem, sed constitutio ad caussam accommodatur: sed demōstratio, & deliberatio generis caussæ partes non possunt recte putari, quod ipsa sunt genera, multo igitur minus recte partis eius, quod hic dicit, partes putabuntur. Deinde, si constitutio & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est: quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At, si

quæ

quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neque constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur cõstitutio, & ipsa, & pars eius quælibet, intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio, neq; constitutio, neq; pars constitutionis est. Placet autem ipsi * cõstitutionem intentionis esse depulsionẽ. placeat igitur oportet non esse constitutionem, nec partẽ constitutionis. Atq; hoc eodem vrgebitur, siue constitutionem primam caussæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. Nam cum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis caussa nõ potest simul ex eadem parte, eodem in genere & coniecturalis esse, & definitiua. Rursus nec definitiua caussa potest simul ex eadẽ parte, eodẽ in genere & definitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars cõstitutionis potest simul, & suam habere, & alterius in se vim cõtinere: ideo quod vnaquæq; ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur: altera assumpta numerus constitutionum duplicatur, [illegible] vis constitutionis augetur. At deliberatiua caussa simul ex eadem parte, eodẽ in genere & coniecturalem, & generalem, & definitiuam, & translatiuam solet habere constitutionem, & vnam aliquando, & plures nonnumquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet vsu euenire.

Genera igitur, vt ante diximus, hæc caussarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hæc ergo constitutio, quam generalem nominamus, parteis nobis videtur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui, & recti natura, aut præmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ præesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidē ipsa in duas distribuitur parteis: absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuriæ quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factū est, defendit, sed vt ignoscatur postulat. Hæc in duas parteis diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum factum conceditur, culpa remouetur. Hæc parteis habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum & peccasse, & consulto peccasse reus se confitetur, tamē, vt ignoscatur, postulat: quod genus perraro potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, ab se, & à sua culpa, vi, & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri poterit, si aut caussa, aut factum in alium transferetur. Caussa transfertur, cum alie-

na

na dicitur vi, & potestate factum. Factum autem, cum alius aut debuisse, aut potuisse facere dicitur. Relatio criminis est, cum ideo iure factū dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectū, aut vtile contenditur, quod vt fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quam translatiuam nominamus, eius constitutionis est cōtrouersia, cum aut quem, aut quicum aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de commutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur: non quia non vsi sint ea veteres oratores sæpe multi: sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerum constitutionum. Post autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus (res enim perspicua est) quam inuidia atque obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum parteis exposuimus. Exempla autem cuiusque generis tunc cōmodius exposituri videmur, cum in vnumquodq; eorum argumentorum copiam dabimus. Nam argumentādi ratio dilucidior erit, cum & ad genus, & ad exemplum caussæ statim poterit accommodari. Constitutione caussæ reperta, statim placet considerare, vtrum caussa sit simplex, * an coniuncta:

& ſi coniuncta erit, vtrum ſit ex pluribus quæſtionibus iuncta, an ex aliqua comparatione. Simplex eſt, quæ abſolutam in ſe continet vnam quæſtionem, hoc modo: Corinthijs bellum indicamus, an non.

*Coniuncta ex pluribus quæſtionibus, in qua plura quæruntur, hoc modo: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginienſibus reddatur, an eo colonia deducatur. Ex cõparatione, in qua per contentionem, vtrum potius, aut quid potiſſimũ ſit quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui ſocijs ſit auxilio, an teneatur in Italia, vt quam maximæ contra Annibalem copiæ ſint. Deinde conſiderandum eſt * in ratione, an in ſcripto ſit controuerſia. Nam ſcripti controuerſia eſt ea, quæ ex ſcriptionis genere naſcitur. Eius autẽ genera, quæ ſunt ſeparata à conſtitutionibus, quinq; ſunt. Nam tum verba ipſa videntur cum ſententia ſcriptoris diſſidere, tum inter ſe duæ leges aut plures diſcrepare, tum id quod ſcriptum eſt, duas aut plures res ſignificare, tum ex eo, quod ſcriptũ eſt, aliud quoq;, quod non ſcriptum eſt, inueniri, tum vis verbi, quaſi in deſinitiua conſtitutione, in quo poſita ſit, quæri. Quare primum genus de ſcripto & ſententia, ſecundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum definitiuum nominamus. Ratio eſt autem cum omnis quæſtio non in ſcriptione, ſed in*

in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato genere caussæ, & cognita constitutione, cum simplex ne, an coniuncta sit, intellexeris, & scripti, an rationis habeat controuersiam videris: deinceps erit videndum, quæ quæstio, quæ ratio, quæ iudicatio, quod firmamentum caussæ sit: quæ omnia à constitutione proficiscantur oportet. Quæstio est ea, quæ ex conflictione caussarum gignitur controuersia, hoc modo: Non iure fecisti. iure feci. Caussarum autem hæc est conflictio, in qua constitutio cōstat. Ex ea igitur nascitur controuersia, quam quæstionem dicimus, hoc modo: Iurene fecerit. Ratio est ea, quæ continet caussam. quæ si sublata sit, nihil in caussa controuersiæ relinquetur, hoc modo (vt docendi caussa in facili, & peruulgato exemplo consistamus:) Orestes si accusetur matricidij, nisi hoc dicat: Iure feci: illa enim patrem meum occiderat: non habet defensionem, qua sublata, omnis quoque controuersia sublata sit. Ergo eius caussæ ratio est, quod illa Agamemnonem occiderit. Iudicatio est, quæ ex infirmatione, & confirmatione rationis nascitur controuersia. Nam sit ea nobis exposita ratio, quam paullo ante exposuimus. Illa enim, inquit, patrem occiderat. At non, inquit aduersarius, abs te filio matrē necari oportuit. Potuit enim sine tuo scelere illius factum puniri. Ex hac deductione rationis illa summa nascitur cōtrouersia, quam iudicationem appellamus. Ea est

huiusmodi: Rectumne fuerit ab Oreste matrem occidi, cum illa Orestis patrem occidisset. Firmamentum, est firmissima argumentatio defensoris, & * aptissima ad iudicationem, vt si velit Orestes dicere, eiusmodi animum matris suæ fuisse in patrem suum, in se ipsum, in sorores, in regnũ, in famam generis, & familię, vt ab ea pœnas liberi sui potissimũ petere debuerint. Et in ceteris quidem cõstitutionibus, ad hunc modum iudicationes reperiuntur: in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum enim non conceditur) non potest ex deductione rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem, & iudicationem: * vt factum est: non est: factumne sit. Quot autem in caussa constitutiones, aut earum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in caussa repertis, tum denique singulæ partes totius caussæ considerandæ sunt. Nam non vt quodque dicendum primum, ita primum animaduertendum videtur: ideo quod illa, quæ prima dicuntur, si vehementer velis congruere, & cohærere cum caussis, ex eis ducas oportet quæ post dicenda sunt. Quare cum iudicatio, & ea, quæ ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tunc denique ordinandæ sunt ceteræ partes orationis.

Hæ partes sex esse omnino nobis videntur: exordium,

ordium, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primum * orationem exordiendi præcepta dabimus.

EXORDIVM, est oratio animum auditoris idonee comparans ad reliquam dictionem: quod eueniet, si eum beneuolum, attentum, docilẽ fecerit. Quare qui bene exordiri caussam volet, eum necesse est genus suæ causæ diligenter ante cognoscere. Genera caussarum sunt quinq;, Honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum genus est, cui statim sine oratione nostra, auditoris fauet animus. Admirabile, a quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendũ videtur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est: aut caussa & honestatis & turpitudinis particeps, vt & beneuolentiam pariat & offensionem. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotijs caussa * implicita est. Quare cum tam diuersa sint genera caussarum, exordiri quoq; dispari ratione in vnoquoq; genere necesse est. Igitur exordium in duas parteis diuiditur, in principium, & insinuationẽ. Principium, est oratio perspicue, & protinus perficiens auditorẽ beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio, est oratio quadam dissimulatione, & circuitione obscure subiens auditoris animũ. In admirabili

genere caussæ, si non omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit: sin erunt vehementer abalienati, confugere necesse erit ad insinuationem. Nam ab iratis, si perspicue pax & beneuolentia petitur, non modo ea non inuenitur, sed augetur atq; inflammatur odium. In humili autem genere caussæ, contemptionis tollendæ caussa, necesse erit attētum efficere auditorem. Anceps genus caussæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolētiam captare oportebit, vt in genus honestum caussa translata videatur. Cum autem erit honestum caussæ genus, vel præteriri principium poterit: vel si cōmodum fuerit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostræ dictionis. Sin vti principio placebit, beneuolētiæ partibus vtendum est, vt id quod est augeatur. In obscuro caussę genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nūc quoniam quas res exordio conficere oporteat dictum est, reliquum est, vt ostendatur quibus quæque res rationibus confici possit. Beneuolētia quattuor ex locis comparatur: ab nostra, ab aduersariorū, ab iudicum persona, à caussa. Ab nostra, si de nostris factis, & officijs sine arrogantia dicemus: si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus: si quæ incommoda acciderint, aut

quæ

quæ instent difficultates, proferemus: si prece & obsecratione humili, ac supplici vtemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus.* In odium ducentur, si quod eorum spurce, superbe, crudeliter, malitiose factum proferetur. In inuidiam, si vis eorum potentia, diuitiæ, cognatio, pecuniæ proferentur, atq; eorum vsus arrogans & intolerabilis: vt his rebus magis videãtur, quam caussæ suæ confidere. In contemptionem adducẽtur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, luxuriosum otium profertur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuete gestæ proferentur, vt nequa assentatio nimia significetur: & si de his, quam honesta existimatio, quantaq; eorum iudicij, & auctoritatis expectatio sit, ostendetur. Ab ipsis rebus, si nostram caussam laudãdo extollemus, aduersariorum caussam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demõstrabimus ea, quæ dicturi erimus, magna, noua, incredibilia esse, & aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad deos immortales, aut ad summam reip. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram caussam demonstraturos, atq; exponemus iudicationem, aut iudicationes, si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si aperte, & breuiter summam caussæ exponemus, hoc est, in

quo consistat controuersia. Nam & cum docilem velis facere, simul attentum facias oportet. nam is maxime docilis est, qui attentissime est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum videtur. Insinuatione, igitur vtendum est, cum admirabile genus caussæ est, hoc est, vt ante diximus, cum animus auditoris infestus est. Id autem tribus ex caussis fit maxime: si aut inest in ipsa caussa quædã turpitudo: aut, si ab iis, qui ante dixerunt, iam quiddam auditori persuasum videtur: aut si eo tempore locus dicendi datur, cum iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. Nam ex hac quoq; re non minus, quam ex primis duabus, in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si caussæ turpitudo contrahet offensionem, aut pro eo, in quo offenditur, alium hominem, qui diligitur, interponi oportet: aut pro re, in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur: aut pro re hominem, aut pro homine rem, vt ab eo quod odit, ad id quod diligit auditoris animus traducatur: & dissimulare id te defensurũ, quod existimeris defensurus. Deinde, cum iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetẽtim in defensionem, & dicere ea, quæ indignẽtur aduersarij, tibi quoque indigna videri. Deinde, cum lenieris eum, qui audiet, demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quidquam de aduersarijs esse dicturum, neq; hoc, neq; illud: vt neq; aperte lædas

lædas eos, qui diliguntur: & tamen id obscure faciens, quoad possis alienes ab eis auditorũ voluntatem: & aliquorum iudicium simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem videbitur auditoribus fecisse (id quod ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu) oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimũ putarint, & maxime ij, qui audierint, probarint, primũ te dicturũ polliceri: aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimum, quod ille nuperrime dixerit: aut dubitatione vti, quid primum dicas, aut cui potissimũ loco respondeas cum admiratione. Nam auditor, cum eum, quem aduersarij perturbatum putant oratione, videt animo firmissimo contradicere paratum, plerumque se potius temere assensisse, quam illum sine caussa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à caussa, te breuius, quam paratus fueris esse dicturum, commodum est polliceri, non imitaturum aduersarium. Sin res dabit, non inutile est ab aliqua re noua, aut ridicula incipere, aut ex tempore, quæ nata sit. quod genus strepitu, acclamatione: aut iã parata, quæ vel apologũ, vel fabulam, vel aliquam contineat irrisionem: aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim,*

non incommodum est inijcere. Nam vt cibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re releuatur, aut dulci mitigatur: sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidem, quæ de principio, & insinuatione dicenda videbantur hæc fere sunt: nunc quiddam breuiter & communiter de vtroq; præcipiendum videtur. Exordium sententiarum, & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia quæ pertinent ad dignitatem in se continere: propterea quod id optime faciendum est, quod oratorem auditori maxime commendat: splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quod ex his suspicio quædam apparationis, atq; artificiosæ diligentiæ nascitur, quæ maxime, orationi fidẽ, oratori adimit auctoritatem. Vitia vero hæc sunt certissima exordiorum, quæ summopere vitare oportebit: vulgare, commune, commutabile, longum, separatum, translatum, contra præcepta. Vulgare est, quod in plures caussas potest accõmodari, vt conuenire videatur. Commune est, quod nihilominus in hanc, quam in contrariam partem caussæ potest conuenire. Commutabile, quod ab aduersario potest leuiter mutatum ex contraria parte dici. Longum est, quod pluribus verbis aut sententijs vltra, quã satis est, producitur. Separatum, quod non ex ipsa caussa ductum est, nec sicut aliquod membrum annexum orationi. Translatum est,

quod

quod aliud conficit, quam caussæ genus postulat: vt si quis docilem faciat auditorem, cum beneuolentiam caussa desideret: aut, si pricipio vtatur, cum insinuationem res postulat. Contra præcepta est, quod nihil eorũ efficit, quorũ caussa de exordijs præcepta traduntur: hoc est, quod eum, qui audit, neq; beneuolum, neq; attentum: neq; docilem efficit, aut, quo profecto nihil peius est, vt cõtra sit, facit. Ac de exordio quidẽ satis dictũ est.

NARRATIO, est rerum gestarum, aut vt gestarum expositio. Narrationum tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa caussa, & omnis ratiõ controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra caussam aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis non aliena ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis caussa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilibus caussis, quod delectationis caussa non inutili cum exercitatione dicitur & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maxime versatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet parteis: fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec veræ, nec verisimiles res continentur. cuiusmodi est:

Angues ingentes alites iuncti iugo.

Historia, est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus: Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum, est ficta res, quæ

tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terentium:

„ Nam is postquam excessit ex ephebis Sosia.

Illa autē narratio, quæ versatur in personis, eiusmodi est, vt in ea simul cū rebus ipsis personarum sermones, & animi perspici possint, hoc modo:

„ Venit ad me sæpe clamitans, quid agis Mitio?

„ Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?

„ Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?

„ Vestitu nimio indulges? nimium ineptus es.

„ Nimiū ipse est durus, præter æquū et bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, grauitate, lenitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunæ commutatione, insperato incommodo, subita lætitia, iucundo exitu rerū. Verum hæc ex ijs, quæ postea de elocutione præcipiētur, ornamēta sumūtur. Nunc de narratione ea, quæ caussæ continet expositionem dicēdum videtur. Oportet igitur eam tres habere res, vt breuis, vt aperta, vt probabilis sit. Breuis erit, si vnde necesse est, inde initium sumetur, & nō ab vltimo repetetur: &, si, cuius rei satis erit summā dixisse, eius partes non dicētur (nam sæpe satis est, quod factum sit dicere, nō vt enarres quemadmodū sit factum) & si non longius, quam quod scitu opus est, in narrando procedetur: &, si nullam in rem aliam transibitur: &, ita si dicetur, vt nonnunquam ex eo quod dictum sit, id, quod dictum non

sit,

ſit, intelligatur: & , ſi non modo id, quod obeſt, verum etiam id, quod nec obeſt, nec adiuuat, prætetibitur: & , ſi ſemel vnũquodq; dicetur: & , ſi nõ ab eo in quo proxime deſitum erit, deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, vt cum ſe breues putent eſſe, lõgiſſimi ſint: cum dent operam, vt res multas breuiter dicant, nõ vt omnino paucas res dicant, et non plures quã neceſſe ſit. nã pleriſq; breuiter dicere videtur, qui ita dicit, Acceſſi ad ædes, puerũ euocaui, reſpõdit. quæſiui dominũ: domi negauit eſſe. Hic tametſi tot res breuius nõ potuit dicere: tamẽ quia ſatis fuit dixiſſe, Domi negauit eſſe, fit rerũ multitudine lõgius. Quare hoc quoq; in genere vitãda eſt breuitatis imitatio, & non minus rerũ non neceſſariarum, quã verborũ multitudine ſuperſedendũ eſt. Aperta autẽ narratio poterit eſſe, ſi, vt quidq; primum geſtũ erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo ſeruabitur, vt ita narrẽtur, vt geſtæ res erũt, aut, vt potuiſſe geri videbũtur. Hic conſiderandũ erit, nequid perturbate, nequid cõtorte dicatur: ne quã in aliã rem trãſeatur, ne ab vltimo repetatur, ne ad extremum prodeatur: nequid, quod ad rẽ pertineat, prætereatur: & omnino, quæ præcepta de breuitate ſunt, hoc quoq; in genere ſunt cõſeruãda. nã ſæpe res parũ eſt intellecta lõgitudine magis, quã obſcuritate narrationis. Ac verbis quoq; dilucidis vtẽdum eſt: quo de genere dicẽdum eſt in præceptis elocutionis. Pro-

babilis erit narratio, si in ea videbuntur inesse ea, quæ solet apparere in veritate, si personarum dignitates seruabuntur, si caussę factorum exstabunt, si fuisse facultates faciundi videbuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandē rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur, si res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad vulgi rumorem, & ad eorum qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac veri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem præterea considerare oportebit, ne aut, cum obsit narratio, aut, cum nihil prosit, tunc interponatur: aut non loco, aut non quēadmodum caussa postulat, narretur, Obest tum, cum ipsius rei gestæ expositio magnam excipit offensionem, quam argumentando, & caussam agendo leniri oportebit. Quod cum acciderit, membratim oportebit parteis rei gestæ dispergere in caussam: et ad vnamquamque confestim rationem accommodare, vt vulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cum ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest iterum, aut alio modo narrare: aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, vt nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cū acciderit, omnino narratione supersedendū est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat: quo de genere agemus tum, cum de dispositione dicemus. nam hoc ad dispositio-

spositionem pertinet. Non quemadmodum caussa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucide & ornate exponitur, *aut id, quod ipsum adiuuat, obscure dicitur et negligēter. Quare, vt hoc vitium vitetur, omnia torquenda sunt ad cōmodum suæ caussæ, contraria quæ præteriri poterunt, prætereundo, quæ illius erunt, leuiter attingēdo: sua diligēter et enodate narrando. Ac de narratione quidem satis dictum videtur: deinceps ad partitionem transeamus.

RECTE habita in caussa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum vtraq; magnopere ad aperiendam caussam, et constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quæ quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit: ex qua certum quiddā* designatur auditori, in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerū earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa: ex qua conficitur, vt certas animo res teneat auditor, quibus dictis, intelligat fore peroratum. Nunc vtroq; genere partitionis quemadmodum conueniat vti, breuiter dicendum videtur. Quæ partitio, quid cōueniat, aut quid non conueniat, ostendit, hæc debet illud quod conuenit, inclinare ad suæ caussæ commodum, hoc modo: Interfectam matrem esse à filio, conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra: Interfectum esse à Clytemnestra

Agamemnonem conuenit. nam hic vterque & id posuit quod cōueniebat, & tamen suæ caussæ commodo consuluit. Deinde quid cōtrouersiæ sit, ponendum est in indicationis expositione, quæ quemadmodū inueniretur, ante dictum est. Quæ autem partitio, rerum distributam continet expositionem, hæc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur verbum. Hæc in hoc genere iccirco vtilis est, quod rebus ipsis, et partibus caussę, non verbis, neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio est, per quam omnia, quæ incidunt in caussam, genera, de quibus dicendum est, amplectitur partitione. In qua vidēdum est, ne aut aliquod genus vtile relinquatur, aut sero extra partitionem, id quod vitiosissimum ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur si genera ipsa rerum ponuntur, neque permiste cum partibus implicantur. Nam genus est, quod plureis parteis amplectitur, vt animal. Pars est, quæ subest generi, vt equus, Sed sæpe eadem res alij genus, alij pars est. Nam homo animalis pars est, Thebani aut Troiani genus. Hæc ideo diligentius inducitur præscriptio, vt aperte intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. Nam qui ita partitur, Ostendam propter cupiditatem, & audaciam, & auaritiam aduersariorum, omnia incommoda ad remp. peruenisse, is

non

non intellexit in partitione exposito genere, partem se generis admiscuisse. Nã genus est omnium nimirum libidinũ cupiditas: eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur vitandum est, ne cuius genus posueris, eius secum aliquam diuersam & dissimilem partem ponas in eadem partitione. Quod, si quod in genus plures incident partes, id, cum in prima partitione caussæ erit simpliciter expositum, distribuetur eo tempore commodissime, cum ad ipsum ventum erit explicandum in caussæ dictione post partitionem. Atq; illud quoq; pertinet ad paucitatem, ne aut plura quam satis est, demõstraturos nos dicamus, hoc modo: Ostendã aduersarios, quod arguimus, & potuisse facere, et voluisse, et fecisse. nã fecisse ostendere satis est: aut, cũ in caussa partitio nulla sit, & quiddam simplex agatur, tamen vtamur distributione: idque perraro potest accidere. Ac sunt alia quoq; præcepta partitionũ, quæ ad hunc vsum oratoriũ nõ tantopere pertinent, quæ versantur in philosophia: ex quibus hæc ipsa transtulimus, quæ conuenire videbãtur, quorum nihil in ceteris artibus inueniebamus. Atq; his de partitione præceptis, in omni dictione meminisse oportebit, vt et prima quæq; pars, vt exposita est in partitione, sic ordine transigatur: & omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, vt nequid posterius præter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentiũ breuiter, & commode senex

in Andria, quæ cognoscere libertum velit:
„ Eo pacto & gnati vitam, & consilium meum
„ Cognosces, & quid facere in hac re te velim.
Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primum gnati vitam:
„ Nam is, postquam excessit ex ephebis Sosia. deinde suum consilium: „ Et nunc id operam do: deinde quid Sosiam velit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremum dicit:
„ Nunc tuum est officium. Quemadmodum igitur hic & ad primam quamq; partem primum accessit, & omnibus absolutis, fidē dicendi fecit: sic nobis placet & ad singulas parteis accedere, & omnibus absolutis, perorare. Nunc de confirmatione, deinceps ita, ut ordo ipse postulat, præcipiendum videtur.

CONFIRMATIO est, per quam argumentandæ nostræ caussæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius parteis certa sunt præcepta, quę in singula caussarum genera diuidentur. Veruntamen non incommodum videtur quandam siluam, atq; materiam vniuersam ante permistam, & confusam exponere omnium argumentationū: post autem tradere quemadmodum vnumquodq; genus caussæ: *hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, cōfirmare oporteat. Omnes res argumentando cōfirmantur, aut ex eo, quod personis, aut ex eo, quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas puta-

putamus: nomen, naturã, victum, fortunam, habitum, affectionẽ, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod vnicuiq; personæ datur, quo suo quæq; proprio, et certo vocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est: partes autem eius enumerare eas, quarũ indigemus ad hanc præceptionẽ, facilius est. Hæ autem partim diuino: partim mortali in genere versatur. Mortalium autem, pars in hominum, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu * consideratur, virile an muliebre sit: & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, * Græcus an barbarus. Patria, Atheniẽsis, an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an senex. Præterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo: Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis, velox an tardus sit, acutus an hebetior, memor an obliuiosus, comis, officiosus, patiens, prudens an contra: & omnino quæ a natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. Nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent: de quo posterius dicendũ est, In victu considerare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus, quos habuerit artium liberalium magistros, quos viuendi præceptores, quibus amicis vtatur, quo in negotio

quæstu, artificio sit occupatus, quomodo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cum potestate. si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra, quales liberos habeat. Ac, si de non viuo quæretur, etiam quali morte sit affectus erit considerandum. *Habitum autem appellamus, animi aut corporis constantem, & absolutam aliqua in re perfectionem, vt virtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam: & item corporis aliquam commoditatem non natura datam, sed studio & industria * partam. Affectio, est animi, aut corporis ex tempore aliqua de caussa commutatio, vt lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem est, animi assidua, & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, vt philosophiæ, poëtriæ, geometriæ, litterarum. Consilium, est aliquid faciendi, aut non faciendi vere excogitata ratio. Facta autem, & casus, & orationes tribus ex temporibus considerabuntur: quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit, aut, quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit vsurus oratione. ac personis quidem hæc videntur esse attributa. Negotijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio,

partim

partim in gestione negotij considerantur, partim adiuncta negotio sunt, partim gestum negotium consequuntur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse videntur ad rem, neque ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriæ proditio: deinde caussa eius summæ, per quam, & quamobrem, & cuius rei caussa factum sit, quæritur: deinde ante rem gestam quæ facta sunt, continētur vsq; ad ipsum negotium: deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit: deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat, de ijs quæ negotijs attributa sunt, quæritur locus, tempus, modus, occasio, facultas. Locus consideratur, in quo res gesta sit ex oportunitate, quam videatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, internallo, lōginquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, * & vicinitate totius regionis. Ex his etiam attributionibus, sacer an profanus, publicus an priuatus, alienus, an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc vtimur (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quędam ęternitatis, cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturniue spatij certa significatione. In hoc & quæ præterierunt considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter vetustatem obso-

*leuerunt, vt incredibilia videantur, & iam in fabularum numerum reponantur: & quæ iamdiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem, vere tradita esse, quod eorum monimenta certa in litteris exstent: & quæ nuper gesta sint, quæ scire pleriq; possint: & item quæ instent in præsentia, & quæ maxime fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, & quid serius futurum sit. Et item communiter in tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam sæpe oportet commetiri cum tempore negotium, & videre, potueritne aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Consideratur autem tempus & anni, & mensis, & diei, & noctis, & vigiliæ, & horæ, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. * Quare cum tempore hoc differt. Nam genere quidem, vtrumq; idem esse intelligitur: verum in tempore spatium quodammodo declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur. In occasione ad spatium temporis faciendi, quædam opportunitas intelligitur adiuncta. Quare, cum genere idem sit, fit aliud, quod quadam parte & specie, vt diximus, differat. Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicũ est, quod ciuitas vniuersa aliqua de caussa frequentat, vt ludi,*

ludi, dies festus, bellum. Commune est, quod accidit omnibus eodem fere tempore, vt messis, vindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de caussa priuatim solet alicui accidere. vt nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus. Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt prudentia, & imprudentia. Prudentia autem ratio quæritur ex ijs quæ clam, palam, vi, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationem confertur: cuius partes sunt, inscientia, casus, necessitas: & in affectionem animi, hoc est modestiam, iracundiam, amorem: & cetera, quæ in simili genere versantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quibus aliquid cõfici non potest. Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio de quo agitur, & quod æque magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius & minus, & æque magnum, ex vi & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis consideratur. Simile autem ex specie cõparabili:* aut ex conferanda, atq; assimilanda natura iudicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat: vt frigus calori, vitæ mors. Disparatum autem est id, quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo: Sapere, & non sapere,

*Genus est, quod parteis aliquas amplectitur, vt cupiditas. Pars est, quæ subest generi, vt amor, auaritia. Euentus est, alicuius exitus negotij: in quo quæri solet, quid ex quaq; re euenerit, eueniat, euenturumque sit. Quare hoc in genere vt commodius, quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaq; ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In hac hæ res quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum, quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti, qui sint principes & inuentores: qui deniq; auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atq; æmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius, euenire vulgo soleat, an insolenter & raro. Postea homines id sua auctoritate comprobare, * an offendi in his consueuerint, & cetera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremo attendendum est, num quæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis, aut vtilitatis consequantur, de quibus in deliberatiuo genere caussæ distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem fere res eæ, quas commemorauimus, sunt attributæ. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos commemorauimus, sumetur,*

metur, aut probabilis, aut necessaria debebit esse. Etenim, vt breuiter describamus, argumentatio videtur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessarie demonstrans. Necessarie demonstrantur ea, quæ aliter ac dicuntur, nec fieri, nec probari possunt, hoc modo: Si peperit, cũ viro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demõstratione versatur, maxime tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio, est in qua vtrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modũ: Si improbus est, cur vteris? si probus, cur accusas? Enumeratio est, in qua pluribus rebus expositis & ceteris infirmatis, vna reliqua necessario confirmatur, hoc pacto: Necesse est aut inimicitiarum caussa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut si horũ nihil est, ab hoc non esse occisum. nam sine caussa maleficium susceptum esse non potest. Sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus vllus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem, mors eius pertinebat. Relinquitur igitur, vt ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex necessaria consecutione conficitur, hoc modo: Si vos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autẽ eo ipso tempore trans mare fui, relinquitur, vt id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidẽ facere. Atq; hoc dili-

genter videre oportebit, ne quo pacto genus hoc refelli possit: vt ne confirmatio modum in se argumentationis solum habeat, & quandam similitudinem necessariæ conclusionis, verum ipsa argumētatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod fere fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue verum.* Verum in eo genere quod fere solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium. Si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positum est, huiusmodi sunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas esse præparatas. Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandē cadunt rationem, maxime spectatur, In contrarijs hoc modo: Nam si ijs, qui imprudentes læserunt, ignosci cōuenit: ijs qui necessario profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam, vt locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide stabilis amicis non potest esse. In ijs rebus, quæ sub eandem rationem cadunt, hoc modo probabile cōsideratur: Nam si Rhodijs turpe non est portoriū locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hæc tum vera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit vulnus. Tum verisimilia, hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum venire oportebat. Omne

autem

autem (vt certas quasdam in parteis distribuamus) probabile quod sumitur ad argumētationē, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quiddam significat, quod ex ipso profectum videtur, quod aut ante fuerit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis: vt cruor, fuga, pallor, puluis, & quae his sunt similia. Credibile est, quod sine vllo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est qui non liberos suos incolumes, & beatos esse cupiat. Iudicatum, est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus, iudicarunt. Commune est, quod omnes vulgo probarunt, & secuti sunt, huiusmodi: Vt maioribus natu assurgatur, vt supplicum misereatur. Approbatum est, quod homines, cum dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate: velut Gracchi patris factum, quem populus Romanus ob id factum, quod insciente collega, in censura nihil gessit, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similē aliquam rationem continet. Eius partes sunt tres, imago, collatio, exemplū. Imago, est oratio demonstrans corporum aut naturarum similitudinem. Collatio, est oratio rem cum re, ex

similitudine conferens. Exemplum, est quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negotij confirmat, aut infirmat. Horum exempla & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, vt facultas tulit, apertus est: nec minus dilucide, quã rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæq; constitutio, & pars constitutionis, & omnis controuersia siue in ratione, siue in scripto versetur, tractari debeat: & quæ in quasq; argumentationes conueniant: sigillatim in secundo libro de vnoquoq; genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & parteis argumentandi confuse, & permiste dispersimus: post descripte, & electe in genus quodq; caussæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidem omnis ex his locis argumentatio poterit: inuentam exornari, & certas in parteis distingui, & suauissimum est, & summe necessarium, & ab artis scriptoribus maxime neglectum. Quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum visum est, vt ad inuentionem argumenti absolutio quoq; argumentandi adiungeretur. Et magna cum cura, & diligentia locus hic omnis considerandus est: quod non rei solum magna vtilitas est, sed præcipiendi quoq; summa difficultas.*

OMNIS *igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem.*

Inductio

Inductio, est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius quicum instituta est: quibus assensionibus facit, vt illi dubia quædã res propter similitudinem earum rerum quibus assensit, probetur: velut apud Socraticum Aeschinem demõstrat Socrates, cum Xenophontis vxore, & cum ipso Xenophonte Aspasiam locutam: Dic mihi, quæso, Xenophontis vxor, si vicina tua melius habeat aurũ quam tu habes: vtrum illius, an tuũ malis? Illius, inquit. Quid si vestem, & ceterum ornatum muliebrem pretij maioris habeat, quam tu habes: tuumne, an illius malis? Illius vero, respondit. Age sis, inquit, si virũ illa meliorem habeat, quam tu habes, vtrumne tuum, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonem instituit: Quæso, inquit, Xenophon, si vicinus tuus meliorem equum habeat, quam tuus est: tuumne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quid si fundum meliorem habeat, quam tu habes, vtrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quid si vxorem meliorem habeat, quam tu habes, vtrũ illius malis? Atq; hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia: Quoniam vterque vestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solum audire volueram: egomet dicam quid vterq; cogitet. Nam & tu mulier optimum virum maius habere, & tu Xenophon vxorem habere lectissimam maxime vis. Quare nisi hoc perfeceri-

ris: vt neq; vir melior, neq; fœmina lectior in terris sit, profecto id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, & tu, vt maritus sis quamoptime mulieris, & hęc quamoptimo viro nupta sit. Hic, cum rebus nō dubijs esset assensum, factum est propter similitudinē, vt etiam illud, quod dubium videbatur, siquis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimum Socrates vsus est, propterea quod nihil ipse afferre ad persuadendū volebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat quicum disputabat, aliquid cōficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, necessario approbare deberet. Hoc in genere præcipiēdum nobis videtur, primum, vt illud, quod inducemus per similitudinem, eiusmodi sit, vt sit necesse concedi. Nā ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit concedi, dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmādi caussa fiet inductio, videndum est, vt simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias ante induxerimus. Nā ante aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius caussa illud concedi primum voluerimus. Deinde non* intelligat quo spectent illæ primæ inductiones, & ad quem sint exitum peruenturę. Nam qui videt, si ei rei, quæ primo rogetur, recte assenserit, illam quoq; rem, quę sibi displiceat, esse necessaria concedendam, plerumque aut non respondendo, aut male

male respondendo longius procedere rogationem non finit. Quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non vult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendēda est similitudo earum rerum, quæ ante concessæ sunt: aut alia vtendum inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio: aut quoniam taciturnitas imitatur confessionem, pro eo ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationem. Ita fit hoc genus argumentandi tripartitum. Prima pars constat ex similitudine vna, pluribúsue. Altero ex eo, quod concedi volumus, cuius caussa similitudines adhibitæ sunt. Tertia ex conclusione, quæ aut confirmat concessionem, aut quid ex ea conficiatur ostendit. Sed quia non satis videbitur alicui dilucide demonstratum, nisi quid ex ciuili caussarum genere exempli subiecerimus: videtur huiusmodi quoque vtēdum exemplo: non quo præceptio differat, aut aliter hoc in sermone, atque in dicendo sit vtendum: sed vt eorum voluntati satisfiat, qui quod aliquo in loco viderint, alio in loco,* nisi demōstratum est, nequeunt cognoscere. Ergo in hac caussa, quæ apud Græcos est peruagata, quod Epaminondas Thebanorum imperator ei, qui sibi ex lege prætor successerat, exercitum non tradidit, & cum paucos ipse dies contra

legem exercitum tenuisset, Lacedæmonios fundi-tus vicit, poterit accusator argumentatione uti per inductionem, cum scriptum legis contra sen-tentiam defendat, ad hunc modum: Si iudices, id, quod Epaminondas ait legis scriptorem, sen-sisse, ascribat ad legem, & addat exceptionem hanc, EXTRA *quã siquis reipub. caussa exerci-tum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quod si vosmetipsi, quod a vestra religione, & sapiẽtia remotissimum est, istius honoris caussa hanc ean-dem exceptionem iniussu populi ad legem adscri-bi iubeatis, populus Thebanus patietúrne id fie-ri? profecto nõ patietur. Quod ergo adscribi ad le-gem nefas est, id sequi quasi adscriptũ sit, rectum vobis videatur? Noui vestrã intelligentiam: non potest ita videri, iudices. Quod si litteris corrigi neque ab illo, neq; a vobis scriptoris voluntas po-test: videte ne multo indignius sit id re, & iudi-cio vestro mutari, quod ne verbo quidem commu-tari potest. Ac de inductione quidem satis in præsentia dictum videtur. Nunc deinceps ratio-cinationis vim, & naturam consideremus. Ratio-cinatio est, oratio ex ipsa re probabile aliquid eli-ciens: quod expositum, & per se cognitum, sua se vi, & ratione confirmet. Hoc de genere qui di-ligentius considerandum putauerunt, cum idem vsu dicendi sequerentur, paullum in præcipiendi ratione dissenserunt. Nam partim quinque eius parteis esse dixerunt: partim non plus quam in*

tres

tres partes posse distribui putauerunt. Eorum controuersiam non incommodum videtur cum vtrorumque ratione exponere. Nam & breuis est, & non eiusmodi, vt alteri prorsus nihil dicere putentur: & locus hic nobis in dicendo minime negligendus videtur. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primum conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur, quæ consilio geruntur, quam quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant: eam deinceps rationibus varijs, & quam copiosissimis verbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quam ea, quæ temere, & nullo cõsilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiẽs & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur quam is, qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. Nam nauis optime cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore vtitur. Cum propositio sit hoc pacto approbata, & duæ partes transierint ratiocinationis: tertia in parte aiunt, quod ostendere velis, id ex vi propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus administratur. Huius assumptionis quarto in loco aliam porro inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus, & obitus definitũ quen-

dam ordinem seruant : & annuæ commutationes, non modo quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt: verum ad vtilitates quoque rerum omnium sunt accommodatæ: & diurnæ, nocturnæq; vicissitudines, nulla in re vnquam mutatæ quidquam nocuerunt. Quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mũdi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eam, quæ aut id infert solum, quod ex omnibus partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut vnum in locum cum conduxerit breuiter propositionẽ, & assumtionẽ, id adiungit quod ex his conficiatur, ad hũc modum: Quod si melius geruntur ea, quæ consilio, quam quæ sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quam omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur. Quinquepartitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripartitam esse dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem: sed partitionẽ horum reprehendunt. Negant enim neq; a propositione, neq; ab assumptione approbationes earum separari oportere: neq; propositionem absolutam, neque assumptionem sibi perfectam videri, quæ approbatione cõfirmata nõ sit. Quare quas illi duas parteis numerant, propositionem & approbationem, sibi vnam partem videri, propositionem: quæ si approbata non sit, propositio non sit argumen-

mentationis. Item quæ ab illis assumptio, & assumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam videri. Ita fit, vt eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripartita, alijs quinquepartita videatur. Quare euenit, vt res non tam ad vsum dicendi pertineat, quam ad rationem præceptionis. Nobis autem commodior illa partitio videtur esse, quæ in quinquæ parteis distributa est: quã omnes ab Aristotele & Theophrasto profecti, maxime secuti sunt. Nam quẽadmodũ illud superius genus argumentãdi, quod per inductionem sumitur, maxime Socrates & Socratici tractauerũt: sit hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summe est ab Aristotele, atq; peripateticis, & Theophrasto frequentatum: deinde a rhetoribus ijs, qui elegantissimi atq; artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum videtur, ne temere secuti putemur: & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius quã ratio præcipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumẽtatione satis est vti propositione, & non oportet adiungere probationem propositioni: quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit probatio: separatum quiddam est a propositione approbatio. Quod enim adiungi, & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & a quo separatur. Est autem quædam argumenta-

tio, in qua propositio non indiget approbatione: & quædam, in qua nihil valet absque approbatione, vt ostendemus. Separata est igitur a propositione approbatio. Ostendemus autem, id quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ propositio in se quiddam continet perspicuũ, eo quod constare inter omnes necesse est, hanc velle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romę facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicue verum est, nihil attinet approbari. Quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc si non constat, indiget approbationis: qua inducta complexio consequetur, Igitur in cæde interesse non potui. Est igitur quædam propositio quæ non indiget approbatione. nam esse quidem quandam quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuiuis facile perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc & ex eo quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam a propositione approbationem. Si autem ita est: falsum est, non esse plus quam tripartitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoq; approbationem separatam esse ab assumptione. Nam si quadam in argumentatione satis est vti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni: quadam autem in argumẽtatione infirma est assumptio, nisi adiuncta sit approbatio: separatũ quiddam est extra assumptionem approbatio.

batio. Est autem argumentatio quędã, in qua assumptio non indiget approbationis, quædam autem, in qua nihil valet sine approbatione, vt ostẽdemus. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus veritatem cõtinet assumptio, nihil indiget approbationis. ea est eiusmodi: Si oportet velle sapere: dare operam philosophię cõuenit. hęc propositio indiget approbationis. Non enim perspicua est, neq; constat inter omnes: propterea quod multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obesse arbitrantur. Assumptio perspicua est hæc: Oportet autẽ velle sapere. hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & verum esse intelligitur, nihil attinet approbari. Quare statim concludenda est argumẽtatio, Igitur dare operam philosophiæ conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam quandam indigere, perspicuum est. Separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quam tripartitam argumẽtationem. Atq; ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neque propositio, neque assumptio indigeat approbationis, huiusmodi (vt certũ quiddam, & breue exempli caussa ponamus:) Si summopere sapientia petenda est: summopere stultitia vitanda est. Summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia vitãda est. Hic & assum-

ptio, & propositio perspicua est. Quare neutra quoq; indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assumptione contineri approbationem: sed vtramq; suo loco positam, vim suam tamquam certam, & propriam obtinere. Quodsi ita est, commode partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur: Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo vis omnis oportet emanet ratiocinationis: Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio parteis, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripartita. Tertia tripartita. Dein bipartita, quod in controuersia est. De vna quoque parte potest alicui videri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ constat exempla ponemus. Horum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepartita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges,

leges, iudices, ad commodum reip. referri oportet, & eas ex vtilitate communi, non ex scriptione, quæ in litteris est, interpretari. Ea enim virtute & sapientia maiores nostri fuerũt, vt in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem atque vtilitatem reip. proponerent. Neq; enim ipsi quod obesset, scribere volebant: & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelligebant. Nemo enim leges legum caussa saluas esse vult, sed reip. quod ex legibus omnes, resp. optime putant administrari. Quamobrem igitur leges seruari oportet, ad eam caussam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est quoniam reip. seruimus, ex reipublicæ commodo atque vtilitate leges interpretemur. Nam, vt ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quod ad corporis vtilitatem spectat, quoniam eius caussa est instituta: sic a legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reipublicæ cõducat, proficisci: quoniam eius causa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoque iudicio desinite litteras legis perscrutari: & legem, vt æquum est ex vtilitate reipub. considerate. Quid enim magis vtile Thebanis fuit, quam Lacedemonios opprimi? Quid magis Epaminondam Thebanorum imperatorem, quam victoriæ Thebanorum consulere decuit? Quid hunc tanta Thebanorum gloria, tam claro, atque exornato trophæo carius, atque antiquius habere cõuenit? Scripto videlicet legis omisso, scriptoris sententiã

*considerare debebat. At hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reipublicæ caussa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptũ esset reipublicæ salutis caussa, id non ex reipublicæ salute interpretari. Quod si leges omnes ad vtilitatẽ reipublicæ referri conuenit, hic autẽ saluti reipublicæ profuit: profecto non potest eodem facto, & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quattuor autem partibus constat argumentatio, cum aut proponimus, aut assumimus sine approbatione. Id facere oportet, cum aut propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione preterita, quattuor ex partibus argumentatio tractatur, ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtemperare debetis. Obtemperare autem legibus nõ potestis, nisi quod scriptum est in lege, sequamini. Quod enim certius legis scriptor testimonium voluntatis suæ relinquere potuit, quã quod ipse magna cũ cura, atque diligentia scripsit? Quod si litteræ non exstarent, magnopere eas requireremus: vt ex his scriptoris voluntas cognosceretur: nec tamẽ Epaminondæ permitteremus, * ne si extra iudicium quidem esset, vt is nobis sententiam legis interpretaretur, nedum nunc istud patiamur, cũ præsto lex sit, nõ ex eo quod apertissime scriptum est, sed ex eo, quod suæ caussæ cõuenit, scriptoris voluntatem*

tatem interpretari. Quod si vos, iudices, legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi quod scriptum est in lege sequamini: quid caussæ est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione præterita, quadripartita sic fiet argumentatio: Qui sæpenumero nos per fidem fefellerũt, eorum orationi fidem habere non debemus. Siquid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus, nemo erit, præter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. Ac primum quidem decipi incommodum est: iterum stultum: tertium turpe. Carthaginiẽses autem persæpe iam nos fefellerunt. Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Vtraq; approbatione præterita, tripartita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus: aut eorum vrbem diruamus. ac metuere quidẽ non oportet: restat igitur, vt vrbem diruamus.* Sunt autem qui putant nonnumquam posse complexione & oportere supersederi, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipartitam quoque fieri argumẽtationem, hoc modo: Si peperit, virgo non est: peperit autẽ. hic satis esse dicunt proponere & assumere: quoniam perspicuum sit quod conficiatur, complexionis rem non indigere. Nobis autem videtur & omnis ratiocinatio concludenda esse, & illud vitiũ, quod illis displicet, magnopere vitã-

dum: ne quod perspicuum sit, id in complexionem inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. Nam aut ita complectemur, vt in vnum conducamus propositionem, & assumptionem, hoc modo: Quod si leges omnes ad vtilitatem reipubl. referri conuenit: hic autem saluti reip. profuit: profecto non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, vt ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quorum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, vt id solum, quod conficitur, inferatur ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut vt id quod eam rem, quæ conficitur, sequatur necesse est, id est huiusmodi: Si peperit, cum viro concubuit: peperit autem. Conficitur hoc: Concubuit igitur cum viro. Hoc si nolis inferre, & inferas id, quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumẽtationem, & perspicuam feceris complexionem. Quare in longis argumẽtationibus, ex conductionibus, aut ex cõtrario complecti oportet: in breuibus id solũ, quod cõficitur, exponere: in iis, in quibus exitus perspicuus est, consecutione vti. Si qui autẽ ex vna quoq; parte putabãt cõstare argumentationem, potuerunt dicere, sæpe satis esse hoc modo argumẽtationem facere: Quoniam peperit, cum viro cõcubuit. nã hoc nullius neq; approbationis, neque assumptionis, vel eius approbatio-

bationis, neque complexionis indigere: sed nobis ambiguitate nominis videntur errare. Nam & argumẽtatio nomine vno res duas significat, ideo quod & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium, argumentatio vocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. Quando igitur proferent aliquid huiusmodi: Quoniam peperit, cum viro concubuit: inuentum proferẽt, non expolitionem. Nos autem de expolitionis partibus loquimur. Nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit: atq; hac destinctione alia quoque, quæ videbuntur officere huic partitioni propulsabimus, si qui aut assumptionem aliquando tolli posse putent, aut propositionem: quæ si quid habet probabile, aut necessarium, quoquomodo commoueat auditorem necesse est. Quod si solum spectaretur id quod esset inuentum, ac nihil quo pacto tractaretur id quod esset excogitatum, referret: nequaquam tantum inter summos oratores & mediocres interesse existimaretur. Variare autem orationem magnopere oportebit. nam omnibus in rebus, Similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem: hoc est tum inductione vti, tum ratiocinatione, deinde in ipsa argumentatione non semper a propositione incipere, nec semper quinque partibus* vti, neque eadem ratione expolire partitiones: sed tũ

*ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum vtraque: tum hoc tum illo genere complexionis vti. Id vt perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, * vt quam facile sit factu. Ac de partibus quidem argumẽtationis satis nobis dictum videtur. Illud autem volumus intelligi, nos probe tenere, alijs quoque rationibus tractari argumentationes in philosophia multis, & obscuris: de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorrere ab vsu oratorio videntur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius quam ceteros attendisse non affirmamus: sed perquisitius, & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, vt instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergimus.*

REPREHENSIO *est, per quam argumentando aduersariorũ confirmatio diluitur, aut infirmatur, aut * eleuatur. Hæc fonte inuẽtionis eodem vtetur, quo vtitur confirmatio: propterea, quod quibus ex locis aliqua res cõfirmari potest, ijsdem potest ex locis infirmari. Nihil enim considerandum est in his omnibus inuentionibus, nisi id quod personis, aut negotijs attributum est. Quare inuentionem, & argumentationum expolitionem ex illis, quæ ante præcepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen, vt quædam præceptio detur hu-*

ius

ius quoque partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quæ contra dicentur, diluere, aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs, quæ sumpta sunt, non conceditur aliquod vnum, pluráue: aut his concessis, complexio cõfici ex his negatur: aut, si genus ipsum argumentationis vitiosum ostenditur: aut, si contra firmam argumentationem, alia æque firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur: cũ aut id, quod credibile dicunt, negatur esse eiusmodi, aut quod cõparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicium improbatur: aut quod signũ esse aduersarij dixerũt, id eiusmodi negatur esse: aut si complexio, aut vna, aut vtraq; ex parte reprehenditur: aut si enumeratio falsa ostenditur: aut si simplex conclusio falsi aliquid cõtinere demonstratur. Nam omne quod sumitur ad argumentãdum, siue pro probabili, siue pro necessario, necesse est sumatur ex his locis, vt ante ostendimus. Quod pro credibili sumptũ erit, id infirmabitur, si aut perspicue falsum erit, hoc modo: Nemo est, qui nõ pecuniam, quam sapientiam malit: aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo: Quis est qui non officij cupidior sit, quam pecuniæ? aut erit omnino incredibile: vt si quis, quem cõstet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij caussa se maximã pecuniam negle-

xisse: aut si, quod in quibusdam rebus, aut hominibus accidit, id omnibus dicatur vsu euenire, hoc pacto: Qui pauperes sunt iis, antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cædē factam esse oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? aut si id quod raro fit, fieri omnino negatur: vt Curius pro Fuluio: Nemo potest vno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex iisdē locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo primum verum esse ostēdi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, vt cruorem cædis. Deinde factum esse, quod non oportuerit: aut non factum, quod oportuerit. Postremo scisse eū, de quo quæritur eius rei legem, & cōsuetudinem. Nam eæ res sunt signo attributæ, quas diligētius aperiemus, cum separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum vnumquodq; in reprehensione, aut non esse signo, aut parū magno esse, aut a se potius, quam ab aduersariis stare, aut omnino falso dici, aut in aliam quoq; suspicionem duci posse demonstrabitur. Cum autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maxime tractatur: in reprehendendo conueniet, simile id negare esse, quod conferetur ei, qui cum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: ac si quo in numero illud, quod per similitudinem

nem afferetur, & quo in loco hoc, cuius caussa afferetur, haberi cõueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demõstrabimus: ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, qui cum cõparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maxime indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quæ per inductionem tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maxime firmatur, laude eorum, qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando non modo non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum: & demonstrando difficilius, & maius fuisse id* iudicatum, quod afferatur, quam id, quod instet: ex contrarijs locis, si res aut vera, aut verisimilis permittet, infirmari oportebit: atq; erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id quod agatur, pertineat id quod iudicatum sit: & vidẽdum est ne ea res proferatur, in qua sit offensum, vt de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri videatur. Oportet autem animaduertere, ne, cum aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarum iudicatum afferatur. Nam his rebus auctoritas iudicati maxime potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ vero sicuti necessaria inducentur, ea si forte imitabuntur modo necessariam argumentationem, neq; erunt eius-

modis, sic reprehendetur. Primum complexio, quæ vtrum concesseris, debet tollere, si vera est, numquam reprehendetur: sin falsa, duobus modis, aut cõuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

„ Nã si veretur: quid eũ accuses, qui est probus?
„ Sin inuerecundum animi ingenium possidet:
„ Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue vereri dixeris, siue non vereri, concludendum hoc putat, vt neges esse accusandum. Quod conuersione, sic reprehendetur: Immo vero accusandus est. Nam si veretur, accuses, non enim parui auditu æstimabit. Sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses. non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione hoc modo reprehendetur. Verum si veretur, accusatione tua correctus, ab errato recedet. Enumeratio vitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus, quod velimus concedere: aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contra dici possit, aut caussa non sit, quare non honeste possimus cõcedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus: Quoniam habes istum equum, aut emeris oportet, aut hereditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit: aut, si horum nihil est, surripueris necesse est. Sed neq; emisti, neq; hæreditate venit, neq; domi natus est, neq; donatus est: necesse est ergo surripueris.

pueris. Hoc commode reprehenditur, si dici possit ex hostibus equus esse captus, * cuius prędę sectio venierit: quo illato infirmatur enumeratio: quoniam id sit inductum, quod praeteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur: hoc est, si (exempli caussa, vt in eodem versemur) poterit ostendi hereditate venisse: aut, si extremum illud non erit turpe concedere, vt si quis cum dixerint aduersarij, Aut insidias facere voluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es: amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem cõclusio reprehenditur, si id quod sequitur, non videatur necessario cum eo, quod antecessit, cohaerere. Nam hoc quidem, Si spiritum ducit, viuit: Si dies est, lucet: eiusmodi est, vt cum priore necessario posterius cohaerere videatur. Hoc autem, Si mater est, diligit: Si aliquando peccauit, numquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, vt demonstretur non necessario cum priore posterius cohaerere. hoc genus & cetera necessaria, & omnino omnis argumẽtatio, & eius reprehensio maiorem quandam vim continet, & latius patet, quam hic exponitur: sed eius artificij cognitio huiusmodi est, vt non ad huius artis partem aliquam adiungi possit: sed ipsa separatim longi temporis, & magnae atq; arduae cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nũc his prae-

ceptionibus rhetorum ad vsum oratorium contentos nos esse oportebit. Cum igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. Cum autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hæc erunt cōsideranda: num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cum aliquis dicat se profectum esse ad exercitū: contraq; eum quis velit hac argumentatione vti, Si venisses ad exercitum, a tribunis militaribus visus esses: non es autem visus ab his: non es igitur profectus ad exercitum. hic cum concesseris propositionem, & assumptionem, complexio est infirmanda. Aliud enim quam cogebatur, illatum est. Ac nunc quidem quo facilius res cognosceretur, perspicuo & grandi vitio præditum posuimus exemplum: sed sæpe obscurius positum vitium pro vero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris ex ea parte, quam ipse intellexeris: eam partē si aduersarius ad aliā partem per complexionem velit accommodare, demonstrare oportebit, non ex eo quod ipse cōcesseris, sed ex eo quod ille sumpserit, confici complexionem ad hunc modum: Si pecuniæ indigetis, pecuniā non habetis: Si pecuniam non habetis, pauperes estis: Indigetis autē pecunia: mercaturæ enim, nisi ita esset, operam non daretis. Pauperes igitur estis. Hoc sic reprehēditur: Cum dicebas, Si indigetis pecuniæ, pecuniam

non

non habetis: hoc intelligebam: si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & idcirco concedebam. cum autem hoc sumebas, indigetis autem pecuniæ, illud accipiebam, Vultis autem pecuniæ plus habere, ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis. conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, qui pecuniam maiorem vellet habere, eum pecuniam non habere. Sæpe autem oblitum putant quid concesseris, & idcirco id quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hereditas veniebat, verisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis verbis: post assumũt, Ad illum autem hereditas veniebat, deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs quæ sumpserant, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis vitiosum his de caussis ostẽdetur: si aut in ipso vitium erit: aut, si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atque in ipso vitium erit: si omnino totum falsum erit, si commune, si vulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensum, si contrarium, si incõstans, si aduersum. Falsum est, in quo perspicue mendacium est, hoc modo: Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit: Socrates autem pecuniam negligebat:

non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quam à nobis facit, hoc modo: Idcirco, iudices, quia veram caussam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem non probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo: Si veram caussam non haberet, vobis se, iudices, non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo: Si in mentem venisset, non cõmisisset: aut perspicue rem turpem leui tegere vult defensione, hoc modo:

» *Cum te expetebant omnes, florentissimo*
» *Regno reliqui: nunc desertum ab omnibus,*
» *Summo periclo sola vt restituam, paro.*

Remotum est, quod vltra quam satis est, petitur, hoc modo: Quod si non P. Scipio Corneliam filiam Tiberio Graccho collocasset, atq; ex ea duos Gracchos procreasset, tantæ seditiones natæ non essent. Quare hoc incommodum Scipioni adscribendum videtur. Huiusmodi est illa quoque conquestio:

» *Vtinam, ne in nemore Pelio securibus*
» *Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.*

Longius enim repetita est, quam res postulabat. Mala definitio est, cum aut communia describit. hoc modo: Seditiosus est is, qui malus, atque inutilis est ciuis. nam hoc non magis seditiosi, quam ambitiosi, quam calumniatoris, quam alicuius improbi hominis vim descripsit: aut falsum quidam

dam dicit, hoc pacto: Sapientia, est pecuniæ acquirendæ intelligentia: aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia, est immensa gloriæ cupiditas. Est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum dubia caussa affertur, hoc modo:

„ Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum, atque inferum

„ Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controuersia: vt si quis, cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cum id quod augetur, in controuersia est, vt si quis, cum Vlyssem accuset, in hoc maxime commoretur, Indignum esse ab homine ignauissimo virum fortissimum Aiacem necatum. Turpe est, quod aut eo loco, in quo dicitur: aut eo homine, qui dicat: aut eo tempore, quo dicitur: aut ijs, qui audiunt: aut ea re, de qua agitur, indignum propter inhonestam rem videtur. Offensum, est quod eorum, qui audiunt, voluntatem lædit: vt si quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Cæpionis, legem iudiciariam laudet. Contrarium, est quod contra ea dicitur, quæ ij qui audiunt, fecerunt: vt si quis apud Alexandrũ Macedonẽ contra aliquem vrbis expugnatorem diceret, ni-

hil esse crudelius, quam vrbes diruere, cum ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quod ab eodem de eadem re diuerse dicitur: vt si quis, cum dixerit, qui virtutem habeat, eum nullius rei ad bene viuendum indigere, neget postea sine bona valetudine posse bene viuere: aut se amico adesse propter beneuolentiã. sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi caussæ aliqua ex parte officit: vt si quis hostium vim, & copias & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in vitio reperietur: Si plura pollicitus, pauciora demonstrabit: aut si, cum totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est. Nam Eriphyle auro viri vitam vendidit: aut si non id, quod accusabitur, defendet: vt si quis, cum ambitus accusabitur, manu se fortem esse defendet, vt Amphion apud Euripidem, item apud Pacuuium, qui vituperata musica, sapientiam laudat: aut si res ex hominis vitio vituperabitur: vt, siquis doctrinam ex alicuius docti vitijs reprehendat: aut siquis, cum aliquem volet laudare, de felicitate eius, non de virtute dicat: aut si quis rem cum re ita comparabit, vt alteram se non putet laudare, nisi alteram vituperarit: aut si alteram ita laudet, vt alterius non faciat mentionem: vt siquis, cum

aliqui

aliqui deliberent, bellum geratur, an non: pacem laudet omnino, non illud bellum inutile esse demonstret: aut si, cum de certa re quæretur, de communi instituetur oratio: aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quod ea maxime vitam beatam efficiat: aut si infirma, vt Plautus:

„ Amicum castigare ob meritam noxiam,
„ Immune est facinus: verum in ætate vtile,
„ Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
„ Concastigabo pro commerita noxia.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia: multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximum bonum est amicitia: plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem, æque firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maxime versatur, cum aliquid, quod contra dicatur, æquũ esse concedimus: sed id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus, aut cum id, quod illi defendant vtile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstramus esse honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc* conclusionem ponemus. *Hermagoras degressionem deinde, tum postremam conclusionem ponit. In hac autem degressione ille putat oportere quandam inferri oratio-

nem à caussa, atque à iudicatione ipsa remotam, quæ aut sui laudem, aut aduersarij vituperationem contineat, aut in aliam caussam deducat: ex qua conficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis nō argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc siquis partem putarit esse orationis, sequatur Hermagoram licebit. Nam & augendi, & laudandi, & vituperandi præcepta nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. Nobis autem non placet hanc partem in numerum reponi, quod de caussa degredi, nisi per locum communem, displicet: quo de genere posterius est dicendum. Laudes autem, & vituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

CONCLVSIO, est exitus & determinatio totius orationis. Hęc habet parteis tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res disperse, & diffuse dicta, vnum in locum coguntur, et reminiscendi caussa, vnum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicue ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin varie fiet, & hanc suspicionem, & satietatem vitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, vt plerique faciunt propter facilitatem: sigillatim vnamquamque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: tum autem, id quod diffici-

difficilius eſt, dicere quas parteis expoſueris in partitione, de quibus te pollicitus ſis dicturum, & reducere in memoriam, quibus rationibus vnamquamque partem confirmaris: tum ab iis qui audiunt, quærere quid ſit, quod ſibi velle debeant demonſtrari, hoc modo: Docuimus hoc, illud planum fecimus: ita ſimul & in memoriam redibit auditor, & putabit nihil eſſe præterea, quod debeat deſiderare. Atque in his generibus (vt ante dictum eſt) tum tuas argumentationes tranſire ſeparatim, tum id, quod artificioſius eſt, cum tuis contrarias coniungere: &, cum tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, oſtendere. Ita per breuem comparationem auditoris memoria & de confirmatione, & de reprehenſione redintegrabitur. Atque hæc aliis actionis quoq; modis variare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare poſſis, vt quid, & quo loco quidque dixeris admoneas: tum vero perſonam, aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere. Perſonam, hoc modo: nam ſi legis ſcriptor exſiſtat, & quærat à vobis quid dubitetis: quid poſſitis dicere, cum vobis hoc, & hoc ſit demonſtratum? Atque hic item vt in noſtra perſona licebit, alias ſigillatim trāſire omnes argumentationes, alias ad partitiones ſingula genera referre, alias ab auditore, quid deſideret quærere, alias hæc facere per comparationē ſua-

rum, et contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, vrbi, monimento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo: Quid si leges loqui possent, nonne hæc apud vos quererentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum vobis hoc, & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis vti licebit. Commune autem præceptum hoc datur ad enumerationem, vt ex vnaquaq; argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimũ: & vnumquodque quam breuissime transeatur: vt memoria non oratio renouata videatur. Indignatio est oratio, per quam conficitur, vt in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio cõcitetur. In hoc genere illud primum intelligi volumus, posse omnibus ex locis ijs, quos in confirmandi præceptis pòsuimus, tractari indignationem. Nam ex ijs rebus, quæ personis atq; negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt: sed tamen ea, quæ separatim de indignatione præcipi possunt, consideremus. Primus locus sumitur ab auctoritate, cum commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit aut dijs immortalibus, aut eis quorum auctoritas grauissima debeat esse. qui locus sumetur ex sortibus, oraculis, vatibus, ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus: item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus

sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est: an ad superiores, quales sunt ij, quorum ex auctoritate indignatio sumitur, quod indignissimum est: an ad pares animo, fortuna, corpore, quod iniquissimum est: an ad inferiores.* quod superbissimum. Tertius locus est, per quem quærimus, quidnam sit euenturum, si idem ceteri faciant & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres exspectare quid statuatur, vt ex eo, quod vni concessum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint.
Quintus locus est, per quem ostendimus ceteras res perperam constitutas, intellecta veritate, commutatas corrigi posse: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neq; alio commutari iudicio, neque vlla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consulto, & de industria factum esse demonstratur: & illud adiungitur, voluntario maleficio veniã dari non oportere: imprudẽtiæ concedi nonnumquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrãnicum factum esse dicamus, per vim,

per manum opulentam: quæ res ab legibus, ab æquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non vulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus id maleficium, de quo agitur: atque id à feris quoque hominibus & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quę in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps siqua proferantur in maiores natu, in hospites, in vicinos, in amicos, in eos quibuscum vitã egeris, in eos, apud quos educatus sis, in eos, à quibus eruditus sis, in mortuos, in miseros et misericordia dignos, in homines claros, nobiles, et honore vsos, in eos, qui neq; lædere aliũ, nec se defendere potuerunt, vt in pueros, senes, mulieres: quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui violarit horum aliquid, odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur, & ita per contentionẽ quanto atrocius, & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia quæ in negotio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum vniuscuiusq; indignatione, & criminatione colligimus: & rem verbis quãmaxime ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus: vt id quod indignũ est, perinde illi videatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens viderit.

viderit. Vndecimus locus est, per quẽ ostendimus ab eo factum, à quo minime oportuerit: et à quo, si alius faceret, prohiberi cõueniret. Duodecimus locus est, per quem indignamur, quod nobis hoc primis acciderit, nec alicui numquam vsu euenerit. Tertiusdecimus locus est, si cum iniuria, contumelia iuncta demonstratur: per quem locum in superbiam, & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs, qui audiunt, vt ad suas res, nostras iniurias referant: si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent: si ad mulieres, de vxoribus: si ad senes, de patribus aut parentibus. Quintusdecimus est locus, per quem dicimus inimicis quoque, & hostibus ea, quæ nobis acciderint, indigna videri solere. & indignatio quidem his fere de locis grauissime sumetur. Conquestionis autem, huiusmodi de rebus parteis petere oportebit. Conquestio, est oratio, auditorum misericordiam captans. In hac primum animum auditoris mitem, et misericordem conficere oportet, quo facilius cõquestione commoueri possit. Id locis cõmunibus efficere oportebit, per quos fortunæ vis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur: qua oratione habita grauiter & sententiose: maxime dimittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cũ in alieno malo suã infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem quibus in bonis fuerint, & nunc

quibus in malis sint, ostenditur. Secundus, qui in tempora tribuitur, per quem, quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius, per quem vnumquodque deploratur incommodum, vt in morte filij pueritiæ delectatio, amor, spes, solatium, educatio: & siqua simili in genere quolibet de incõmodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes & humiles, & illiberales proferentur, & indignæ ætate, genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas passi perpessuriue sint. Quintus, est, per quẽ omnia ante oculos sigillatim incommoda ponentur, vt videatur is, qui audit, videre, & re quoq; ipsa, quasi adsit, non verbis solum ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem præter spem in miserijs demonstratur esse, & cum aliquid exspectaret, non modo id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem causam conuertimus: & petimus vt de suis liberis, aut parẽtibus, aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cũ videant recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit aut non factum, quod oportuerit, hoc modo: Non affui, nõ vidi, non postremam eius vocem audiui, non extremum eius spiritum excepi. Item, Inimicorum in manibus mortuus est: hostili in terra turpiter iacuit insepultus: à feris diu * vexatus communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem

oratio

oratio ad mutas, & expertes animi res refertur: vt si ad equum, domum, vestem, sermonem alicuius accommodes, quibus animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, vehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis, sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio sit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cum deducaris ab eo, quicum libentissime vixeris, vt à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quod ab ijs à quibus minime conueniat, male tractemur propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores fore putauerimus: aut à quibus indignum est, vt seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & supplici oratione, vt misereantur. Quintusdecimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem esse ostendimus: & tamen amplum, & excelsum, & patientem incommodorum esse, & futurum, siquid acciderit, demonstramus. Nam saepe virtus, & magnificentia, in quo grauitas & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouen-

dam, quam humilitas & obsecratio. Commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lacryma nihil citius arescit. Sed quoniam & satis, ut videmur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius voluminis magnitudo longius processit, quæ sequuntur deinceps in secundo libro dicemus.

M. T. CICERONIS DE ARTE RHETORICA LIBER II.

ROTONIATAE quondã, *cum florerent omnibus copijs, & in Italia cũ in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissime colebant, egregijs picturis locupletare voluerunt. Itaque Eracleotem Zeuxim, qui tum longe ceteris excellere pictoribus existimabatur, magno pretio conductum abhibuerunt. Is & ceteras complures tabulas pinxit, quarum nonnulla pars usq; ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, & ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum velle dixit.*

Quod

Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare ſæpe accepiſſent, libenter audierunt. Putauerunt enim eum, ſi quo in genere plurimum poſſet, in eo magnopere elaboraſſet, egregium ſibi opus illo in fano relicturum. Neq; tum eos illa opinio fefellit. nam Zeuxis illico quæſiuit ab his quaſnam virgines formoſas haberent. Illi autem ſtatim hominem deduxerunt in palæſtram, atq; ei pueros oſtenderũt multos magna preditos dignitate. Etenĩ quodã tẽpore Crotoniatæ multum omnibus corporum viribus, & dignitatibus anteſteterunt, atq; honeſtiſſimas ex gymnico certamine victorias domum cum maxima laude retulerunt. Cum puerorum igitur formas, & corpora magno hic opere miraretur, Horum, inquiunt illi, ſorores ſunt apud nos virgines. quare qua ſint illæ dignitate, potes ex his ſuſpicari. Præbete igitur mihi quæſo, inquit, ex iſtis virginibus formoſiſſimas, dum pingo id, quod pollicitus ſum vobis, vt mutum in ſimulacrum ex animali exemplo veritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de conſilio virgines vnum in locum conduxerunt, & pictori quas vellet, eligendi poteſtatẽ dederunt. Ille autem quinq; delegit, quarum nomina multi poetæ memoriæ tradiderunt, quod eius eſſent iudicio probatæ, qui veriſſimum pulchritudinis habere iudicium debuiſſet. Neq; enim putauit omnia, quæ quæreret ad venuſtatem, vno in corpore ſe reperire poſſe:

*ideo quod nihil ſimplici in genere omni ex parte perfectũ natura expoliuit. Itaq; tamquam ceteris non ſit habitura quod largiatur, ſi vni cuncta cõceſſerit, aliud alij commodi, aliquo adiuncto incommodo, muneratur. Quod quoniam nobis quoque voluntatis accidit, vt artem dicendi perſcriberemus: non vnum aliquod propoſuimus exemplum, cuius omnes partes, quocumque eſſent in genere, exprimendę nobis neceſſario viderentur: ſed omnibus vnum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſq; commodiſſime præcipere videbatur, excerpſimus: & ex varijs ingenijs excellentiſſima quæq; libauimus. ex ijs enim, qui nomine & memoria digni ſunt, nec nihil optime, nec omnia præclariſſime quiſquam dicere nobis videbatur. Quapropter ſtultitia nobis viſa eſt, aut à bene inuentis alicuius recedere, ſiquo in vitio eius offenderemur, aut ad vitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene præcepto duceremur. Quod ſi in ceteris quoq; ſtudijs à multis eligere homines commodiſſimum quodq;, quam ſeſe vni alicui certo * mallent addicere, minus in arrogantiam offenderent, non tantopere in vitijs perſeuerarent: aliquanto ex inſcientia leuius laborarent. Ac, ſi par in nobis huius artis, atque in illo picturæ ſcientia fuiſſet, fortaſſe magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quam ille in ſua pictura nobilis eniteret. ex maiore enim copia nobis, quam illi fuit exemplorum eligendi poteſtas. Ille vna ex vrbe, & ex*

ex eo numero virginum, quæ tum erant, eligere potuit: nobis omnium quicumq; fuerunt ab vltimo principio huius pręceptionis, vsq; ad hoc tempus expositis copijs: quodcumq; placeret, eligendi potestas fuit. Ac veteres quidem scriptores artis vsq; ab principio illo, atque inuentore Tysia repetitos vnum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, atq; enodata diligenter exposuit: ac tantum inuentoribus ipsis suauitate, & breuitate dicendi præstitit, vt nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui quod illi præcipiant, velint intelligere. ad hunc quasi ad quendam multo commodiorem explicatorem reuertantur. Atq; hic quidem ipse & sese ipsum nobis, & eos qui ante se fuerant, in medio posuit: vt ceteros, & seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quamquã in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt: qui item permultum ad dicendum, siquid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates: cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de

arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis sicuti familijs, quarum altera, cum versaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoq; artis sibi curam assumebat: altera vero omnis in dicendi erat studio & præceptione occupata. vnũ quoddam est conflatum genus, à posterioribus, qui ab vtrisq; ea, quæ commode dici videbantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul, atq; illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, proposuimus, & ex nostro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quod si e a, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt: profecto neque nos, neq; alios industriæ nostræ pænitebit. Sin autem temere aliquid alicuius præteriјsse, aut non satis eleganter secuti videbimur: docti ab aliquo, facile, & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognosse, sed in parum cognito stulte, & diu perseuerasse turpe est: propterea quod alterum communi hominum infirmitatis, alterũ singulari vniuscuiusq; vitio est attributum. Quare nos quidem sine vlla affirmatione simul quærentes dubitanter, vnumquodq; dicemus: ne dum paruulum hoc consequimur, vt satis cõmode hæc perscripsisse videamur, illud amittamus quod maximum est, vt ne cui rei temere, atq; arroganter assenserimus. Verum hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni vita studiose, quoad facultas feret, consequemur. Nunc autem ne longius oratio

ratio progressa videatur, de reliquis, quæ præcipienda videntur esse, dicemus. Igitur primus liber, exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum * & inuentiones, & constitutiones & iudicationes continebat: deinde partes orationis, & in eas omnes omnia præcepta. Quare cum in co ceteris de rebus distinctius dictum sit, disperse autem de confirmatione, & de reprehensione: nũc certos confirmandi & reprehendendi in singula caussarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non indiligenter expositum est, hic tantum ipsa inuenta vnamquamque in rem exponentur simpliciter sine vlla exornatione: vt ex hoc, inuenta ipsa: ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis, & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis caussa necesse est in aliquo eorum, quæ ante exposita sunt, constitutionis genere vno, pluribusue versetur. Hoc quamquam ita est, tamẽ cum communiter quędam de omnibus pręcipi possint, separatim quoq; aliæ sunt cuiusq; generis, & diuersæ præceptiones. Aliud enim laus aut vituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio aut recusatio conficere debet. In iudicijs quid æquum sit quæritur: in demonstrationibus,

*quid honestum: in deliberationibus, vt nos arbitramur, quid honestum sit, & quid vtile. Nam ceteri vtilitatis modo finem in suadendo, & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus non easdem incidere constitutiones: veruntamen oratio quædam ex ipso fine, & genere caussæ nascitur, quæ pertineat ad vitæ alicuius demonstrationem, aut ad sententiæ dictionem. Quare nunc in exponendis controuersiis in iudiciali genere caussarum & præceptorum versabimur. Ex quo pleraque in cetera quoque caussarum genera simili implicata controuersia, nulla cum difficultate transferentur: post autem separatim de reliquis dicemus.*Nūc à coniecturali constitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum: In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus: cum hoc, vt fere fit, in via sermonem contulit: ex quo factum est vt illud iter familiarius facere vellent. Quare, cum in quandam tabernam* diuertissent, simul cenare, & in eodem loco somnum capere voluerunt. Cenati discubuerunt ibidem. caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cum illum alterum, videlicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu postquā*

illos

illos arctius, vt fit, iam ex lascitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nūmis erat, gladium propter appositum è vagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in vaginam recondidit: ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel, & sæpius. Illum somno impeditum non respondere existimauit: ipse gladium & cetera, quæ secum attulerat, sustulit: solus profectus est. Caupo non multo post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam * diuersoribus illum qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit: gladium eius è vagina educit: reperit cruentum: homo in vrbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac Intentio est criminis. Occidisti, Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quęstio eadem in coniecturali, quę iudicatio, Occideritne. Nunc exponemus locos, quorum pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in ceterorum oportebit attendere, non omnes in omnem caussam conuenire. Vt enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus litteris scribitur: sic omnem in caussam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua cōueniet. Omnis igitur, ex caussa, ex persona, ex facto ipso cōiectura capiēda est. Caussa di-

*stribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandam affectionem animi facere aliquid hortatur: vt amor, iracundia, ægritudo * vinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita videtur affectus fuisse, vt rem perspicere cum consilio & cura non potuerit: & id quod fecit, impetu quodam animi potius quam cogitatione fecerit. Ratiocinatio autem est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuisse, cum aliquid faciendum, aut non faciendum certa de caussa vitasse, aut secutus esse animus videtur: vt si amicitiæ quid caussa factũ dicetur, si inimici vlciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si deniq;(vt omnia generatim amplectamur) alicuius retinendi, augendi, adipiscendiue commodi: aut contra reiiciendi,* deminuendi, deuitandiue incommodi caussa. Nam horũ in genus alterutrum illa quoq; incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris vitandi incommodi caussa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur: aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris vitandi incommodi præteritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis. nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator, cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum & quandam commotionem animi, affectionemq; verbis*

verbis, & sententijs amplificare debebit, & ostendere quanta vis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua caussa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, vt non mirum videatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, verum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet: quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit quammaxime poterit: vt quoad eius fieri possit, idonea quammaxime caussa ad peccandum hortata videatur. Si gloriæ caussa, quantam gloriam consecuturam existimarit. Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitiæ, si inimicitiarum, & omnino quicquid erit, quod caussæ fuisse dicet, id summe augere debebit. Et hoc eum magnopere considerare oportebit, non quid in veritate modo, verum etiam vehementius, quid in opinione eius, quem arguet fuerit. Nihil enim refert non fuisse, aut non esse aliquid commodi, aut incommodi, si ostendi potest ei visum esse, qui arguatur. Nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliusmodi est, ac putatur, aut non is euentus est quem arbitrati sunt. Res aliusmodi est tum, cum aut id, quod bonum est, malum putant, aut contra, quod*

malum est, bonum: aut quod nec malum est, nec bonum, malum aut bonum, aut quod malum, aut bonum est, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, siquis negabit vllam esse pecuniam fratris, aut amici vita, aut denique officio suo antiquiorem, aut suauiorem, non erit hoc accusatori negandum: Nam in eum culpa, & summum odium transferetur, qui id, quod tam vere, & pie dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non esse ita visum, quod sumi oportet ex ijs, quæ ad personam pertinent, de quo post dicendum est. Euentus autem tum fallit, cum aliter accidit, atque ij, qui arguuntur, arbitrati esse dicuntur, vt si quis dicatur alium occidisse, ac voluerit, quod aut similitudine, aut suspicione, aut demonstratione falsa deceptus sit: aut eum necasse, cuius testamento, non sit heres, quod eius testamento se heredem arbitratus sit. non enim ex euentu cogitationem spectari oportere, sed qua cogitatione, & spe ad maleficium profectus sit, considerari: & quo animo quid quisq; faciat, non quo casu vtatur, ad rem pertinere. In hoc autem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrare poterit, alij nemini caussam fuisse faciendi: secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sed fuisse alijs quoque caussa faciendi videbitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut voluntas: Potestas, si aut nesciisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuisse dicetur.

cetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cetera quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus à talibus factis vacuus, & integer esse dicetur. Postremo, quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verum id breui faciendum est, & in vnum multa sunt conducenda, vt ne alterius defendendi caussa hunc accusare, sed huius accusandi caussa defendere alterum videatur. atque accusatori quidem hæc fere sunt in caussa facienda, & consideranda. Defensor autem ex contrario: primum impulsionem, aut nullam fuisse dicet, aut, si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit: aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci, docebit. Quo erit in loco demonstrandum quæ vis, & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur: in quo, & exempla, & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quam leuissime quietissimam ad partem explicanda: vt & res ipsa à facto crudeli, & turbulento ad quoddam mitius, & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimum sensum accommodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruum, aut alijs maius fuisse, aut nihilo sibi maius * quam alijs, aut incom-

*modum sibi maius, quam commodum dicet: nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda. qui omnes loci similiter in incommodi quoq; vitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit eum id esse secutum, quod ei visum sit commodum, aut id fugisse quod putarit esse incommodum, quanquam in falsa fuerit opinione: demonstrandum erit defensori nemine tanta esse stultitia, qui tali in re possit veritatem ignorare. Quod si id concedatur, illud non concessum iri, ne dubitasse quidem hunc quid eius iuris esset, sed id, quod falsum fuerit, sine vlla dubitatione pro falso, quod verum pro vero probasse. Quod si dubitauerit, summæ fuisse amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se committere: Quemadmodum autem accusator cum ab alijs culpam demouebit, defensoris locis vtetur: sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, vtetur reus, cum in alios ab se crimen volet transferre. Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quæ personis attributæ sunt, diligenter considerabuntur: quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnumquam aliquid suspicionis nascitur. Nomen autem cum dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. De hominis enim certo & proprio vocabulo agitur, vt si dicamus iccirco aliquem * Calidium*

vocari,

vocari, quod temerario, & repentino consilio sit: aut si ea de re hominibus Græcos imperitis verba dedisse, quod Clodius, aut Cæcilius, aut Mutius vocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis. omnia enim hæc, vir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturæ sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebũt. Et ex victu multæ trahuntur suspiciones, cum quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus sit, quæritur, & quibuscum viuat, qua ratione vitæ: quo more domestico viuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cum seruus an liber, pecuniosus an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur, aut denique aliquid eorum quæritur, quæ fortunæ esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi aut corporis absolutione consistit, quo in genere est virtus, scientia, & quæ contraria sunt: res ipsa, caussa posita, docebit, ecquid hic quoq; locus suspicionis ostendat. Nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, vt amor, iracundia, molestia, proteruia, quod & ipsorum vis intelligitur, & quæ res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem

quoniam est assidua, & vehemens ad aliquam rem applicata magna cum voluntate occupatio, facile ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in caussa. Item ex consilio sumetur aliquid suspicionis. Nam consilium, est aliquid faciendi, non faciendiue excogitata ratio. * Iam facta, & casus, & orationes, quæ sunt omnia (vt in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit videre ecquid afferant ad coniecturam cōfirmandam suspicionis. Ac personis quidē res eæ sunt attributæ, ex quibus omnibus vnum in locum coactis accusatoris erit improbatione hominis vti. Nam caussa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducatur, vt à tali culpa, non videatur abhorruisse. Vt enim animum alicuius improbare nihil attinet, cum caussa, quare peccauerit, non intercessit: sic caussam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honestæ rationi affinis ostenditur. Quare vitam eius, quem arguit ex antefactis accusator improbare debebit, & ostendere si quo in pari ante peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem venerit: ac maxime, si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi caussa aliqua commotum peccasse, aut in æque magna re, aut in maiore, aut in minore: vt si quē pecunia dicat inductum fecisse, possit demonstrare aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item

item in omni caussa naturam, aut victum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad eam caussam, qua commotum peccasse dicet, adiungere: atq; ex dispari quoq; genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animum aduersarij oportebit: si auaritia inductum arguas fecisse, & auarum eum, quem accuses, demonstrare nõ possis, alijs affinem esse vitijs doceas, & ex ea re nõ esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoque in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est, tantum de facultate totius est defensionis deminutum. Si nulli affinis poterit vitio reus ante admisso demonstrari: locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, vt veterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere. nam eum ante celasse, nunc manifesto teneri, Quare non oportere hanc rem ex superiori vita spectari, sed superiorem vitam ex hac re improbari, & aut potestatem ante peccandi non fuisse, aut caussam, Aut, si hęc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. Nam necesse est eum qui velit peccare, aliquando primum delinquere. Sin vita anteacta ignorabitur, hoc loco præterito, & cur prætereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem pri-

mum, si poterit, debebit vitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota, & communia officia: quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, necessarios: etiam quæ magis rara, & eximia sunt, si ab eo, cum magno aliquo labore, aut periculo, aut vtraque re, cum necesse non esset, officij caussa, aut in rempublicam, aut in parentes, aut in aliquos eorum qui modo expositi sunt, facta esse dicet: * Deinde si nihil* dicet deliquisse, nulla cupiditate impeditum ab officio recessisse. Quod eo confirmatius erit, si cum potestas impune aliquid faciẽdi minus honeste fuisse dicetur, voluntas ei faciendi demonstrabitur* abfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguetur, integer antea fuisse demonstrabitur: vt, si cum auaritiæ caussa fecisse arguatur, minime omni in via pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cũ grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in vita fuerit à vitijs remotissimus, eam caussam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoq; hominẽ ad peccandum potuisse impellere: aut iniquũ esse, & optimo cuiq; perniciosissimum, non vitam honeste actam tali in tempore quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facile possit, non ex anteacta

vita,

vita, quæ neq; ad tẽpus fingi, neq; vllo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in ante-acta vita aliquæ turpitudines erũt, aut falso venisse in eam existimationem dicetur, aut ex aliquorũ inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione: aut imprudentiæ necessitudini, aut persuasioni adolescentiæ, aut alicui non malitiosæ animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere vitiorum: vt animus non omnino integer, sed à tali culpa remotus esse videatur. Ac si nullo modo vitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de vita eius, & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur: quare ante factis omissis, illud quod instet, agi oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur, atque hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, quæ negotijs attributæ sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire videntur genera eorum omnia, partes generum pleræq;. Videre igitur primum oportebit, quæ sint continentia cum ipso negotio: hoc est, quæ ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita videatur: quid in ipsa re gerenda, quid

postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. Nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum vniuscuiusque vis diligenter in confirmationis præceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixisse videamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas, ad faciendum idonea, in facultate copia, & potestas earum rerum, propter quas aliquid facilius fit,* aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde videndum est quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æque magnum sit, quid simile: ex quibus coniectura quædam ducitur, si quemadmodũ res maiores, minores, æque magnę, similesq́ agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoq́ videndus erit, hoc est quid ex vnaquaq́ re soleat euenire, magnopere considerandum est, vt metus, lætitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas, consecutio. In ea quęrũtur ea, quæ gestum negotium confestim, aut ex interuallo consequũtur. In qua videbimus ecquę consuetudo sit, ecquę lex, ecquę actio, ecquod eius rei artificium sit, aut vsus, aut exercitatio hominum,

num, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnumquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumuntur. Nam & ex fortuna, & ex natura, & ex victu, studio factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraq; pertinēt ad easdem res, quæ rem credibilem, aut incredibilem facere possunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maxime enim quæri oportet in hac constitutione, Primum potueritne aliquid fieri: deinde ecquo ab alio potuerit: deinde facultas, de qua ante diximus: deinde vtrum id facinus sit, quod pœnitere fuerit necesse: item, quod spem celandi nō haberet: deinde necessitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributū est: vt in ea caussa, quam exposuimus. Ante rem erit, quod in itinere se tam familiariter applicauerit: quod sermonis caussam quęsiuerit: quod simul diuerterit: * cenarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit: quod illum tam familiarem comitatum tam æquo animo reliquerit: quod cruentum gladium habuerit, Horum pars ad cōsilium pertinet: quæritur enim vtrum videatur diligēter ratio faciendi esse habita, & excogitata, an ita temere, vt non verisimile sit quemquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo

commodius potuerit fieri, vel a fortuna administrari. Nam sæpe, si pecuniæ adiumēta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi nō videtur. Hoc modo si diligenter attendimus, apta inter se esse intelligemus hic quæ negotijs, & illa quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, vt in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quomodo defensorem tractare oporteat. Non necessarium, propterea quod, caussa posita, quid in quamque conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt: sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quod & infinitum est, tot de rebus vtramque in partem sigillatim de vnaquaque explicare: & alias aliter hæc in vtramque partem caussæ solent conuenire. Quare considerare hæc quæ exposuimus, oportebit. Facilius autem ad inuentionem animus incedet, si gesti negotij & suam, & aduersarij narrationem sæpe, & diligenter pertractabit, & quid quæq; pars suspicionis habebit eliciens, considerabit. Quare, quo consilio, qua spe perficiendi quidque factum sit: cur hoc modo potius, quam illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo sit conscius, aut cur sit, aut cur hic sit: cur hoc ante factum sit: cur hoc ante factum non sit: cur hoc in ipso negotio, cur hoc post negotium:

aut quid factum de industria, aut quid rem ipsam consecutum sit. constétne oratio aut cum re, aut ipsa secum: hoc huiúsne rei sit signum, an illius: an & huius & illius: & vtrius potius: quid factum sit quod non oportuerit: aut non factum quod oportuerit. Cum animus hac intentione omnes totius negotij partes considerabit: tum illi ipsi in medium conseruati loci procedent, de quibus ante dictum est: & cum ex singulis, tum ex coniunctis argumenta certa nascentur. Quorum argumentorum pars probabili, pars necessario in genere versabitur. Accedunt autem ad cõiecturam sæpe quæstiones, testimonia, rumores: quæ contra omnia vterq; simili via præceptorum torquere ad suæ caussæ cõmodum debebit. Nam & ex quæstione suspiciones, & ex testimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, vt ex caussa, & ex persona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis & ij videntur errare, qui hoc genus suspicionum artificij non putant indigere: & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. Omnis enim ijsdem ex locis coniectura sumenda est. Nam & eius, qui in quæstione aliquid dixerit, & eius qui in testimonio, & ipsius rumoris caussa, & veritas ex ijsdem attributionibus reperietur. Omni autem in caussa pars argumentorum est adiuncta ei caussæ solum quæ dicitur: & ab ipsa ita ducta, vt ab ea separatim in omnes eiusdem generis caussas transferri non

ſatis commode poſſit: pars autem eſt peruagatior, & aut in omnes eiuſdem generis, aut in pleraſq; cauſſas accommodata. Hæc ergo argumenta, quæ transferri in multas cauſſas poſſunt, locos communes nominamus. Nam locus communis, aut certæ rei quandam continet amplificationem, vt ſi quis hoc velit oſtendere, eum qui parentem necarit, maximo ſupplicio eſſe dignum: quo loco niſi perorata, & probata cauſſa, non eſt vtendum: aut dubiæ, quæ ex contrario quoque habeat probabiles rationes argumentandi: vt ſuſpicionibus credi oportere, & contra, ſuſpicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conqueſtionem inducitur, de quibus ante dictum eſt: pars per aliquam probabilem vtraque ex parte rationem. Diſtinguitur autem oratio, atque illuſtratur maxime, raro inducendis locis communibus, & aliquo loco, iam certioribus illis, auditoribus, argumentis confirmatis. Nam & tum conceditur commune quiddam dicere, cum diligenter aliquis proprius cauſſæ locus tractatus eſt: & auditoris animus aut renouatur ad ea, quæ reſtant, aut omnibus iam dictis, exſuſcitatur. Omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus & ſuauitatis, & grauitatis plurimum conſiſtit, & omnia, quæ in inuentione verborum, & ſententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare, non vt cauſſarum,

ſic

sic oratorum quoque multorum communes loci sunt. nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi & verborum, & sententiarum copiam comparauerint, tractari non poterunt ornate, & grauiter: quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atque hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam anteactam spectari oportere, & non oportere. Eiusdem esse, qui in illa re peccarit, & hoc quoq; admisisse: & non esse eiusdem. Maxime spectari caussam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur: in contrarias parteis diducentur. Certus autē locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem: & alter per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cum conquestione misericordia captatur. Hi, & ceteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, quibus ceteræ argumentationes: sed illæ tenuius, & acutius: & subtilius tractantur: hi autem grauius, & ornatius, & cum verbis, tum etiam sententijs excellētibus.

In illis enim finis est, vt id quod dicitur, verum esse videatur: in his tametsi hoc quoque videri oportet: tamen finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus.

CVM *est nominis controuersia, quia vis vocabuli definienda verbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit hæc caussa: C. Flaminius is qui consul rempub. male gessit bello Punico secundo, cum tribunus plebis esset, inuito senatu, & omnino contra volũtatem omnium optimatum per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. Hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. accersitur maiestatis, Intentio est, Maiestatem minuisti: quod tribunum plebis de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Quæstio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In filium enim quam habebam potestatem, ea vsus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribunitiam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuátne is maiestatem, qui in tribunitiam potestatem patria potestate vtatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac, ne quis forte arbitretur nos non intelligere aliam quoq; incidere constitutionem in hanc caussam, eam nos partem solam sumimus, in qua præcepta nobis dãda sunt. Omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis*

uis

uis omni in caussa, si diligenter attendet, omnes videbit constitutiones, & earum parteis & controuersias, siquæ forte in eas incidet. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de vi quæritur, breuis & aperta, & ex hominum opinione definitio, hoc modo: Maiestatem minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. hoc sic breuiter expositum, pluribus verbis est & rationibus confirmandum: & ita esse, vt descripseris, ostendendum. Postea ad id quod definieris, factũ eius qui accusabitur, adiũgere oportebit: & ex eo, quod ostenderis esse, verbi caussa, maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse: & hunc locum totum communi loco confirmare: per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur, Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. Hoc ex opinione hominum sumetur: cum quemadmodum, & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo verbo vti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis aut inutilis esse ostendetur eius descriptionis approbatio: & si, quæ incommoda consecutura sint, eo concesso ostendetur. Id autem ex honestatis & vtilitatis, partibus sumetur: de quibus in deliberationis præceptis expo-

nemus. Et, si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus: & nostram veram, honestam, vtilem esse demonstrabimus: illorum contra. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes: ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ: vt, si quæratur, fur sit, an sacrilegus, qui vasa ex priuato sacra surripuerit: erit vtendum pluribus definitionibus: deinde simili ratione caussa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modo rerum, verumetiam verborum potestatem sibi arrogare conetur: vt & faciat, quod velit: & id quod fecerit, quo velit nomine appellet. Deinde *defensoris primus locus est, item nominis breuis & aperta & ex opinione hominum descriptio, hoc modo: Maiestatem minuere est, aliquid de rep. cum potestatem non habeas, administrare: deinde huius confirmatio, similibus, & exemplis, & rationibus: postea sui facti ab illa definitione separatio: deinde locus communis, per quem facti vtilitas, aut honestas adaugetur: deinde sequetur aduersariorum definitionis reprehēsio: quæ iisdem ex locis omnibus, quos accusatori præscripsimus, conficitur: & cetera post eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defensoris is, per quem indignabitur,* accusatorē sui periculi caussa non res solum conuertere: verumetiam verba commutare conari. Nam*

illi

illi quidem communes loci, qui aut calumniæ accusatorum demonstrandæ, aut misericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut a misericordia deterrendi caussa sumuntur, ex periculi magnitudine, non ex caussæ genere ducuntur. Quare non in omnem caussam, sed in omne caussæ genus incidunt. Eorum mentionem in coniecturali constitutione fecimus. Inductione autem eorum, cum caussa postulabit, vtemur.

CVM *autem actio translationis, aut commutationis indigere videtur: quod non aut is agit, quem oportet, aut cum eo quicum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet: constitutio translatiua appellatur. Huius nobis exempla permulta opus sunt, si singula trāslationum genera quæramus: sed quia ratio preceptorum similis est: exemplorum multitudine supersedendum est. Atq; in nostra quidem consuetudine multis de caussis fit vt rarius incidant translationes. Nam & * pretorijs exceptionibus multæ excluduntur actiones: & ita ius ciuile habemus constitutum: vt caussa cadat is, qui non quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerumq; versantur. Ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autem iudicijs rarius incidunt: & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, vt per se minus habeant firmitudinis: con-*

firmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatū, & quia paricidij caussa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione, alia quædam crimina testibus & argumentis confirmarentur, paricidij autem solum mentio facta esset. defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cum de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facinus esse ea pœna afficere eum, qua paricidæ afficiuntur. Id autem si damnaretur, fieri necesse esse: quoniam & id caussæ subscriptum: & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptum. Ea igitur pœna si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere: quoniam ea pœna damnationem necessario cōsequatur. Hic defensor pœnæ commutationem ex translatiuo genere inducēdo, totam infirmabit accusationem. Verumtamen ceteris quoq; criminibus defendendis coniecturali constitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in caussa nobis positum sit huiusmodi: Cum ad vim faciendam quidam armati venissent: armati contra præsto fuerunt, & cuidam equiti Romano, quidam ex armatis resistenti, gladio manū præcidit. Agit is, cui manus præcisa est, iniuriarum. postulat is, qui cum agitur, a prætore exceptionē: EXTRA QVAM in reum capitis præiudicium fiat. Hic is qui agit, iudicium purum postulat: Ille qui cum agitur, exceptio-

ceptio-

ceptionem addi ait oportere. Quæstio est, Excipiendum sit, an non. Ratio, Non enim oportet in *recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter sicarios quæritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis. Eiusmodi sunt iniuriæ, vt de his indignum sit non primo quoq; tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum satisne caussæ sit, quare, dū de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum sit, præiudicetur. atq; exemplum quidē hoc est. In omni autem caussa ab vtroque quæri oportebit, à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut quid statui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus post dicēdum est, sumi oportebit, & ratiocinari quid in similibus rebus fieri soleat, & videre vtrum malitia quid aliud agatur, aliud simuletur, an stultitia, an necessitudine, quod alio modo agi non possit: an occasione agēdi sic sit iudicium, aut actio constituta, an recte sine vlla re eiusmodi res agatur. Locus autē cōmunis contra eum, qui translationem inducet, Fugere iudicium ac pœnam, quia caussæ diffidat. A translatione autem, Omnium fore perturbationē, si non ita res agatur, & in iudicium veniat, quo pacto oporteat, hoc est, si aut cum eo agatur, quicum non oporteat, aut alia pœna, alio crimine, alio tempore: atque hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eæ constitutiones, quæ partes non

habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem, & partes eius consideremus.

CVM & facto, & facti nomine concesso, neq; vlla actionis illata controuersia, vis & natura, & genus negoiÿ ipsius quæritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse parteis duas nobis videri diximus, negotialem, & iuridicialem. Negotialis est, quæ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi: Quidam pupillum herede fecit, Pupillus autem ante mortuus est, quam in suam tutelam veniret. De hereditate ea, quæ pupillo venit, inter eos, qui patris pupilli heredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est: possessio heredum secundorum est. Intentio est agnatorum, Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est, Imo nostra, qui heredes secundi testamenti patris sumus. Quæstio est, Vtrorum sit. Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, quæ filiÿ fuerunt, testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Imo pater sibi scripsit, & secundum heredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare præter quam quod ipsius fuit in testamento, vllius vestrum esse non potest. Iudicatio, Possitne quisquam de filiÿ pupilli re testari. An heredes secũdi ipsius patris familias, non filiÿ quoq; eius heredes

pupilli ſint. Atque hoc non alienum eſt, quod ad multa pertineat, ne aut nuſquam, aut vſquequaque dicatur, hic admonere. Sunt cauſſæ, quæ plures habent rationes in ſimplici conſtitutione; quod fit, cum id quod factum eſt, aut quod defenditur, pluribus de cauſſis rectum, aut probabile videri poteſt, vt in hac ipſa cauſſa. Supponatur enim ab hæredibus hæc ratio, Vnius enim pecuniæ, plures diſſimilibus de cauſſis heredes eſſe nō poſſunt: nec vmquam factum eſt, vt eiuſdem pecuniæ alius teſtamento, alius lege heres eſſet. Infirmatio hæc erit, Non eſt vna pecunia: propterea quod altera iam erat pupilli aduentitia: cuius heres non illo in teſtamento quiſquam ſcriptus erat, ſiquid pupillo accidiſſet: & de altera patris etiam nunc mortui voluntas plurimum valebat, quæ iam mortuo pupillo, ſuis heredibus concedebat. Iudicatio eſt, Vnane pecunia fuerit. ac ſi hac erunt vſi infirmatione, Poſſe plures eſſe vnius heredes pecuniæ diſſimilibus de cauſſis: de eo ipſo iudicatio naſcitur, Poſſintne eiuſdem pecuniæ plures diſſimilibus generibus eſſe heredes, Ergo vna in conſtitutione intellectum eſt, quomodo & rationes, & rationum infirmationes,* & præterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis præcepta videamus. Vtriſque, aut etiam omnibus, ſi plures ambigent, ius ex quibus rebus conſtet, eſt conſiderandum. Initium ergo eius ab natura ductum videtur:

*quædam autem ex vtilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem venisse: post autem approbata: quædam aut à consuetudine, *aut à vero vtilia visa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidē ius est, quod nobis non opinio, sed quædam innata vis afferat, vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruantiā, veritatem. Religionem, eam quæ in metu & ceremonia deorum sit, appellāt: pietatem, quæ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat: gratiam, quæ in memoria & remuneratione officiorum, & honorum, & amicitiarum obseruantiam teneat: vindicationem, per quam vim, et contumeliam defendendo, aut vlciscendo propulsamus à nobis, & à nostris qui nobis cari esse debent, & per quam peccata punimus: obseruantiam, per quam ætate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedētes reueremur et colimus: veritatem, per quam damus operam ne quid aliter, quam confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturæ quidē iura minus ipsa quæruntur ad hanc controuersiam, quod neq; in hoc ciuili iure versantur, & à vulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem vero aliquam aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autē ius esse putatur id, quod voluntate omnium, sine lege, vetustas comprobarit. In ea autem iura sunt quædā ipsa iam certa propter*

uer vetustatē. Quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, quæ prætores edicere consueuerunt. Quædā autem genera iuris, iā certa cōsuetudine facta sunt: quod genus, pactum, par, iudicatū. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustum putatur, vt iure præstare dicatur, Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam ante sentētia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci videbitur, quemque attendere, atq; elicere pertentando vnamquamque partem iuris oportebit. Locorum autem cōmunium, quoniam (vt ante dictum est) duo sunt genera, quorum alterum dubiæ rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa caussa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat, considerabitur. Nam certi, qui in omnes incidant loci præscribi non possunt. in plerisque fortasse ab auctoritate iuriscōsultorum, et contra auctoritatem dici oportebit. Attendendum est autem in hac, & in omnibus, num quos locos communes, prętcr eos, quos exposuimus: ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & parteis eius consideremus.

IVRIDICIALIS est, in qua æqui & iniqui natura, & præmij, aut pœnæ ratio quæritur, cuius partes sunt duæ, quarum alteram absolu-

tam, alteram assumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se, nõ vt negotialis implicite & abscondite, sed patentius et expeditius recti, & non recti quæstionem continet. Ea est huiusmodi: Cum Thebani Lacedemonios bello superauissent, & fere mos esset Graijs, cum inter se bellum gessissent, vt ij qui vicissent, trophæum aliquod in finibus statuerent victoriæ modo in præsentia declarandæ caussa, non vt in perpetuum belli memoria maneret: æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est apud commune Græciæ concilium, Intentio est, Non oportuit. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, eam enim ex bello gloria virtute peperimus, vt eius æterna insignia posteris nostris relinquere vellemus. Infirmatio est. Attamen æternum inimicitiarum monimentum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, cum summæ virtutis* celebrãdæ caussa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monimentum statuerint, rectene, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, vt hoc caussæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur: Nam si eam supposuissemus, qua fortasse vsi sunt, Non enim iuste, neque pie bellum gessistis: in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Vtrũque autẽ caussæ genus in hanc caussam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdẽ locis sumendæ sunt, atq; in caussam negotialẽ,*

de

te qua ante dictum est. Locos autem communes & ex caussa ipsa, siquid inerit indignationis, aut conquestionis, & ex iuris vtilitate & natura multos & graues sumere licebit, & oportebit, si caussæ dignitas videbitur postulare. Nunc assumptiuam partem iuridicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quattuor, Comparatio, Relatio criminis, Remotio criminis, Concessio. Comparatio est, cum aliquod factum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id caussa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi: Quidam imperator, cum ab hostibus circumsideretur, neque effugere vllo modo posset, depactus est cum eis vt arma & impedimenta relinqueret, milites educeret. Itaque fecit: armis & impedimentis amissis, præter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio, quid sit ledere maiestatem. sed nos hunc locum, de quo agimus, consideremus. Intentio est, Non oportuit arma, & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportueritne. Ratio est, Milites enim omnes periissent. Infirmatio est aut coniecturalis, Non periissent: aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quibus sunt iudicationes Periissentne: & ideone fecerit: aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus. At

*enim satius fuit amittere milites, quam arma, & impedimenta hostibus concedere. Ex qua iudicatio nascitur, Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, vtrum satis fuerit amittere milites, an ad hanc conditionem venire. Hoc caussæ genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere ceterarũ quoque constitutionum rationem, atque præcepta, ac maxime coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo quod crimini dabitur, ij qui accusabuntur, comparabunt. Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurum fuisse, nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur: aut, si alia ratione, & aliam ob caussam, ac dicet se reus fecisset, demonstrabitur esse factum. Eius rei confirmatio, & item contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin autem certo nomine maleficij vocabitur in iudicium, sicut in hac caussa (nam maiestatis accersitur) definitione, & definitionis præceptis vti oportebit. Atque hæc quidem plerumque in hoc genere * incidunt, vt coniectura, & definitione vtendum sit. Sin aliud quoq; aliquod genus incidet, eius generis præcepta licebit huc pari ratione transferre. Nam accusatori maxime est in hoc elaborandũ, vt id ipsum factũ, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus, quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur*

id

ld improbare. Ipsa autem comparatio separata iceteris generibus controuersiarum, sic ex sua vi considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non vtile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere vtile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere necessarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo quod defensor comparat, separare. Id autem faciet, si demonstrabit, non ita fieri solere, neq; oportere, neq; esse rationem, quare hoc propter hoc fiat: vt propter salutem militum ea, quę salutis caussa comparata sunt, hostibus tradantur. Postea comparare oportebit cum beneficio maleficium, & omnino id, quod arguitur, cum eo quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere: & hoc extenuando maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, vtilius, magis necessarium fuisse illud, quod vitarit reus, quam illud, quod fecerit. Honesti autem, & vtilis, & necessarij vis, & natura in deliberationis præceptis cognoscetur. Deinde oportebit ipsam illam comparatiuam indicationẽ exponere tamquam caussam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hæc indicatio, quam ante exposuimus: Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem venissent, vtrum satius fuerit perire milites, an ad hãc pa-

*ctionem venire. Hoc ex locis deliberationis, quasi aliquam in consultationem res veniat, tractari oportebit. Defensor autem quibus in locis ab accusatore aliæ constitutiones erunt inductæ, in ijs ipse quoq; ex ijsdem constitutionibus defensionē comparabit: ceteros autem omnes locos, qui ad ipsam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci communes * erunt accusatoris, in eum, qui, cum de facto turpi aliquo, aut inutili, aut vtroq; fateatur, quærat tamen aliquam defensionem, *facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defensoris est, nullū factum inutile, neq; turpe, neq; item vtile, neque honestum putari oportere, nisi quo animo, quo tempore, qua de caussa factum sit, intelligatur. Qui locus ita communis est, vt bene tractatus in hac caussa, magno ad persuadendum momento futurus sit Et alter locus, per quem magna cum amplificatione, beneficij magnitudo ex vtilitate, aut honestate, aut facti necessitudine demonstratur. Et tertius, per quem res expressa verbis, ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur: vt ipsi se quoq; idem facturos fuisse arbitrentur, si sibi illa res, atq; ea faciendi caussa per idem tēpus accidisset. Relatio criminis est, cum reus id, quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius, occisis tribus * Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se victor recepit. Is animaduertit*

sororem

sororem suam de fratrum morte non laborantem: sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatii, cum gemitu, & lamentatione, indigne passus, virginem occidit, accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, iure occidi. Quæstio est, Iurene occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum Rom. vicisse moleste ferebat. Infirmatio est, Tamen à fratre indemnatam necari non oportuit, Ex qua iudicatio fit: Cum Horatia fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, fratris & populi Romani victoria non gauderet, oportueritne eam à fratre indemnatam necari. Hoc in genere caussæ, primum siquid ex ceteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea, siqua facultas erit, per aliquam constitutionē illum, in quem crimen transfertur defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatū reus transferat, quam quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere à quo, & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit: ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quam iudicium interponere. Tum leges quoque & iudicia demonstranda sunt, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus *punitus sit, moribus, & iudicio vindicari. Deinde negare debebit, audiri oportere id, quod in eū criminis cōferatur, de quo

is ipse qui conferat, iudicium fieri noluerit, & id quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint, & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quam potestatem habeant, progressuros, si simul & de reo, & de eo, quem reus arguat, iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, vt peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs vlciscantur, quantum incommodorum consequatur. Ac si idem facere ipse, qui nunc accusat, voluisset: ne hoc quidem ipso quidquam opus fuisse iudicio: si vero ceteri quoq; idē faciant, omnino iudiciū nullum futurum. Postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa suppliciū sumere. Quare esse indignum eum, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsisse, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, vt legē, qua lege fecerit, proferat. Deinde, quemadmodum in comparatione præcipiebamus, vt illud quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quammaxime: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen trāsferetur, cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, comparare, postea demonstrandum est,

est, non esse illud eiusmodi, vt ob id hoc fieri cõueniret. Extrema est, vt in comparatione, assumptio indicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis, dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis qui traditi sunt, infirmabit. Ipsam autem relationem comprobabit: primum augendo eius, in quem refert crimen, culpam & audaciam, & quammaxime per indignationem, si res feret, iuncta conquestione, ante oculos ponendo: postea leuius demonstrando reum punitum, quam sit ille promeritus: & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, vt refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem acerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primum, si eiusmodi demonstrabitur iniuria, vt non modo viro bono, verumetiam homini libero videatur non fuisse toleranda: deinde ita perspicua, vt ne ab ipso quidem qui fecisset, in dubium vocaretur: deinde eiusmodi, vt in eam is maxime debuerit animaduertere, qui animaduerterit: vt non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quam eo modo, atq; ab eo vindicari, quo modo, et à quo sit vindicata:

postea sic rem fuisse apertam, vt iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus & rebus similibus permultas ita atroces & perspicuas res esse, vt de his non modo non necesse sit, sed ne vtile quidem, quin mox iudicium fiat, exspectare. Locus communis accusatoris in eum, qui, cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione: atque hic vtilitatis, iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem qui sumpserit audaciam, & crudelitatem, indignatio. Ab defensore in eius, quem vltus sit, audaciam sui conquestione: rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius qui fecerit, et caussa, et tempore considerari oportere: quid mali futurum sit aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius: nisi tanta, & tam perspicua audacia ab eo, ad cuius famam, aut ad parẽtes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam carã esse omnibus aut necesse est, aut oportet esse, fuerit vindicata. Remotio criminis est, cum eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud *demouetur. Id fit bipartito: nam tum caussa, tum res ipsa remouetur. Caussæ remotionis hoc nobis exemplo sit. Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederunt. Legati profecti non sunt. accusantur. Intentio est, Proficisci

sciſci oportuit. Depulſio eſt, Non oportuit. Quæſtio eſt, Oportueritne. Ratio eſt, Sumptus enim, qui de publico dari ſolet, is ab quæſtore non eſt datus. Infirmatio eſt. Vos tamen id quod publice vobis datum erit negotij, conficere oportebat. Iudicatio eſt, cum ijs, qui legati erant, ſumptus qui debebatur de publico, non daretur, oportueritne eos cōficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, ſicut in ceteris, ſi quid aut ex coniecturali, aut ex alia conſtitutione ſumi poſſit, videre oportebit. Deinde pleraque ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoque cauſſam conuenire poterunt. Accuſator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, ſi poterit: ſin minus poterit, negabit ad hoc iudicium illius, ſed huius, quem ipſe accuſet, culpam pertinere. Poſtea dicet, ſuo quemque officio conſulere oportere: nec ſi ille peccaſſet, hunc oportuiſſe peccare. Deinde ſi ille deliquerit, ſeparatim illum, ſicut hunc accuſari oportere: & non cum huius defenſione cōiungi illius accuſationem. Defenſor autem, cum cetera, ſi qua ex aliis incident conſtitutionibus, pertractarit, de ipſa remotione ſic argumentabitur. Primum cuius acciderit culpa demonſtrabit: deinde, cum id aliena culpa accidiſſet, oſtēdet ſe aut non potuiſſe, aut non debuiſſe id facere quod accuſator dicat oportuiſſe. * Quid potuerit, ex vtilitatis partibus, in quibus eſt neceſſitudinis vis implicata.

demonſtrabit, quid debuerit, ex honeſtate conſiderabitur. De vtroque diſtinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eſſe ab reo, quæ in ipſius fuerint poteſtate: quod minus, quam conuenerit, factum ſit, culpa id alterius accidiſſe. Deinde in alterius culpa exponenda demonſtrandum eſt, quantum voluntatis, & ſtudij fuerit in ipſo: & id ſignis confirmandum huiuſmodi, Ex cetera diligentia, ex ante factis, aut dictis: atque hoc ipſi vtile fuiſſe facere, inutile autem non facere, & cum cetera vitæ magis hoc fuiſſe conſentaneum, quam quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, ſed in rem aliquam cauſſa demouebitur, vt in hac eadem re, ſi quæſtor mortuus eſſet: & idcirco legatis pecunia data non eſſet: accuſatione alterius, & culpæ depulſione dempta, ceteris ſimiliter vti locis oportebit: & ex conceſſionis partibus, quæ conuenient, aſſumere, de quibus poſt nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem vtriſque fere, qui ſuperioribus aſſumptiuis incident. Hi tamen certiſſimi: Accuſatoris facti indignatio: Defenſoris, cum in alio culpa ſit, aut in ipſo non ſit, ſupplicio reum affici non oportere. Ipſius autem rei fit remotio, cū id, quod datur crimini, negat neq; ad ſe, neq; ad officium ſuum reus pertinuiſſe: nec, ſi quod in eo ſit delictum, ſibi attribui oportere. Id genus cauſſæ eſt huiuſmodi: In eo fœdere, quod

factum

factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcā sustinuit iussu imperatoris. Fœdere autem ab senatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quidā in senatu eum quoque dicit, qui porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteatne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas: cum & id ætatis, & priuatus essem, & esset summa cum auctoritate, & potestate imperator, qui videret ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi de conuenit. Iudicatio est, Cum is qui potestatis nihil habuerit iussu imperatoris in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedēdusne sit hostibus, necne. Hoc genus caussę a superiore hoc differt, quod in illo concedit se reus oportuisse facere id, quod fieri dicat accusator oportuisse, sed alicui rei aut homini caussam attribuit, quæ volūtati suæ fuerit impedimento, sine concessionis partibus. nam earum quędam maior vis est, quod paullo post intelligetur. In hoc autē non accusare alterum, nec culpam in aliū trāsferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuisse, aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quod accusator quoq; sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui, cum prætor esset, * in sedi-

tione ad arma populum vocarit, cum consules adessent. Nam, vt in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum demouebat: sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factũ remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab vtroq; ex omnibus partibus honestatis, & omnibus vtilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando quid cuiusq; officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit: et, fueritne ei, quo de agitur, id iuris, officij, potestatis attributum, necne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis, ac cõquestionis habebit, sumi oportebit. Concessio est, per quam non factum ipsum *probatur ab reo: sed vt ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ, purgatio, et deprecatio. Purgatio est, per quam eius qui accusatur, non factum ipsum, sed volũtas defenditur. Ea habet parteis treis, imprudẽtiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is qui arguitur, negatur. Vt apud quosdam lex erat, Nequis Dianæ vitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, vouerunt, Si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se vitulum immolaturos. Casu erat in ea portu fanum Dianæ eius, cui vitulum immolari non licebat. Imprudentes legis cum exissent, vitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in

conces-

concessione posita. Ratio est. Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen quoniam fecisti quod non licebat: ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in cōcessionem, cum demonstrabitur aliqua fortunæ vis voluntati obstitisse, vt in hac: Cum Lacedæmonijs lex esset, vt hostias, nisi ad sacrificium quoddam redemptor præbuisset, *capitale esset: hostias is qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in vrbem ex agro cœpit agere: tum subito magnis commotus tempestatibus fluuius Eurotas, is qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus, & vehemens factus est, vt eo traduci victimæ nullo modo possent. Redēptor suæ voluntatis ostendendæ causa hostias constituit omnes in litore, vt qui trans flumen essent, videre possent. Cum omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis arcessiuerunt. Intentio est, Hostiæ, quas debuisti, ad sacrificium præsto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, Flumen enim subito accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen quoniam quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit, qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicione dignus sit. Necessitudo autem infer-

tur: cum vi quadam reus id quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo: Lex est apud Rhodios, vt si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cum magna in alto tempestas esset, vis ventorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coëgit. Quæstor nauim populi vocat. Nauis dominus negat publicari oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est, concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen, populi esse oportet. Iudicatio est, Cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis, inuitis nautis, vi tempestatis in portum coniecta sit, oporteatne eam publicari. Horum trium generum idcirco vnum in locum contulimus exempla, quod similis in ea præceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primum, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, vt id quod voluntate factum negabitur, consulto factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ: & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse videatur, aut casus, aut necessitudo: & ab his id quod reus inferat, separare, id est ostendere dissimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, nõ fortuitum, non necessarium fuerit: postea demonstrare, potuisse vitari, & hac ratione prouideri

potuisse,

potuisse, si hoc, aut illud fecisset, aut nisi fecisset, precaueri: & definitionibus ostendere non hanc imprudentiam, aut casum, aut necessitudinem, sed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac si qua necessitudo turpitudinem videbitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonstrare, Quiduis perpeti, mori deniq; satius fuisse, quam eiusmodi necessitudini obtemperare. Atq; tum ex ijs locis, de quibus in negotiali parte dictum est, iuris & æquitatis naturam oportebit quærere, & quasi in absoluta iuridiciali per se hoc ipsum ab rebus omnibus separatim considerare. Atq; hoc in loco, si facultas erit, exemplis vti oportebit, quibus in simili excusatione non sit ignotum: & contentione, magis illis ignoscendum fuisse: & ex deliberationis partibus, turpe, aut inutile esse, concedi eam rem, quæ ab aduersario commissa sit: permagnum esse, & magno futurum detrimento, si ea res ab ijs, qui potestatem habent* vindicandi, neglecta sit. Defensor autem conuersis omnibus his partibus poterit vti. Maxime autem in voluntate defendenda commorabitur, & in ea re adaugenda, quæ voluntati fuerit impedimento, & se plus, quam fecerit, facere non potuisse: & in omnibus rebus volũtatem spectari oportere, & se conuinci non posse, quod non absit a culpa: & ex suo nomine, communem hominum infirmitatem posse damnari. Deinde ni-

hil indignius esse, quam eum qui culpa careat, supplicio non carere. Loci autem communes accusatoris, vnus in confessione, & alter, quanta potestas peccandi relinquatur, si semel institutum sit, vt non de facto, sed de facti caussa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpa, sed vi maiore quadam acciderit: & de fortunæ potestate, & hominum infirmitate: & vti suum animum, non euentum considerent. In quibus omnibus, conquestionem suarum ærumnarum, & crudelitatis aduersariorum indignationem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam videbit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendũ, propterea quod quædam genera causarum simpliciter, & ex sua vi considerantur: quædam autem sibi aliud quoque aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cognitis, non erit difficile in vnamquanque caussam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet: vt in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quę ex scripto & sententia nominatur. Sed quia de concessione loquebamur, in eam præcepta dedimus: alio autem loco de scripto, et sententia decemus: nunc in alteram concessionis partem considerationem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus

genus vix in iudicio probari potest: ideo quod, concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorũ vindex esse debet, vt ignoscat impetrare. Quare parte eius generis, cum caussam non ideo constitueris, vt depreceris, vti licebit. Vt si pro aliquo claro aut forti viro, cuius in remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cum videaris non vti deprecatione, vti tamen ad hunc modum: Quod si, iudices, hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in vos habuit semper, tali suo tempore multorum suorum recte factorum caussa vni delicto vt ignosceretis postularet: tamen dignum vestra mansuetudine, dignum virtute huius esset, iudices, à vobis hanc rem, hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locum communem ad ignoscendi voluntatem ducere. Quare hoc genus, quamquam in iudicijs nõ versatur, nisi quadam ex parte, tamen quia & pars ipsa inducenda nonnumquam est, & in senatu, aut consilio sæpe omni in genere tractanda: in id quoque præcepta ponemus. Nam in senatu, & in cõsilio de Siphace diu deliberatum est: & de Q. Numitorio Pullo, apud L. Opimium, & eius consilium* diu dictum est: & magis in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio valuit. Nam semper animo bono se in populum Romanum fuisse non tam facile probabat, cum coniecturali constitutione vteretur, quam, vt propter posterius beneficiũ sibi ignosceretur, cum depre-

cationis parteis adiungeret. Oportebit eum igitur, qui sibi vt ignoscatur, postulabit, commemorare, si qua sua poterit beneficia: & si poterit, ostendere ea maiora esse, quam hæc quę deliquerit, ut plus ab eo boni, quam mali profectum esse videatur: deinde maiorum suorum beneficia, si qua exstabunt, proferre: deinde ostendere non odio, neque crudelitate fecisse, quod fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta aut probabili caussa: postea polliceri & cōfirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorum, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione absuturum: deinde spem ostendere aliquo se in loco, magno ijs, qui sibi cōcesserint, vsui futurum: postea si facultas erit, se aut consanguineum, aut iam à maioribus in primis amicum esse demonstrabit, & amplitudinem suæ voluntatis, & nobilitatem generis eorum, qui se saluum velint, & dignitatem ostendere, & cetera ea, quæ personis ad honestatem & amplitudinem sunt attributa, cum conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit, vt honore potius aliquo, quam vllo supplicio dignus esse videatur. Deinde ceteros proferre, quibus maiora delicta concessa sint. Ac multū proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendum fuisse ostendet. Atq; ipsum illud peccatū erit extenuandum, vt quamminimum obfuisse videatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandum

lum tali de homine supplicium sumere: deinde locis communibus misericordiam captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit, nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate, & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse: &, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de caussa facta, non propter beneuolentiam demonstrabit, aut postea odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse deleta, aut leuiora beneficia quam maleficia, aut cum beneficijs honos habitus sit, pro maleficio pœnam sumi oportere: deinde turpe esse, aut inutile ignosci: deinde de quo, vt potestas esset, sæpe optarint, in eum potestate non uti, summam esse stultitiam: & cogitare oportere, quem animum in eum, vel quale odium habuerint. Locus autem communis erit, indignatio maleficij, & alter, Eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tamdiu propter eius partium multitudinem commoramur, ne forte varietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quendam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum videtur. Iuridicialem caussam esse dicebamus, in qua æqui, & iniqui natura, præmij aut

*pœnæ ratio quæreretur. Eas caussas, in quibus de æquo & iniquo quæritur, exposuimus: nunc restat vt de præmio, & de pœna explicemus. Sunt enim multæ caussæ, quæ ex præmij alicuius petitione constant. nam & apud iudices de præmio sæpe accusatorum quæritur: & à senatu, aut consilio aliquod præmium sæpe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorũ recedere. Quidquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoq; ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est, sed quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium caussarum vim & naturam cognouerit, cum *genere primo, tum etiam forma eas intelliget dissidere. Ceteris autem partibus aptas inter se omnes, & aliam in aliam implicatam videbit. Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce, neq; eo nomine, neque numero præditos, vt digni essent qui hostes pop. Rom. esse dicerentur: quod tamẽ excursionibus, & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam redijt, triumphum ab senatu postulat. Hic, vt & in deprecatione nihil attinet, rationibus & infirmationibus rationum supponendis ad*

ad iudicationem peruenire: propterea quod, nisi alia quoq; incidet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione, huiusmodi, Oporteatne pœna affici, In hac, huiusmodi, Oporteatne præmium dari. Nunc ad præmij quæstionem appositos locos exponemus. Ratio igitur pręmij quattuor est in parteis distributa: in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia ex sua vi, ex tempore, ex animo eius qui fecerit, & casu cōsiderantur. Ex sua vi, quęritur hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an vulgaria, vera, an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tempore autem, si tum, cum indigeremus, cum cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tum cum spes desciuisset,* opitulatus sit. Ex animo, si non sui cōmodi caussa, sed eo cōsilio fecit omnia, vt hoc cōficere posset. Ex casu, si nō fortuna, sed industria factum videbitur, aut, si industriæ fortuna obstitisse. In hominem autem, quibus rationibus vixerit, quid sumptus in eam rem, aut laboris insumpserit, &, si quid aliquando tale fecerit, num alieni laboris, aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob caussam aliquem præmio affici negarit oportere: aut, num iam satis pro eo quod fecerit, honos habitus sit: aut, num necesse fuerit ei facere id quod fecerit: aut, num huiusmodi sit factum, vt, nisi fecis-

set, supplicio dignus esset, non quia fecerit, præmio: aut, num ante tempus præmium petat, & spē incertam certo venditet pretio: aut, num quod supplicium aliquod vitet, eo præmium postulet, vti de se præiudicium factum esse videatur. In præmij autem genere, quid, & quantum, & quã obrem postuletur, & quo, & quanto quæque res præmio digna sit, cōsiderabitur: deinde apud maiores, quibus hominibus, & quibus de caussis talis honos sit habitus, quæretur: deinde ne is honos nimium peruagetur. Atque hic eius, qui contra aliquem præmium postulantem dicet, locus erit communis, Præmia virtutis & officij sancta, & casta esse oportere: neque ea, aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominibus perulgari Et alter, Minus homines virtutis cupidos fore, virtutis præmio peruulgato. Quæ enim rara & ardua sint, ea ex præmio pulchra & iucunda hominibus videri. Et tertius, si exsistant qui apud maiores nostros ob egregiam virtutem tali honore dignati sunt, nonne de sua gloria, cum pari præmio tales homines affici videant, delibari putent? & eorum enumeratio, & cum eis, quos contra dicat, comparatio. Eius autem, qui præmium petet, facti sui amplificatio, & eorum qui præmio affecti sunt, cum suis factis contentio: deinde ceteros à virtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non sit affectus. Facultates autem considerantur, cum aliquod pecuniarium præmium*

um postulatur, in quo vtrum copiane sit agri, vectigalium, pecuniæ, an penuria consideratur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere: & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, verum mercedem postulet: contra autem de pecunia ratiocinari sordidum esse, cum de gratia referenda delibere tur: & se non pretium pro facto, sed honorem, ita vt factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictum est: nunc de ijs controuersiis, quę in scripto versantur dicendum videtur.

IN SCRIPTO *versatur controuersia, cum ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cum quid senserit scriptor, obscurum est, quod scriptum duas pluresue res significat, ad hunc modũ: Paterfamilias, cum filium heredem faceret, vasorũ argenteorum centum pondo vxori suæ sic legauit:* HERES *meus vxori meæ vasorum argenteorum pondo centum, quæ volet, dato. Post mortem eius, vasa magnifica, & pretiose cælata petit à filio mater: ille si quæ ipse vellet, debere dicit. Primum, si fieri poterit, demonstrandũ est, non esse ambigue scriptum, propterea quod omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo verbo vno, pluribusue in ea sententia, in qua is*

qui dicet, accipiendũ esse demõstrabit: deinde ex superiore, & ex inferiore scriptura docendum, id quod quæratur, fieri perspicuum. Quare, si ipsa separatim ex se verba considerentur, omnia, aut pleraq; ambigua visum iri: quæ autem ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex ceteris eius scriptis, ex factis, ex dictis, animo, atque vita eius sumi oportebit: & eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex partibus pertentare, si quid, aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. Nam facile, quid verisimile sit eum voluisse, qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atque his rebus quæ personis attributæ sunt, considerabitur: deinde erit demonstrandum, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id quod aduersarius intelligat, multo minus commode fieri posse, quam id quod nos accipimus: quod illius rei neque administratio, neque exitus vllus exstet: nos quod dicamus, facile & commode transigi posse, vt in hac lege: (nihil enim prohibet fictam legem exempli loco ponere, quo facilius res intelligatur.) MERETRIX coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto: contra eum qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, possit dici, neq; administrationem esse vllam pu-

blicæ

blicæ meretricis, neq; exitum legis in meretrice publicanda: at in auro publicando & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil inesse. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, vtilior res, aut honestior, aut magis necessaria, à scriptore neglecta videatur. Id fiet, si id, quod nos demonstrabimus, honestum, aut vtile, aut necessarium demonstrabimus: &, si id, quod ab aduersarijs dicetur, minime eiusmodi dicemus esse: deinde, si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operam oportebit, vt de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautum esse doceatur. Permultum autem proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsisset, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi voluisset: vt in hac caussa, in qua de vasis argenteis quæritur, possit mulier dicere, nihil attinuisse adscribi, quę volet, si hęredis voluntati permitteret. Eo enim non adscripto, nihil inesse dubitationis, quin heres quę ipse vellet, daret. Amētię igitur fuisse, cum heredi vellet cauere, id adscribere, quo non adscripto, nihilominus heredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in caussis vti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto verbo vsus nō esset, non isto loco verbum istud collocasset. Nam ex his sententia scriptoris maxime perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quęrendum est, vt, quod eum voluisse in eiusmodi tempore veri-

*simili sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid vtilius, & quid honestius, & illi ad scribendum, & his ad comprobandum sit, demonstrandum: & ex his siquid amplificationis dabitur, communibus vtrumque locis vti oportebit. Ex scripto & sententia controuersia consistit, cum alter verbis ipsis, quæ scripta sunt, vtitur, alter ad id, quod scriptorem sensisse dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem velle demonstrabitur: tum aut ex facto, aut ex euentu aliquo ad tempus id, quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo: Paterfamilias cum liberorum nihil haberet, vxorem autem haberet, in testamento ita scripsit: * SI MIHI FILIVS genitur vnus, pluresue, is mihi heres esto. Deinde, quæ assolent. Postea, SI FILIVS ante moritur, quam in tutelam suam venerit, * tum mihi ille secundus heres esto. Filius non est natus. ambigunt agnati cum eo, qui est secundus heres. si filius ante, quam in tutelam veniat, mortuus sit. In hoc genere non potest hoc dici ad tempus, aut ad euentum aliquem sententiam scriptoris oportere accommodari: propterea quod ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptum dicet suam esse hereditatem defendit. Alterum autem genus est, eorum, qui sententiam inducunt, in quo non*

non simplex voluntas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem valeat: sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis assumptiuæ maxime sustinetur. Nam tum inducitur comparatio: vt in eum qui, cum lex aperiri portas noctu vetaret, aperuit quodam in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris essent: quod prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, vt in eo qui, cum communis lex omnium, hominem occidere vetaret: tribunum militum suum, qui vim sibi inferre conabatur, occidit. Tum remotio criminis, vt in eo qui, cum lex, quibus diebus in legationem proficisceretur præstituerat, quia sumptum non dedit, quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem & per imprudentiam, vt in vituli immolatione: & per vim, vt in naui rostrata: & per casum, vt in Eurotæ fluminis magnitudine, Quare aut ita sententia inducetur, vt vnum quiddam voluisse scriptor demonstretur: aut sic, vt in eiusmodi re & tempore hoc voluisse doceatur. Ergo is, qui scriptum defendit, his locis plerumque omnibus, maiore autem parte semper poterit vti. Primum scriptoris collaudatione, & loco communi: Nihil eos qui iudicent, nisi id quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eo magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa,

aut ex lege aliquid: postea, quod vehementissimum est, facti aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione: quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis variare oportebit: tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici possit: tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem, quid præterea audire, aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium, quasi intētantis loco producendo, hoc est interrogādo, vtrum scriptum neget esse eo modo, an ab se contra factum esse: aut contra contendi neget: vtrum negare ausus sit: se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat nihil esse quod hominem impudentiorem quisquam se visurum arbitretur. in hoc ita commorari conueniet, quasi nihil præterea dicendum sit, & quasi contra dici nihil possit: sæpe id quod scriptum est, recitando, sæpe cum scripto factum aduersarij confligendo, atque interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo.

*Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de caussis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscure: aut neget aliquid aduersarius. cum & scriptum sit aperte, & aduersarius omnia confiteatur, tum iudicem legi parere, non interpretari legem oportere. Hoc loco confirmato, * tum diluere ea quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autem dicetur, si aut prorsus aliud sensisse*

sisse

*ſiſſe ſcriptor, & ſcripſiſſe aliud demonſtrabitur, vt in illa de teſtamento, quam poſuimus, controuerſia: aut cauſſa aſſumptiua inferretur, quamobrem ſcripto non potuerit, aut non oportuerit obtemperari. Si aliud ſenſiſſe ſcriptor, aliud ſcripſiſſe dicetur, is qui ſcripto vtetur, hoc dicet, Non oportere de eius voluntate nos argumentari: qui ne id facere poſſemus, indicium nobis reliquerit ſuæ voluntatis: multa incommoda conſequi, ſi inſtituatur, vt a ſcripto recedatur. Nam & eos qui aliquid ſcribant, non exiſtimaturos id, quod ſcripſerint, ratum futurum: & eos, qui iudicent, certum quid ſequantur, nihil habituros, ſi ſemel a ſcripto recedere conſueuerint. Quod ſi voluntas ſcriptoris conſeruanda ſit, ſe, non aduerſarios a voluntate eius ſtare. Nam multo propius accedere ad ſcriptoris voluntatem eum, qui ex ipſius eam litteris interpretetur, quam illum qui ſententiam ſcriptoris non ex ipſius ſcripto ſpectet, quod ille ſuæ voluntatis, quaſi imaginem reliquerit: ſed domeſticis ſuſpicionibus perſcrutetur. Sin cauſſam afferet is, qui a ſententia ſtabit: Primum erit contra dicendum. Quam abſurdum non negare contra legem feciſſe: ſed quare fecerit, cauſſam aliquam inuenire: Deinde * conuerſa eſſe omnia ante ſolitos eſſe accuſatores iudicibus perſuadere, affinem eſſe alicuius culpæ eum, qui accuſaretur: cauſſam proferre, quæ eum ad peccandum impuliſſet: nunc ipſum reum cauſſam afferre*

quare deliquerit: deinde hanc inducere partitionem, cuius in singulas partes multæ conuenient argumentationes. Primum, Nulla in lege vllam caussam contra scriptum accipi conuenire: deinde si in ceteris legibus conueniat: hanc esse eiusmodi legem, vt in ea non oporteat. Postremo, si in hac quoque lege oporteat, hanc quidem caussam accipi minime oportere. Prima pars his fere locis confirmabitur, scriptori neque ingenium, neque operam, neque vllam facultatem defuisse quo minus posset aperte perscribere id quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile eam caussam excipere, quam aduersarij proferant, si quidquam excipiendum putasset: consueuisse eos qui leges scribant, exceptionibus vti. Deinde oportet recitare leges cũ exceptionibus scriptas: & maxime videre, si qua in ea ipsa lege qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eũdem legis scriptorem, quo magis probetur, eum fuisse excepturum, si quid excipiendum putaret, & ostendere caussam accipere, nihil aliud esse, nisi legem tollere: ideo quod, cum semel caussa consideretur, nihil attineat eam ex lege considerare: quippe quæ in lege scripta non sit. Quod si sit institutum, omnibus caussam dari, & potestatem peccandi: cum intellexerint, vos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lege, in quã iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & ceteris ciuibus viuendi rationes

*[ratio]nes perturbatum iri: si semel a legibus recessum sit. Nam & iudices neque quid sequantur habituros, si ab eo quod scriptum sit, recedant: neque quo pacto alijs improbare possint, quod cõtra legem iudicarint: & ceteros ciues, quid agãt ignoraturos, si ex suo quisque consilio, & ex ea ratione quæ in mẽtem aut in libidinem venerit, non ex communi præscripto ciuitatis vnamquãq; rem administrabit. Postea quærere a iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reipublicæ munere impediantur, cum sæpius suis rebus, & commodis seruire possint: cur in certa verba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant. Nihil quisquam afferat caussæ, quo minus frequenter operam reipub. det, nisi quæ caussa ex lege excepta sit: an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant: aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si * eius rei caussam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege adscribat, passurine sint: postea hoc quod faciat, indignius & impudentius esse, quam si adscribat. Age porro, quid si ipsi velint iudices adscribere, passurúsne sit populus? atque hoc esse indignius, quam rem verbo & litteris mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maxime commutare. Deinde indignum esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte commutari,*

cum populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat. hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Non hunc locum esse, neq; hoc tempus legum corrigendarum: apud populũ hoc, & per populum agi conuenire: quod si nunc id agant: velle se scire qui lator sit, qui sint accepturi: se actiones videre, & dissuadere velle. Quod si hęc cum summe inutilia, tum multo turpissima sint: legem cuiuscemodi sit, in præsentia conseruari a iudicibus: post, si displiceat, a populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non exstaret, magnopere quæremus: neque isti, ne si extra periculum quidẽ esset, crederemus. Nunc cũ scriptum sit, amentiam esse eius qui peccarit, potius, quam legis ipsius verba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostẽditur, caussam extra scriptum accipi non oportere. Secũda pars est, in qua est ostendendum si in ceteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, vtilissimas, honestissimas, religiosissimas videbitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissime legi obtemperare: aut ita lex diligẽter perscripta demonstrabitur, ita cautum vnaquaq; de re, & ita quod oportuerit exceptum, vt minime conueniat quidquam in tam diligẽti scriptura præteritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maxime necessarius, per quem ostendat oportet, si conueniat, caussam contra scriptum accipi,

pi, eam tamen minime oportere, quæ ab aduersarijs afferatur. Qui locus idcirco est huic necessarius: quod semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. Nam summa impudentia est, eum qui contra quod scriptum sit, aliquid probare velit, non æquitatis præsidio id facere conari. Siquid igitur ex hac ipsa* quippiam accusator deroget, omnibus partibus iustius & probabilius accusare videatur. Nam superior oratio hoc omnis faciebat, vti iudices, etiam si nollent, necesse esset: hac autem, etiam si necesse non esset, vt vellent, contra iudicare. Id autem fiet, si quibus ex locis culpa demonstrabitur esse in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut concessionis partibus se defendit, de quibus ante, vt potuimus, diligenter perscripsimus, de his locis quæ res postulabit, ad caussam aduersariorum improbandam transferemus, aut caussæ & rationes afferentur, quare, & quo consilio ita sit in lege, aut in testamento scriptum, vt sententia quoque, & voluntate scriptoris, non ipsa solum scripturæ caussa confirmatum esse videatur: aut alijs quoque constitutionibus factum coarguetur. Contra scriptum autem qui dicet, primum eum inducet locum, per quem æquitas caussæ demonstretur: aut ostendet quo animo, quo consilio, qua de caussa fecerit: & quamcumque caussam assumet, assumptionis partibus se defendet: de quibus ante

dictum est. Atque hoc in loco, cum diutius commoratus sui facti rationem, & æquitatem caussæ exornauerit: tum ex his locis fere contra aduersarios dicet, oportere caussas accipi: demonstrabit nullam esse legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri velit: omnia supplicia quæ a legibus proficiscantur, culpæ ac malitiæ vindicandæ caussa constituta esse. Scriptorem ipsum, si exsistat, factum hoc probaturum: & idem ipsum, si ei talis res accidisset, facturum fuisse: & ea re legis scriptorem certo ex ordine iudices, certa ætate præditos constituisse, vt essent, non qui scriptum suum recitarent, quod quiuis puer facere posset: sed qui cogitationem assequi possent, & voluntatem interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc vero quod intelligeret quales viri iudicaturi essent, idcirco eum quæ perspicua videret esse, non adscripsisse: neque enim vos scripti sui recitatores, sed voluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid in quibus aut caussa sit honestissima, aut necessitudo certissima, túmne accusaretis? Atqui hoc lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quædam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus,

gibus, neque scriptura vlla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis recte posse administrari, si vnusquisque velit verba spectare, & non ad volũtatem eius, qui ea verba habuerit, accedere. Deinde ex vtilitatis & honestatis partibus ostendere, quam inutile, aut quam turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut * potuisse: & id, quod nos fecerimus aut postulemus, quam vtile aut quam honestum sit. Deinde leges nobis charas esse non propter litteras, quæ tenues & obscuræ notæ sint voluntatis, sed propter earum rerum, quibus de, scriptum est vtilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, vt ea videatur in sentẽtijs, non in verbis consistere: & iudex is videatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quam indignum sit, eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit: & eum qui honesta aut necessaria de caussa, non ab sententia, sed ab litteris legis recesserit. atque his & huiusmodi rationibus, & accipi caussam, & in hac lege accipi, & eam causam quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui a scripto diceret, hoc fore vtilissimum, si quid de æquitate ea, quæ cum aduersario staret, derogasset: sic huic qui contra scriptum dicet, plurimum proderit ex

ipsa scriptura aliquid ad suam caussam conuertere, aut ambigue aliquid scriptum ostendere: deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere: aut verbi definitionem inducere: & illius verbi vim, quo vrgeri videatur, ad suæ caussæ commodum traducere: aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem: de qua post dicemus. Quacumque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate caussa abundabit, necessario multum proficiet: ideo quod si id, quo nititur aduersariorum caussa, subduxerit: omnem illam eius vim & acrimoniam lenierit, ac diluerit. Loci autem communes certis ex assumptionis partibus in vtramque partem conuenient. Præterea eius, qui a scripto dicet, Leges ex se, non ex eius qui contra commiserit, vtilitate spectari oportere: &, legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris & vtilitate communi non in verbis consistere. Quam indignum sit æquitatem litteris vrgeri, quæ voluntate eius qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cum inter se duæ videntur leges, aut plures discrepare, hoc modo: Lex, QVI tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam volet sibi rem a magistratu deposcito, & magistratus ei cōcedito. Et altera lex, TYRANNO occiso quinq; eius proxi-

proximos cognatione, magistratus necato. Alexandrum, qui apud Pheræos in Thessalia tyrannidem occupauerat, vxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cum simul cubaret, occidit. Hæc filium suum quem ex tyranno habebat, sibi præmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere vtramque in partem ijdem loci, atque eadem præcepta conuenient, ideo quod vterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primum igitur leges oportet contendere, considerãdo vtra lex ad maiores, hoc est ad vtiliores, ad honestiores ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur, vt si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent inter se: ea maxime conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere videatur. Deinde vtra lex posterius lata sit. Nam postrema quæque grauissima est. Deinde vtra lex iubeat aliquid, vtra permittat. Nam id, quod imperatur, necessarium, illud, quod permittitur, voluntarium est. Deinde in vtra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in vtra maior pœna statuatur. Nam maxime conseruanda est ea, quæ diligentissime sancta est. Deinde vtra lex iubeat, vtra vetet. Nam sæpe ea quæ vetat, quasi exceptione quadam corrigere videtur illam quæ iubet: deinde vtra lex de genere omni, vtra de parte quadam, vtra communiter in plures,

vtra in aliquam certam rem scripta videatur. Nam quæ in partem aliquam, & quæ in certam quandam rem scripta est, promptius ad caussam accedere videtur, & ad iudicium magis pertinere: deinde ex lege vtrum statim fieri necesse sit, vtrum habeat aliquam moram, & sustentationem. Nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet: deinde operam dare,* vt suo lex ipsa scripto videatur niti: contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius, & firmius id videatur esse, quod apertius scriptum sit: deinde suæ legis ad scriptum, ipsam sententiã quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere: vt, si fieri poterit, ne discrepare quidem videantur inter se: postremo facere, si caussa facultatem dabit, vt nostra ratione vtraque lex conseruari videatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessario negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa caussa det, videre oportebit, & ex vtilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad vtram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cum ex eo quod vspiam est, ad id quod nusquam scriptũ est, peruenitur, hoc pacto: Lex, SI FVRIOSVS est, agnatum gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. Et lex, Paterfamilias vti super familia pecuniaq; sua* legassit,

gasſit, ita ius eſto. Et lex, SI PATER FAMILIAS *inteſtato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumque eſto. Quidam iudicatus eſt parentem occidiſſe, & ſtatim, quod effugiendi poteſtas non fuit, ligneæ ſoleæ in pedes * inditæ ſunt: os autem obuolutum eſt folliculo, & præligatum: deinde eſt in carcerem deductus, vt ibi eſſet tantiſper, dum culeus in quem coniectus in profluentem deferretur, cõpararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferũt, & teſtes adducũt. Heredes, quos ipſe iubet, ſcribunt: tabulæ obſignantur. De illo poſt ſupplicium ſumitur inter eos qui heredes in tabulis ſcripti ſunt, & inter agnatos de hereditate controuerſia eſt. Hîc certa lex, quæ teſtamenti faciendi ĳs qui in eo loco ſint, adimat poteſtatem, nulla profertur ex ceteris legibus, & quæ hunc ipſum ſupplicio huiuſmodi afficiunt, & quæ ad teſtamenti faciendi poteſtatem pertinent, per ratiocinationem veniẽdum eſt ad eiuſmodi rationem, vt quæratur, habueritne teſtamenti faciendi poteſtatem. Locos autem communes in hoc genere argumentandi hos & huiuſmodi quoſdam eſſe arbitramur: Primum eius ſcripti, quod proferas, laudationem & confirmationem: deinde eius rei, qua de quæratur, cum eo de quo conſtet collationem eiuſmodi, vt id de quo quæritur, rei de qua conſtet, ſimile eſſe videatur: poſtea admirationem percunctatione, qui fieri poſſit, vt qui hoc*

æquum esse concedat, illud neget, quod aut æquius, aut eodem sit in genere: deinde idcirco de hac re nihil esse scriptum, quod cum de illa esset scriptum, de hac is, qui scribebat, dubitaturum neminem arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ idcirco præterita nemo arbitretur, quod ex ceteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint: deinde æquitas rei demonstranda est, vt in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit. quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, vi, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, & quo in loco illud cuius caussa afferetur haberi conueniat, ostendetur: deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, vt non idem videatur de vtraque existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus vti, iisdem * ratiocinationibus, quibus ante prædictum est, vtetur. si non poterit, negabit oportere quidquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur: nihil esse pene, quod non alteri simile esse videatur * multis de dissimilibus rebus: in vnam quamq; rem tantum singulas esse leges: omnia posse inter se vel similia, vel dissimilia demõstrari. Loci communes à ratiocinatione, Oportere coniectura ex eo quod scriptum sit, ad

ad id quod non sit scriptum, peruenire: & Neminem posse omnes res per scripturam amplecti: sed eum commodissime scribere, qui curet vt quædã ex quibusdam intelligãtur. Contra ratiocinationem, Huiusmodi coniecturam diuinationem esse, & Stulti scriptoris esse, non posse omnibus de rebus cauere quibus velit. Definitio est, cũ in scripto verbum aliquod est positum, cuius de vi quæritur, hoc modo, Lex, QVI IN ADVERSA TEMPESTATE nauim reliquerint, omnia amittunto: eorũ nauis & onera sunto, qui in naui remanserint. Duo quidam, cum iam in alto nauigarẽt, & eorũ alterius nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, & manus ad se tendentem animaduerterunt. misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt: hominẽ ad se sustulerũt. Postea aliquanto, ipsos quoq; tempestas vehementius iactare cœpit, vsqueadeo vt dominus nauis, cum idem gubernator esset, in scapham cõfugeret, & inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexã trahebat, naui,* qua posset, moderaretur: ille autem cuius merces erant, in gladiũ in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem qui in gladium incubuerat, leuiter sancius facile est ex vulnere recreatus. Nauim cum onere horum trium suam quisque

esse dicit. Hic omnes scripto ad caussam accedũt, & ex nominis vi nascitur controuersia. Nam & relinquere nauem, & remanere in naui, deniq; nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur: iisdem autem ex locis omnibus, quibus definitiua constitutio tractabitur. Nunc, expositis iis argumentationibus, quæ in iudiciale caussarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & præcepta dabimus: non quo non in aliqua constitutione omnis semper caussa versetur: sed quia proprii tantum harum caussarũ quidam loci sunt, non a constitutione separati: sed ad fines horum generum accommodati. Nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem: hoc est, partem quãdam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet vtilitatem: nobis & honestatem & vtilitatem: in demonstratiuo autem, honestatẽ. Quare in hoc quoq; genere caussæ quædam argumentationes communiter ac similes tractabuntur: quædam separatius ad finem, quo referri omnem rationem oportet, adiungentur. Atque vniuscuiusq; constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud videremus, quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERVM *expetendarum tria genera sunt. Par autem numerus vitandarum ex contraria*

parte.

parte. Nam est quiddam, quod sua vi nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate: quod genus, virtus, scientia, veritas est. Aliud autem non propter suam vim & naturam, sed propter fructum, atq; vtilitatem expetẽdum: quod pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua vi, & dignitate * nos ducit: & prae se gerit quandam vtilitatem, quo magis expetatur, vt amicitia, bona existimatio. Atq; ex his, horum contraria facile, tacentibus nobis, intelligentur. Sed, vt expeditius ratio tradatur, ea, quę posuimus, breui nominabuntur. Nam in primo genere quae sunt honesta appellabuntur. Quae autem in secundo, vtilia. Haec autem tertia, quia partem honestatis & vtilitatis continent, & quia maior est vis honestatis, iunctae res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem vocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud cõficitur, vt appetendarum rerum partes sint, honestas & vtilitas: vitandarum, turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus res duae grandes sunt attributae, necessitudo & affectio: quarum altera ex vi, altera ex re, & personis consideratur. De vtraq; post apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primũ explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare, cum eius duae partes sint, quarum altera simplex, altera iuncta

sit: simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere, omnes res vna vi, atque vno nomine amplexa virtus. Nam virtus est animi habitus naturæ modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis, tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Prudentia est rerum bonarum & malarum & vtrarumq; scientia. Partes eius, memoria, intelligentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quæ fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quæ sunt. Prouidētia est, per quam futurum aliquid videtur ante, quam factū sit. Iustitia est habitus animi, communi vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quędam in consuetudinem ex vtilitatis ratione venerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus, & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quædam innáta vis inseruit: vt religionem, pietatem, gratiam, vindicationem, obseruātiam, veritatem. Religio est, quæ superioris cuiusdā naturæ (quam diuinā vocant) curam cęremoniamq; affert. Pietas per quā sanguine coniunctis, patriæq; beneuolis officium, & diligēs tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi voluntas cōtinetur. Vindicatio est, per

per quam vis & iniuria, & omnino omne quod obfuturum est, defendẽdo aut vlciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignãtur. Veritas est, per quam immutata ea quæ sunt, aut ante fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, quod aut leuiter a natura tractum aluit: & maius fecit vsus: vt religionẽ: aut, si quid eorum, quæ ante diximus, ab natura profectum, maius factũ propter cõsuetudinẽ videmus: aut quod in morem vetustas, vulgi approbatione perduxit: quod genus, pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutũ est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, vt obseruet, continetur. Fortitudo, est cõsiderata periculorũ susceptio, & laborũ perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patiẽtia, perseuerantia. Magnificentia, est rerum magnarũ & excelsarũ cum animi ampla quadã & splẽdida propositione agitatio, atq; administratio. Fidentia est, per quam magnis & honestis in rebus multũ ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia, est honestatis aut vtilitatis caussa rerũ arduarũ, ac difficilium voluntaria ac diuturna perpessio. Perseuerãtia, est in ratione bene considerata, stabilis & perpetua permãsio. Temperãtia, est rationis in libidinem, atq;

in alios nō rectos impetus animi firma, & moderata dominatio. Eius partes sunt, continentia, clementia, modestia. Continentia, est per quam cupiditas, consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectio concitata, comitate retinetur. Modestia, per quam pudor honestus, claram & stabilem comparat auctoritatem. Atq; hæc omnia propter se solum, vt nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod vt demonstretur, neq; ad hoc nostrum institutum pertinet, & a breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem vitanda sunt, non ea modo, quæ his contraria sunt, vt fortitudini ignauia, & iustitiæ iniustitia: verum etiam illa, quæ propinqua videntur, & finitima esse: absunt autem longissime. quod genus, fidentiæ cōtrarium est diffidentia: & ea re vitium est: audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & tamen vitium est. Sic vnicuiq; virtuti finitimum vitium reperietur, aut certo iam nomine appellatum, vt audacia, quæ fidētiæ: pertinacia, quæ perseuerantiæ finitima est: superstitio, quæ religioni propinqua est: aut sine vllo certo nomine. Quæ omnia item, vti contraria rerum bonarum, in rebus vitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo vtilitas quoq; adiungitur, quod tamen honestū vocamus, dicendum videtur. Sunt igitur multa, quæ nos cum dignitate,*

gnitate, tum quoq; fructu suo * ducunt, quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequẽs de aliquo fama cum laude. Dignitas alicuius honesta, & cultu, & honore, & verecundia digna auctoritas. Amplitudo, potentiæ aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abũdantia. Amicitia, voluntas erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius caussa quem diligit, cum eius pari voluntate. Hic, quia de ciuilibus caussis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus: vt eorum quoq; caussa petenda videatur: ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehẽdere incipiant: quamquam sunt qui propter vtilitatem modo petendam putant amicitiã: sunt qui propter se solum: sunt qui propter se & vtilitatem: quorum quid verissime constituatur, alius locus erit considerandus. Nunc hoc sic ad vsum oratorium relinquatur, vtramque propter rem, amicitiam esse expetendam. Amicitiarũ autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim nõ sunt: & quia partim veteres sunt, partim nouæ: partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ: partim vtiliores, partim minus vtiles: ex caussarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex vetustatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus: quarum tamẽ rerum multo maxima pars ad corporis commodũ reuertitur: vt in republica quæ-

dam sunt, quæ (vt sic dicam) ad corpus pertinēt ciuitatis: vt agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij: quibus rebus incolumitatē ac libertatem retinēt ciuitates: alia vero, quæ iam quiddam magis amplum, & minus necessarium conficiunt: vt vrbis egregia exornatio atq; amplitudo, vt quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solum conficitur, vt saluæ & incolumes: verumetiam vt amplæ atq; potētes sint ciuitates. Quare vtilitatis duæ partes videntur esse, incolumitas & potētia. Incolumitas est salutis tuta atq; integra conseruatio. Potentia, est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda, idonearum rerum facultas: atque in ijs omnibus, quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facile fieri possit oportet considerare. Facile fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine vllo labore, sumptu, molestia, quam breuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quamquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atque aut omnes, aut plurimas, aut maximas caussas habet difficultatis: tamē his susceptis difficultatibus, compleri, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de vtilitate diximus, nunc restat vt de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hāc necessitudinem, cui nulla vi resisti potest: quæ neque

*mutari, neque leniri potest. Atque, vt apertius hoc sit, exemplis licet vim rei, qualis & quanta sit cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam necesse est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est: atque ita necesse vt vis postulat ea quam modo describebamus, necessitudinis: * cui nulla vi resisti potest quæ neq; mutari, neq; leniri potest. Huiusmodi necessitudines, cum in dicendi rationes incident: recte necessitudines appellabuntur. Sin aliquæ res incident difficiles in illa superiori, possitne fieri, quæstione considerabimus. Atque etiam hoc mihi videor videre, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. Nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenses se dedere Hannibali: aliter autem, necesse est Cassilinum venire in Hannibalis potestatem. illic in superiore adiunctio est hæc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. hoc inferius non item: propterea quod siue velint Cassilinenses se dedere, siue famem perpeti, atq; ita perire, necesse est Cassilinum venire in Hannibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Prope dicam plurimum, cum is locus necessitudinis videbitur incurrere. Nam cum simplex erit necessitudo, nihil erit quod multa dicamus, cum eam nulla ratione lenire possimus. Cum autem ita necesse erit, vt aliquid effugere aut adipisci velimus: tum adiun-*

ctio illa quid habeat vtilitatis aut honestatis, erit considerandum. Nam si velis attendere, ita tamen vt id quæras, quod cõueniat ad vsum ciuitatis: reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam caussam, quam adiunctionẽ nominamus.. Pariter autem inuenias esse multas res necessitudinis: ad quas similis adiunctio nõ accedit: quod genus, vt homines mortales necesse est interire, sine adiunctione, vt cibo vtantur, non necesse est nisi cum illa exceptione, Extra quam si nolint fame perire. Ergo, vt dixi, illud quod adiungitur, semper cuiusmodi sit erit considerãdum. Nam omni tempore id pertinebit, vt aut ad honestatem hoc modo exponẽda necessitudo sit, Necesse est hoc faciamus, si honeste volumus viuere: aut ad incolumitatem hoc modo, Necesse est, si incolumes volumus esse: aut ad cõmoditatẽ hoc modo, Necesse est, si sine incommodo volumus viuere. Ac summa quidem necessitudo videtur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis: quæ cum his numquam poterit duabus contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari: vt quamquam præstet honestas incolumitati, tamen vtri potissimum consulendum sit, deliberetur. Cuius rei certum quiddam prescriptum videtur in perpetuum dari posse. Nam qua in re fieri poterit, vt cum incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, virtute aliquando*

quando

quando & industria recuperetur, incolumitatis ratio videbitur habenda: cum autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoq; re, cum incolumitati videbimur consulere, vere poterimus dicere, nos honestatis rationẽ habere: quoniã sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re vel concedere alteri, vel ad conditionẽ alterius descendere, & in præsentia quiescere, atq; aliud tempus exspectare oportebit. In cõmoditatis vero ratione, modo illud attendatur, dignane caussa videatur ea, quæ ad vtilitatem pertinebit, quære aut de magnificẽtia, aut de honestate quidquã derogetur. Atq; in hoc loco mihi caput illud videtur esse, vt quæramus quid sit illud, quod si adipisci aut effugere velimus, aliqua res nobis sit necessaria. hoc est, quæ sit adiunctio, vt proinde vti quæq; res erit, laboremus, et grauissimam quamq; caussam vehemẽtissime necessariam iudicemus. Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum, commutatio rerum: vt non tales, quales ante habitæ sint, aut plerumque haberi soleant, habendæ videantur esse: vt ad hostes transire turpe videtur esse, at nõ illo animo quo Vlysses transiit: & pecuniã in mare deijcere inutile: at non eo consilio quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædã ex tẽpore & ex consilio, non ex sua natura considerandæ: quibus in omnibus quid tempora petant, aut quid personis di-

gnum sit, considerandum est: &, non quid, sed quo quidque animo, quicum, quo tempore, quamdiu fiat, attendendum est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & vituperationes ex his locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus ante dictum est. Sin distributius tractare quis volet, partiatur in animum & corpus & extraneas res licebit. Animi est virtus, cuius de partibus paullo ante dictum est. Corporis, valetudo, dignitas, vires, velocitas. Extraneæ, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia, & cetera, quæ simili esse in genere intelligētur. Atque in his id quod in omnia valet, valere oportebit: contraria quoq; & quæ & qualia sint intelligentur. Videre autem in laudando & in vituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is de quo agetur, quam quo pacto his rebus vsus sit. Nam fortunam quidem & laudare stultitia, & vituperare superbia est. Animi autē & laus honesta, & vituperatio vehemens est. Nunc quoniam omne in caussæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum videtur. Quare quoniam & vna pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet litterarum: quæ restant in reliquis dicemus.

FINIS.

IOAN.

IOAN. MICHAELIS BRVTI ANIMAD-VERSIONES IN IIII libros Rhetoricorum incerti auctoris ad C. Herennium.

Pag. 12. Lin. 21. *Lambinus sublatam vocem, inanis, è verbo, arrogantiæ, tamquam alieno loco, paullo infra, gloriæ, adiungit. & sane epitheton est multo magis gloriæ aptum, quam arrogantiæ. Excusis quidem cum manuscriptis conuenit: è quibus, ne quem hoc fugiat, aliquot principio carent: à distributione temporis, quo quis vti principio possit, nimirum, tria sunt tempora quibus principio vti non possumus, initium facientes.*

21 *quæ nihil ad propositum attinebant. Lambin. vt videtur ex ingenio, loco emendato, duo hinc verba sustulit, ad propositum, cuius coniecturam, Aldi & Victorij editio, tum è tribus Gryphij manuscriptis libris vnus, qui integer est, confirmat, in quo ea verba absunt.*

12 *Sed si te, habent impressi omnes. in vno Gryphij manuscripto, sed particula abest.*

13. 6. *velimus esse. Ald. Victor. Lamb. habent. in excusis & manuscriptis nonnullis legitur, esse valeamus.*

8 *Quoniam igitur demonstratum est, quas caussas oratorem recipere oporteat, quasque res habere conueniat. Ita in quibusdam impressis legitur. Nos ex Gryph. manuscr. cui cum Aldi editione, Victorij, & Lambini congruit, sublato verbo, oporteat, postremo loco, conueniret, edidimus.*

10 *nunc quemadmodum ad orationem possint officia oratoris accommodari, dicendum videtur. Ita legitur in omnibus excusis. Nos vt Lamb. putat, inesse mendum suspicati, ad inuentionis rationem, accommodari, edidimus.*

21 *quibus de rebus simus acturi. Gryph. vnus manuscriptus, quem posthac littera, A, designabimus. In eodem legitur lin. 17. cum assertione.*

14. 3. *genus caussę erit considerãdum. Gryph. cum contempta res ante affertur.*

13 *Gryph. à quo dissentiunt excusi omnes. Vnus Leeniceni liber habet, antefertur, sed vterque male, vt existimo.*

26 *insinuatione vtemur. Nos, vt Lamb. edidit, insinuatione vtendum erit, excudendum curauimus, hanc scripturam in Gryph. A. quæ multo quidem vulgatæ præstat, nacti.*

15.

15. 1. *Si vti volemus, sine voce, principio, vt iam Aldus, & Victorius ediderat, scriptum inuenimus in Gryph. A. Lamb. secundo loco, vocem, principio, tollit, haud illam etiam illic magnopere opportunam.*

4 *à narratione, à lege, à scriptura, Lamb. legit: quod quidem videtur ratio postulare. vbi enim quis principio non vtatur, reliqua illi est narratio, quam primam aggrediatur. quæ quamquam ita sint, absunt tamen æque à manuscr. & ab impressis alijs.*

9 *quomodo quidque fieri possit, habet Gryph. A. quomodo quidque confici possit Ald. Victor. Leonic. quomodo quidque eorum confici possit, legit. Lamb. loco verbi, confici, efficit, habet.*

15 *nos esse dicturos. tria hæc verba, quæ post vocem, pietatem, male hæserant, cum à Lamb. admoniti, tum quod à Gryphij libro eodem manuscripto longe optimo absunt, sustulimus. Videntur autem è margine in Cicer. contextum temere ab imperito librario inuecta.*

18 *si exponemus res quibus de rebus dicturi sumus, ita, vt legitur in Gryph. A. edi curauimus; vsitata optimis scriptoribus dicendi ratione, vt infra eodem libro, De his rebus caute confligendum est, quibus in rebus, & quæ sequuntur. In impressis partim, vox illa prior,*

res, abeſt, partim duæ ſequentes, de rebus.

23 aut in remp. alij habent. Lamb. ſi aut in remp. Gryph. A. atq; in remp. quomodo edidimus.

25 vel omnes, vel aliquos, inter duas voces, audiunt, &, referemus, in Lambini editione interiecta verba leguntur.

16. 13. eorum Lam. aduerſariorum alij.

20 tria ſunt tempora, quæ diligenter ſunt conſideranda: in quibus principio uti non poſſumus. Vnus Leoniceni liber vetuſtiſſimæ editionis (Veneijs enim nonageſimo tertio ab hinc anno eſt excuſus) conuerſo ordine verborum, ita habet. Gryph. tres libri manuſcripti longe vetuſtiſſimi à vulgatis non diſſentiunt.

17. 1. aut hominem non rem. quattuor hæc verba abſunt à duobus Gryph. manuſcript. quorum eſt vterque vetuſtiſſimus, in vno leguntur, qui eſt recentior, vt in vulgatis habentur, præter particulam, aut, quæ abeſt.

20 eorum, neque in Aldi, neque in Victorij editione legitur, cum quibus tres Gryph. congruunt. Lambinus, vt etiam Lugduni excuſi, habet. Iam lin. 23. duæ voces, id eſt, in duobus Gryph. vetuſtioribus non habentur. Non incommode autem videntur poſſe deſiderari.

17 Si de eo Lamb. ſublata particula, ſi, De eo, clauſulæ principium facit: cuius emendationem duo Gryph. B. C. tuentur. ijdem paullopoſt, ſine,

ſine, aut, ab aduerſarij dicto, & linea ſequenti, dubitatione vtemur, æque habent, ſine voce, aut, quæ cum in excuſis alijs, tum in Gryph. A. legitur. lin. 32. quo loco, in eiuſdem B. & C. habetur, vbi alij. cui loco.

25 *immutatione, Gryph. B. C. habet alius, vt eſt in excuſis, imitatione. lin. ſequenti, vbi impreſſi, ambiguo, habent, in his Leonic. cuius eſt antiquiſſima editio, in Gryph. B. abicia, in C. abiecta, legitur: vt veriſimile ſit, corruptam vocem, & deprauatam ex vera, abiecta, quæ non male adiungi verbo ſuſpicione poteſt. Si quam enim in ſuſpicionem aduerſariorum orationе ſint iudices vocati, vt principium ab ea abiecta, & refutata inſtituatur. In vtroque eorum rurſus lin. 4. collectione, litterarum mutatione. à quibus, Gryph. A. non diſſentiens, vocem collatione, quæ in vulgatis manſit, retinet. In Leonic. qui collatione, habet, abiectione, mutatione litterarum legitur. Item lin. 6. ſimilitudine turpi, nouitate, in Griphij B, &, C. ſcriptum extet. quod principium huiuſmodi debet eſſe. Tres Gryph. manuſcripti, quod, non habent: quæ eadem lectio in nonnullis impreſſis habetur. Leon. Victor. Ald. Lam. quod, retinent, in ijſdem Gryph. libris æque perſcripſimus, legitur, ſequenti verſu.*

18. 17. *ne quando vitio in exordio vtamur. Gryph. A.*

9 *quod separatum vocatur: in quo etiam translatum includitur.* Cum hæc verba in meis manuscriptis, non exstent, absint autem æque, in Aldi, & in Victorij editione, equidem in eam suspicionem venio, vt ea tamquam redundantia inducenda censeam. Sapiunt certe nescio quo pacto seduli hominis explicationem, ne satis Ciceronis sententia intelligeretur, verentis. Illud sane omittendum non est, à Lambino in his verbis quæ mox sequuntur, negationem addi, vt non proprie cohæreat cum narratione: quod ille qua ratione adductus fecerit, docet.

19. 8. *quod maxime pertinet.* Gryph. A. in. ceteris, maxime, abest. Et lin, 15. duo verba vel laudationis, in eiusdem manuscr. B. & C. non habentur.

29 *errorem,* neque in manuscriptis legitur, neque in quibusdam impressis, Ald. Victor, Leonic. Lambini editio habet.

20. 13. *persequemur,* quomodo emēdat Lamb. auctoritate manuscriptorum innixus, legendum.

16 *ita ponemus,* duo Gryph. B. C. quibus Leonic. suffragatur.

23 *semel* in tribus Gryph. manuscriptis non exstat. Excusi habent, in his etiam Leonic.

28 *illi,* quod a ceteris abest, ex Gryph. A. addi-

addidimus.

21. 2. In duobus Gryph. B. C. ne quid perturbate, ne quid noue dicamus, ne quam in aliam rem &c. alteri cum excusis conuenit.

13 ne referri possit, Lamb. edidit: manuscripti eodem consensu & impressi, ne refelli, legunt.

13 nisi quod de insinuatione noua quædam excogitauimus, qui &c. Ita Lamb. legit. de insinuationibus manuscript. habent. in ceteris non discedunt a lect. vulgata.

29 artificium, vbi impressi, officium habent, edidimus, duorum Gryph. exemplarium B. C. auctoritatem, quæ certa præsertim ratione nititur, secuti. Linea sequenti, industrie Lamb. legit ab Aldi editione non dissentiens. Cum manuscriptis qui, industriæ, habent, Victorio conuenit.

22. 5. Primum per narrationem, legitur in duobus Gryph. manuscriptis, quæ lectio haud scio an sit vulgatæ præferenda.

17 esse non oportet, legitur in vulgatis fere omnibus. Alter è Gryphij manuscriptis, contineri, quomodo legitur in Leonic. exemplari, alter, constare, habet.

24 nunc ad confirmationem, & confutationem, vt Lamb. edidit, legitur in Gryph. A. alij duo, confutationem, non habent, quæ æque vox abest ab impressis Ald. Vict. Leonic.

23. 3. *Hermagoras, Lamb. legit ex vno, atque altero exemplari manuscr. duo Gryph. B. & C. neutrum habent. ita enim in his scriptum exstat, noster doctor treis putauit esse.*

14 *gladium educit Gryph. A. ceteri, vt vulgati, habent telum.*

24. 17. *Cum scriptum duas, aut plures sententias significat, vt Lambin. edidit. legitur in Gryph. A. vetustiores duo eodem modo habent, cum res vnam sententiam, scriptum duas, aut plures sententias significat, fortassis non male.*

25. 25. *exceptiones sunt, vt Lamb. edidimus, ex Gryphij B. & C. auctoritate, quibus Leonicen. editio suffragatur, fiunt, fere excusi habent, Ald. Vict.*

26. 2. *similitudine quadam aucupatur, scriptum est in duobus Gryph. B. C. quæ ni fallor, germana lectio est, aucupatur enim non similitudinem sed caussæ adiumentum, ex similitudine. posse autem desiderari verbi adiunctum, exempla scriptorum, atque vsus latini sermonis docet. quæ quamquam ita sint, nostro tamen instituto, sententia nostra indicata, vulgatam lectionem retinuimus.*

26. 4. *Si furiosus esse incipit, Lamb. ex lib. Tuscul. Idem deijcitor, legit lin. 18. quo loco alij, deijciatur, duo Gryph. Exemplaria B. C. denebatur, habent. In ijsdem paullo ante, vt is*

obuo-

obuolutus legitur, quemadmodum etiam in Leonicen. exemplari.

10. *Legaſſit, in lib. ij. de Inuent. pag. 283. ſcriptum habet vetuſtiß. Gryph. codex, quæ nobis fuit cauſſa cur & hoc loco ita excudi curaremus.*

14. *os inuolutum Gryph. A.*

27. 1. *extraria, habent tres Gryph. manuſcript. ex contraria, legitur in Leon. libro.*

21. *aperuit, Gryph. B. C. aperuiſſet eiuſdem, A. excuſi ferc eodem modo, aperuerit.*

28. 8. *conferens crimen, in tribus Gryph. manuſcr. legitur.*

26. *vt ſi impedimenta habet, Gryph. A.*

29. 4. *reperire conuenit, & mox, reperta, duo Gryph. B. C. habent. eodem verbo paullo inferius non ſemel, eadem ſignificatione eſt vſus.*

31. 17. *de oratoris officijs quinque vt Lamb. habent tres Gryph. manuſcript. & Leonic. exemplar.*

33. 5. *afuiſſe, vt alibi docuimus, quod etiam antea Lamb. annotauerat, in duobus Gryphij B. & C. ſcriptum ſemper inuenitur.*

33. 9 *appetierit, non, acquiſierit legendum, præter Lamb. cui plurimum tribuo, Gryph. tribus exemplaribus eandem lectionem tuentibus, quibus Leoniceni editio ſuffragatur.*

34. 3. *demonſtrare. Ab hoc verbo, alia ſequũtur, quæ Lambinus edidit, quem pecuniæ cauſſa*

dicat maleficium fecisse, quæ in nostris & excu-
sis, & manuscr. desiderantur.

35. 4. defensor demonstret oportet, sine, vt, e-
didimus, quod ratio elegantior Latini sermonis
postulat, & præter Lamb. nostri etiam manuscr.
confirmant.

23. scierit ne satis. Gryph. B. C. scieritne, &
potuerit ne scire. A. nos lectionem vulgatam re-
tinuimus.

36. 18. de administris Lamb. vbi, de adiumen-
tis, alij, legit. Gryphij quidem duo B. & C. ita ha-
bent. num quid dixerit, num quid habuerit. de
conscijs, de adiutoribus, de adiumentis.

40. 25. offensatione, duo Gryph. exemplaria
B. C. habent.

41. 8. si id voluisset adscribere, eodem modo
tres Gryph. lib. manuscripti.

14. sententia redderetur, & voluntas, in
vulgatis omnibus legitur. Nos, vt Lamb. verbũ,
redderetur, sustulimus: quod recte abest à duo-
bus Gryphij B. C.

42. 22. obrogatio, legit Lamb. multo commodi-
ore sensu ac veriore adeo, quam quod vulg. ha-
bent, abrogatio.

idem lin. 7. pariter, abrogatum, edidit.

23. sanctum sit, duo Gryph. B. C. vt etiam
supra pag. 4.

43. 15. amphiboliarum, lege, & infra lin. 31.
amphibolias, quemadmodum in duobus Gryph.

manu-

manuſcriptis legitur, qui ſunt de meliore nota, & ratio Græcæ linguæ docet, vnde ea vox manat, Ita etiam edidit Lamb. Alij ex vulgatis, amphibologiarum, legunt, ſed male.

44. 4. quæ ſunt ea. recte Lamb. poſt hæc verba, notam interrogandi apponit. Ita autem ſcriptum reperitur in Gryph. A. Hæc ſunt ea, habet Leon. liber. quæ non mala lectio eſt, tolerabilior certe eſt quam vulgata, niſi hac interpunctione vtare.

21. aut perſecutionem, nulla litura officiente, quæ legenti impedimento ſit, legitur in Gryph. optimo exemplari B. quam lectionem Lamb. probat, loco ex Aemari Ranconeti coniectura emendato, viri doctiſſimi.

45. 3. quod maluerit cauere, an quod ſatis cautum putarit Lamb. aliquot verbis ſublatis, quæ perturbare ſententiam videbantur, locum ita reſtituit: deinde vtrum conſulto de ea re ſcriptum non ſit, quod ſatis cautum putarit. nos à vulgata lectione non diſcedentes, vna modo particula, an, ſublata, ſatis commode conſuluiſſe ſcriptoris ſententia videmur.

23. tuleris expenſum, ex certa ratione & peruulgata edidimus. Ita autem ſcriptum legitur, in tribus Gryph. exemplaribus manuſcriptis.

46. 18. condicito, vt videtur Lamb. edi voluiſſe, legendum eſt. ferri enim non poteſt vulga-

ea lectio, quæ non multo melior in manusc. habetur. In vno tamen Gryph. B. coniicito legitur, ex quo vnius litteræ mutatione, condicito, id quod est à Lamb. factum, perbelle effici poteſt. linea ſequenti, ex conuento, in duobus Gryph. legitur, non, ex conuentu.

47. 20. *verene, duo Gryph. exempl. B. C.*

47. 7. *in quos crimen transferet. Gryph. B. C. Leonicen.*

48. 11. *Conceſſio eſt, per quam nobis ignoſci poſtulamus. ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. Hic ignoſcendi ratio quæritur ex his locis. Poſtrema hæc clauſula abeſt ab omnibus alijs & impreſſis, & manuſcr. in duobus Gryph. B. C. legitur. nos vulgatam lectionem retinuimus. Eadem certe dicendi ratione vtitur, vbi de deprecatione agit.*

18. *num culpa ventum ſit, duo Gryph. B. C. Leonic. vtrum per culpam, alij excuſi habent.*

26. *cecidiſſe. Gryph. B. C. in iiſdem vbi alij, contaminabitur, habent, legitur 49. 8. contaminabit. quam lectionem agnoſcit Lambinus.*

50. 13. *omnium peccatorum. In duobus exemplar. Gryph. vox, omnium, non legitur.*

26. *& ediſſeretur B. & C. Gryph. & diſſeretur habet Leonic.*

51. 9, *experiri, in duobus Gryph. B. & C. legitur, expolire in omnibus excuſis.*

52. 27. *Ira*

52. 27. *Ira exſuſcitatum* Gryph. A.B.C. Leoni.

53. 16. *tum enim. Duo* Gryph. *Eſt cum complexione ſuperſedendum eſt: & paullo infra, Eſt cum exornatio prætermittenda eſt,* quæ mihi videtur lectio multo eſſe, quam vulgata, venuſtior, & elegantior.

56. 14. *Omnium malorum ſtultitia eſt mater, peſtis præ cæteris ea parit.* Ita legitur in Gryph. B. In C. quidem aliquanto clarius, poſt vocem, mater, *quæ præ cæteris parit.* quomodo etiam habetur in Leon. exemplari. & Lamb. poſtremus edidit. Equidem ſuſpicatus non temere hæſiſſe in libro longe optimo Gryphij, vocem peſtis, ita legi non male poſſe contenderim, *quæ peſtis præ cæteris,* aut, *peſtis, quæ præ ceteris parit.* Veriſimile autem eſt, inductum, peſtis, verbum ab imperito librario, propter litterarum ſimilitudinem, quæ in duabus vocibus ſequentibus, præ cæteris, habentur, verito nimirum ne male bis inculcatum idem verbum eſſet.

25. *accidiſſent* in Gryph. exempl. B.C. quomodo etiam in Topicis, quod ſemel admonuimus.

29. *villo pellem* Lamb. legit probata Ranconeti coniectura. alij, *illam pellem,* & impreſſi & manuſcr. retinent.

57. 25. *immune facinus,* certiſſimis adductus rationibus edidit Lamb. quibus cum accedat Feſti auctoritas, nulla mihi cauſſa viſa eſt, cur

ab illius sententia discederem, itaque immune facinus curaui edendũ. Certe iam pridem Plauti locum ita Ioachimus Camerarius emendauerat, qui, cum in veter. exemplaribus, immane prisco more scriptum inueniretur, pro, immune, factum esse ait, vt à deceptis sententiæ affinitate & litterarum, in, immane deprauaretur.

25. *Concastigabo, discedens à lectione vulgata, lego, ex certa ratione, & auctoritate veterum exemplarium, in his, duorum Gryphij B.C. in quibus etiam, commissa noxia, pro commerita legitur. Neque est prætereundum, à Lambino, quo sententiam expleat, quæ male ita imperfecta relinquebatur, alterum versum ex Trinummo adiectum, probabili in primis coniectura, cũ ita locus vsurpatus esset, incuria, atque oscitantia librarij mancum fuisse descriptum. Is autem versus est, Inuitus ni id me inuitet vt faciam fides: qui optime totam Plauti sententiam concludit.*

58. 9. *Saxiq; ad instar globosi prædicant esse volubilem. Leonic. Saxoq; instare in globo posse dicunt volubili. duo Gryph. B. C. Saxoq; instare eam globoso prædicant volubili, Lamb. Saxoq; instare globoso prædicant volubili, Al. Victor. Lugdun. vt fere impressi omnes.*

12. *memorant edidit Lambin. ex Aurati coniectura, vt carminis ratio constet sine verbo esse. Veteres, aut, esse, iterant, aut, vocant, vt Leonic.*

nic. habent.

61. 27. *solum vt restituam, vnus Gryph. liber.* B. habet.

62. 3. *augendæ, & ratione adductus, & au-ctoritate duorum veterum Gryph. exemplarium curaui excudendum, alij, arguendæ, legunt.*

22. *quid si, ex Gryph. lib. duobus B. C. edi iussimus, quæ etiam lectio probatur Lambino.*

63. 12. *Quare accusem, legit Lamb.*

17. *efferre, alij habent. Ald. Victor Leonic. Gryph. C. effundere, eiusdem, B, vt videtur, pro, discere & disputare effusius, atq; latius. Lamb. efferre.*

65. 3. *quæ incommoda sint & quam, in duobus Gryph. B. C. habetur, pro quo, ego. quę incommoda sint & quanta, lego.*

11. *an Veientibus, Ald. Victor. an Vestinis, Petinensibus, Gryph. B. an Vestinis Pennensibus, Gryph. C. pessime omnium. nonnulli habent excusi Vegentinis. Veientanis Lamb. emendat. Plin. quidem libr. 3. 12. Vestinorum alios, Angulanos, alios Pinnenses, alios Peltuinates, facit, atq; in quarta regione Italiæ constituit, in qua pariter Albenses ad Fucinum lacum recenset. Ita quantum ad hunc locum pertineat, videtur id ob eam caussam dictum, quod cum inter duodecim colonias quæ bello Punico secundo, militiam detrectauerant, Alba, vnde æque & Albani, & Albenses dicuntur, enumeretur, in his Ve-*

ſtinorum nulla mentio ſit. Quorum tamen, vt fatear, quod meritum adeo inſigne in rempub. fuerit, vt Albenſibus de populo Romano male meritis opponi debuerint, neque ſcio, neque diuinare facile cuiquam puto. Cum autem ea vis huius præceptionis ſit, vt cum controuerſia ſit inſtituta, vtri maior honos ſit habendus, ne honeſtandi alterius cauſſa de altero, etiam cum facultas ſit idipſum agendi, quidquam dicere cum contumelia neceſſe habeamus, locus videtur poſtulare, vt in horum alteris ſit, quod minus recte commemorari poſſit: quibus obijci quidquam, cuius rei præſertim ſit memoria oblitterata, immane, ac barbarum eſt.

66. 6. *ad exaugendam, habent duo Gryph.* B.C.

68. 29. *ex conſulto vulgati habent, pro quo Lamb. ex conſilio, edidit. Gryph. manuſcripti, & conſulto, vt videatur &, ante verbum, oſtendemus eſſe reuocandum.*

70, 15. *ex tua conſcientia. Gryph.* B. C. *in iiſdē legitur paullo poſt, præceptione,* 17. *vt ſenſus ſit, lætabere te nobis id præcepiſſe: qua in re dū tibi geſſimus morem, cōſuluiſſe rectiſſimo tuo ſtudio viſi ſumus. ſed tamen nihil muto, neq; enim hanc vocem hac notione quemquam vſurpaſſe video.*

71. 14. *de tribus in hoc libro, ſine, voce, partibus in duobus Gryph. exemplar ſcriptum eſt.*

72. 21. *in his ex ipſa cauſſa erunt ad augendam, aut deprimendam orationem eorum, qui ſen-*

ſententiam dicent qui ſententiam dicet, finem ſi-
bi conueniet vtilitatis proponere, vt omnis eo-
dem totius orationis ratio conferatur. Ita ſcri-
ptum eſt in Gryph. B.C. multo aliter quam legi-
tur in vulgatis, vtrum rectius, docti viderint:
nobis non mala lectio videtur, ſi cum vulg. con-
feratur. omnem deliberationem, Lamb. legit, quo
loco orationem alij. Equidem, vt ingenue fatear,
etiam in veter. lectione quam ſequor, aliquid
deſidero. aut enim pro verbo erunt, legendum eſt,
erit, vt intelligatur ratio, aut aliquid addendum
quod Ciceronis ſententiam expleat poſt verbum,
erunt, vt, parata adiumenta, aut, loci deprompti,
aut quippiam huiuſmodi: ſed ita etiam longe
illam ſentio vulgatæ anteferendam.

73. 2. Vis decernitur in quibuſdam legitur, in
alijs decernitur. neutrum probat Lamb. qui diſ-
cernitur, vt nos, edidit.

6. mētitione, probata Lamb. emendatione, edi-
dimus. Quid enim ſibi hoc loco vult, mentione?
Siquis autē eſt, qui nouitate verbi moueatur, is
intelligat qua ratione, appetitio, à verbo Appeto,
mollitio, à verbo Molior, deducta vox ſit, eadem
ratione à verbo Mentior, mentitio, duci licuiſſe.

13. delectum, in duobus Gryph. libris æque
ſcriptum exſtat, quam ſcribendi rationem ita ſe-
quitur Lamb. vt tamen hoc loco, delectum, ha-
beatur, fortaſſis operarum incuria, eius inſtituto
refragante.

22, cupiditatem, duo lib. Gryph. B.C. & quidem rectius. ex quorum auctoritate, disciplinam aut scientiam lin. 23. edidimus, non disciplinabilem, quod vix dignum verbum doctis auribus, ne dum eius sæculi elegantia, haud probabile videtur à politissimo scriptore vsurpatum.

74. 21. simus comparati, duo Gryph. exempl.

23. Et, celsas, lin. 17. quo loco alij, excelsas.

75. 22. liberalitatem, edidi, hanc lectionem, præter duos Gryphij vetustiores libros, Leonic. approbante.

80. 14. Principio tractato tū ab re tū ab aliqua harum. ita habet vulgata lectio. Gryph. duo B.C. Principium tractum ab aliqua harum, &c. Lamb. Principio tractato ab aliqua harum.

7. primo, non est in Gryph. manuscript. ab ijsdem lin. 13. abest vox, caute. lin. 16. ijdem habent, tracta sint. quæ vox idem hoc loco videtur valere, quod, ducta sint. manarint, qua virtute, industria, ingenio sint parta. Lectio vulgata, tractata, habet, quam retinuimus.

20. dedecorem, in duobus Gryph. manuscript. habetur. dedecorum quidem suis maioribus dixit Tacitus iij. Annal. vt, aut hoc loco, dedecorum, aut apud Tacitum, dedecorem, videatur legendum. dedecori, nos tamen, vt est in vulgatis, edidimus.

24. in vituperatione inde detrahere, duo Gryph. B.C.

81. 26. Si

83 m/ m m manu

81. 26. *Si vituperemus, è contrario aliud iniuste, aliud ignaue, aliud immodeste, aliud stulte factum esse prædicemus. hæc verba quæ in nonnullis non habentur, Aldi, Victorij, Leonic. veterem editionem, atque aucloritatem manuscriptorum secuti edidimus, in his Gryph.*

29. *propterea quod sæpe indicant, vt non sint necessaria dictu. ita legitur in duobus Gryph. B.C.*

82. 8. *commendandum est. Gryph. B.C. & lin. 9. putemus, vbi alij, putauimus.*

83. 5. *sed per singulas quoque argumentationes in Leonic. exemplari legitur. Lamb. per singulas quoque argumentationis partes. vt nos edidimus. Sed singulas quoque habent vulgati Victor. Ald. Lugduni excusi.*

21. *obtunsæ, duo Gryph. B.C.*

84. 26. *Nos quidem vnam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus: egregie magnam esse vtilitatem in pronuntiatione audacter confirmauerimus. ita legitur in manuscriptis Gryphij. Lamb. eandem lectionem secutus, ante aduerbium, egregie, nec, negandi particulam apponit. Leoniceni editio cetera eodem modo, vt Lambini, vnum præterea verbum habet, sola, inter duas voces, pronuntiatione, & audacter, quod quidem orationem totam planissimam efficit. Nobis quidem lectioni vulgatæ si vox hæc vna addatur, recte sensus videtur constare. Qua*

22, *cupiditatem*, duo lib. Gryph. B.C. & quidem rectius. ex quorum auctoritate, diſciplinam aut ſcientiam lin. 23. edidimus, non diſciplinabilem, quod vix dignum verbum doctis auribus, ne dum eius ſæculi elegantia, haud probabile videtur à politiſſimo ſcriptore vſurpatum.

74. 21. *ſimus comparati*, duo Gryph. exempl.

23. *Et, celſas*, lin. 17. quo loco alij, excelſas.

75. 22. *liberalitatem*, edidi, hanc lectionem, præter duos Gryphij vetuſtiores libros, Leonic. approbante.

80. 14. *Principio tractato tũ ab re tũ ab aliqua harum*. ita habet vulgata lectio. Gryph. duo B.C. Principium tractum ab aliqua harum, &c. Lamb. Principio tractato ab aliqua harum.

7. *primo*, non eſt in Gryph. manuſcript. ab ijſdem lin. 13. abeſt vox, caute. lin. 16. ijdem habent, tracta ſint. quæ vox idem hoc loco videtur valere, quod, ducta ſint. manarint, qua virtute, induſtria, ingenio ſint parta. Lectio vulgata, tractata, habet, quam retinuimus.

20. *dedecorem*, in duobus Gryph. manuſcript. habetur. dedecorum quidem ſuis maioribus dixit Tacitus iij. Annal. vt, aut hoc loco, dedecorum, aut apud Tacitum, dedecorem, videatur legendum. dedecori, nos tamen, vt eſt in vulgatis, edidimus.

24. *in vituperatione inde detrahere*, duo Gryph. B.C.

81. 26. *Si vituperemus, è contrario aliud inıuste, aliud ignaue, aliud immodeste, aliud stulte factum esse prædicemus. hæc verba quæ in nonnullis non habentur, Aldi, Victorij, Leonic. veterem editionem, atque auctoritatem manuscriptorum secuti edidimus, in his Gryph.*

29. *propterea quod sæpe indicant, vt non sint necessaria dictu. ita legitur in duobus Gryph. B.C.*

82. 8. *commendandum est. Gryph. B.C. & lin. 9. putemus, vbi alij, putauimus.*

83. 5. *sed per singulas quoque argumentationes in Leonic. exemplari legitur. Lamb. per singulas quoque argumentationis partes. vt nos edidimus. Sed singulas quoque habent vulgati Victor. Ald. Lugduni excusi.*

21. *obtunsæ, duo Gryph. B.C.*

84. 26. *Nos quidem vnam de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus: egregie magnam esse vtilitatem in pronuntiatione audacter confirmauerimus. ita legitur in manuscriptis Gryphij. Lamb. eandem lectionem secutus, ante aduerbium, egregie, nec, negandi particulam apponit. Leoniceni editio cetera eodem modo, vt Lambini, vnum præterea verbum habet, sola, inter duas voces, pronuntiatione, & audacter, quod quidem orationem totam planissimam efficit. Nobis quidem lectioni vulgatæ si vox hæc vna addatur, recte sensus videtur constare. Qua*

tamen reiecta, Lambini & Leoniceni editionem, una modo voce, sola, adiecta, quæ deerat alteri, secuti sumus.

85. 14. *comparata duo Gryph. exempl. comparatum, ut Lamb. Leoniceni liber, habet.*

23. *quoniam altera natura paritur, altera natura comparatur, nihil nos attinet comminisci. ita ex Gryphij exempl. auctoritate, certa præterea ratione innixi edidimus.*

86. 11. *ut multo genere, alij legunt.*

87. 15. *quæ visa sunt, tamquam aduentitia verba Lamb. tollit.*

88. 3. *aut proinde, legit Lamb. quemadmodum in Gryphij libris habetur. aut perinde in vulgatis, legitur.*

26. *ex verbo insecare, corrupto, ut nemo non videt, Ioannes Auratus, Lambino referente, efficit, inculcare: quod, ut fatear, mihi probari potius, quam, intersecare, quæ lectio vulgata est, non plane mihi tamen probatur. Equidem, si diuinandum est, & discedere à vetere scriptura licet, insculpere, malim, quæ amici mei pereruditi hominis emendatio est. sed, amplius, pronuntiandum puto.*

89. 3. *hilare, quæ vox mansit in manuscriptis, reposuimus: hilariter, habent impressi.*

22. *quam clarissimam. Gryph. B. C. ut ad vocem referatur. quæ optima lectio est, in ijsdem lin. 23. iubemus, non, ut in vulg. iubemur.*

88. 6. con-

88. 6. *conspiciendam, lege, non conspicuam, quæ vox in excusis manet. Ita quidem legitur, etiam in Gryph. manuscr.*

89. 26. *Et simul cum cogitatione nata, vulgata lectio habet. & sine concitatione nata Gryph. exempl. duo, quemadmodum legendum videtur,*

92. 21. *hedera, ædes, intercolumnium. Gryph. & lin. 17. id quod dictatum est.*

93. 14. *secuti, vbi hæserat in manuscript. & impressis omnibus, sequi, ex Lamb. editione, ratione id postulante, edidimus: Vulgata enim lectio, nisi, & copula antecedat verbum sequi, ferri non potest.*

22. *Quare placet. Lamb. sublato verbo, placet, vno est contentus infra posito, oportebit, à quo oratio concludatur. infra vero, vbi in excusis, commeditari scriptum inuenitur, in Gryph. manuscriptis, commode notare, legitur: alij, commoditer, habent.*

23. *vt distincti, lego, ex Gryph. B. & C. auctoritate. vt distincte, legitur in vulgatis, quam minime tamen lectionem reijcimus.*

92. 9. *vt imagines partim firmæ, & acres, legit Lamb. firmæ, & hæres, habent duo Gryph. B. C. vt suspicer, mancam esse vocem ex integra, hærentes. participium autem solitum vsurpari significatione nominis adiuncti, nemo non nouit. Cic. de oratore 2. cum de hac ipsa memoria ageretur quæ arte cōparatur. Imaginibus, inquit, est*

vtendum agentibus,acribus,insignitis: & lib. de clar.orator. Acrem enim oratorem, incensum, & agentem,& canorum concursus hominum foriq; strepitus desiderat. In ijsdem, quod in impressis, imbecilles,legitur,imbecillæ exstat,lin. 31.
97. 16. & nouæ manent in animo diutius. Leonic. & Lamb. duæ voces, in animo, in Gryph. manuscr. & in Ald. & Manut. editione desiderantur.
98. 3. si non multas, nec vagas in duobus Gryph. B. & C. habetur : quibus conuenit cum Leonic. editione.
17. peruagemur, tum duo Gryph. exempl. tum Leonic. editio habet.
99. 20. id enim quod admonuerit, & leuiter præceperit ars, & ratio exemplo, &c. Ita legit Lamb. Idem, vbi alij, domestico pugnet, domesticis testibus, habet. in Leoniceni editione domesticis testimonijs pugnet, modo legitur, sequentia verba, Et sui ipsius testimonio abutatur, absunt. & sane, vt dicam quod sentio libere, videntur redundantia, & rei explicandæ caussa adiecta temere locum obtinuisse.
103. 14. & omnia in arte maxime scribenda redigit &c. Ita scriptum exstat in impressis : nos ex Gryphij exemplari manuscr. ita edidimus, & omnia in arte maxima, scribendo redigit, quæ planissima lectio est. neq; nos tamen, si quis vulgatam malit, pugnare volumus.

27. *de modestia dicitur, vt scriptum exstat in Gryph. vtroq; exemplari, & Leoniceni editione excudi curauimus, in ceteris, de, abest.*

104. 7. *Ladas, aut Boliscus Sicyonij, Lamb. ex Adriani Turnebi coniectura.*

105. 1. *quibus possumus & debemus. Huius loci restituti laus Lambino debetur. Antea enim, quod possumus, vt ad vocem, testimonium referretur, legebatur; & quidem nulla cum ratione. Crassi enim sunt verba ex eius oratione, exempli caussa ad genus illud orationis demonstrandum sumpta.*

106. 26. *ideo quod alienis vtantur, ita in impressis legitur. in vno Gryph. multo planius: cum in eo, quod alienis vtantur, quæ eadem lectio in Leonic. libro habetur.*

107. 23. *incideret, edidimus, cũ Lãbino assensi, tum auctoritatem manuscrip. secuti, incidet legitur in excusis libris. Leoni. tamẽ incideret habet.*

108. 18. *vt in vetustis exemplaribus scriptum exstat, hominibus, edi iussimus. omnibus, retinẽt vulgati.*

111. 9. *Sunt igitur tria genera, quæ genera legitur in tribus manuscriptis.*

100. 26. *proturbetis, vnus Gryph. habet. ceteri & impressi, & manuscripti, perturbetis præter vnum Lamb. qui, deturbetis magis vsitatam vocem Latinis scriptoribus habet. Proturbare vsus est Liu. lib. 5. Iamq; & alij congregati telis*

missilibusq; & saxis proturbare hostes, ruinaq; tota prolapsa, acies in præceps deferri. & quæ sequuntur.

113. 22. *rubores elicere Lambin. emendat ex Ranconeti coniectura. vulg. & manuscr. eijcere, habent, à quibus non discedo.*

23. *ad salutandum, vnus Gryph. lib. B. & paullo post, pone scenam, vbi, penes alij habent, & melius quidem, ni fallor.*

114. 10. *suffulta, legitur in duobus Gryph. B. C. & Leon. exemplari.*

115. 13. *Nam ille istic in balineis accessit ad hunc, postea dixit. ita legitur in tribus Gryph. libris manuscr. non male.*

116. 28. *Baccæ, eoæ, vt vniones intelligantur, legit Io. Auratus vir doctissimus, referente Lãbino. Bacchæ æneæ, habent eodẽ modo tres Gryp. libri, Vaccæ æneæ, Leon. editio. Nos, Bacchæ æneæ, edidimus. Hæ enim, vt canephoræ, cupidines, sileni, pristes, tritones, in scyphis & poculis cælebantur, quæ eadem inter ædium ornamenta è marmore, antiquo opere atq; artificio solita adhiberi, nemo non nouit.*

118. 8. *poscere, legitur in Gryph exẽplari, B.*

9. *contempsisti, quàm agnoscit lectionem Lamb. legitur in vno. Gryph. A. ceteri vt vulgati, habent, reliquisti.*

15. *exaugendam. habent tria manuscr. exemplaria, à quibus stat cum Leon. tum postrema*

Lamb.

Lamb. editio.

119. 5. *in Italia, duæ hæ voces in manuscriptis non exstant.*

120. 5. *quædam, in Gryph. tribus exemp. abest.*

7. *cum ex contrarijs rebus oratio conficitur. tres Gryph. libri. cū ex contrarijs verbis, antiqua editio Leonic. Aldi. Victor. Lambinus vtramque lectionem complexus vnam efficit, cum ex contrarijs verbis, aut rebus. Neutra certe vox salua lege præceptionis potest desiderari.*

121. 12. *vtrūne aliquem exornari, scriptū retinent eodē consensu vulgati omnes: ex manuscr. quidam, vt Gryph. A. exhortari, habent: alij, in his Gryph. B. exorari, quomodo etiam scriptum inuenitur in Leon. libro. quomodo edidimus, & omnino videtur legendum.* 122. 12. *deducit Gryp. A. ceteri, vt impressi, ducit.* 27. *retinet, legas, vt & Lamb. emendat, & scriptum exstat in Gryphij manuscriptis, à quibus vetusta Leonic. editio non dissentit.* 123. 2. *plurimum, legit Lambin. Ranconeti coniecturam secutus. primum, manuscript. & impressi tuentur. equidem, plurimum, malim.* 13. *hoc pacto, Gryph. tria exemplaria. hoc modo, excusi omnes.*

21. *Sunt item sententiæ, quæ duplices efferuntur, hoc modo sine ratione, Errant, &c. Mancam orationem, id quod nemo non videt vt Lāb. emēdat, in vno atq; altero Gryphij exēpl. expletam inuenimus, vt nihil nobis moræ fuerit, quin*

ita locum excudẽdum curaremus, Ita autem habet. Sunt item sententiæ, quæ dupliciter efferuntur, cum ratione, & sine ratione. Sine ratione, hoc modo.

124. 15. *cum fide tenere. vnus Gryph. B. in eodem paullo post, vbi in alijs, videri, fore, legitur, quomodo Lamb. edidit.*

126. 18. *denumeratione, vnico verbo in Gryp. duobus manuscr. habetur. Vt optima ratione innixus, dinumeratione, videatur Lamb. edidisse.*

127. 28. *cum ad idem verbum & nomen acceditur commutatione vel additione. Hic verba quædam addidimus, quæ non insunt in vulgatis, ex duobus Gryph. exemplar. & Leoniceni. Id autem eo fecimus libentius, quo eam lectionem animaduertimus Lambino probari.*

128. 19. *quæ in litterarum commutatione, breuitate, productione. aliter legitur in tribus Gryp. manusc. & Leonicen. quæ in litterarum breui commutatione, productione, quam lectionem agnoscit Lamb. Infra autem lin. 16. lege, transiectione, præter Leonic. qui à vulgatis non dissentit, ijsdem pariter eandem lectionem approbantibus, translatione, excusi habent.*

129. 12. *Alexandrum omnes maxime metuerunt, item plurimum dilexerunt. Nos, vocem, item, sustulimus, quæ elegantius abest, in manuscriptis, quam adest, in vulgatis. Lãb. post verbũ, omnes, vt, apponit, vt sit, cui vox, item, respondeat,*

at, omnino melius, quam in impressis. lin. 14. Sulpicium lege, non Sulpicio, vt in omnibus vulgatis legitur. Locum recte ita emendauit Lãbinus.

130. 10. *auditor, abest à manuscriptis tribus. quam vocem si quis malit expungere, non pugnabo. nos vulgatam lectionem retinuimus.*

134. 20. *quod rei militaris te infrequentem tradidisti. Nos hic verbum vnum reposuimus ex duobus Gryph. libris manuscriptis, quo planissima lectio redditur. quod tribunis rei militaris te infr. reddid. Ita autem se legisse in manuscripto Lamb. testatur.*

7. *accepisse, in impressis fere omnibus legitur: cepisse habent duo Gryph. manuscripti.*

135. 9. *quam non pertineat. Lamb. quam non attineat, multo magis ex vsu & ratione Latini sermonis.*

27. *per interpositionem, vnus Gryph. liber.*

137. 23. *atque obtemperabo. Lamb. vocem, atque, non habet. Forte non male legi possit, æque obtemperabo. Nam, atque, ferri non potest, quæ vulgata lectio est.*

143. 16. *Nullius mæror. nos vt Lamb. Nullus vrbis mæror edidimus: huic lectioni duobus Gryph. exẽplaribus & Leoniceni suffragantibus.*

145. 13. *Quare, Luci Cassi, In quibusdam manuscriptis, Quare L. caussis, corrupte legitur, ex quo Lamb. in caussis efficit: nomine tamen non obiecto, quod mansit in impressis, & manuscri-*

ptis alijs. Nam in Leoniceni editione integra lectio tota exstat. Quare, L. Cassi, si in caussis &c. quo modo excudi curauimus.

146. 29. *vt quod erit commotum licentia, id laude mitigetur. In duobus manuscriptis Gryphij sic legitur, quod erit commotum licentia, id laude constituetur, quæ non mala lectio est. Contrarium enim constituere, est verbo Commouere: sumpta similitudine ab aqua, cum, sedata tempestate, nescio quo pacto constituta quiescere videtur. Id est Græcis* συνιςάναι, *ni fallor.*

147. 22. *tametsi vereor quomodo accepturi sitis. Hic duo verba adiecimus, tamen dicam, quæ in vulgatis fere omnibus absunt, & leguntur in duobus Gryph. manuscr. & Leon. editione. Eodem autem modo & Lamb. edidit.*

148. 4. *Deminutio, hoc loco, &, Deminuitur paullo post atque alibi semper legitur in duobus Gryph. exemplaribus vetustioribus: quemadmodum veteres grammatici docent legendum.*

149. 2. *Leo Phœnissus, habent duo Gryph. B. C. quod à me hoc loco non eo annotatum est, quod lectionem vulgatam haud probem, sed quod hanc temere non esse abijciendam putem. Hoc mihi certe constitutum est nihil, nisi plane ineptum & contemnendum in quo varient vetera exemplaria à vulgatis, non cum fide repræsentare.*

4. *acuens dentes multos, Lamb. vocem multos,*

tos, tollit, tamquã redundantẽ. in duobus Gryph. habens dentes multos, legitur.

23 Et superbi re simul, & verbis inuehentur. ita legitur in libro vno Gryphij & Leoniceni editione. Alius Gryphij in postremo verbo modo variat, &, inuenientur habet. alij ita, & superbia simul, & verbis inuehentur. Secus legit Lamb. ex vsitata latini sermonis ratione, & superbis factis simul & verbis inuehentur. Vix enim hæc solent disiuncta efferri. in superbi hominis fastidio, & insolentia augenda. Itaque aut, re & verbis aut factis, & verbis videtur legendum.

151. 8. infestus cognatis, quemadmodum edidit Lamb. habent vetera exemplaria manuscripta, à quibus ratio stat & vsus latinæ linguæ.

21 fortuna familiaris rei attenuatissima. Ita legitur in vno Gryphij manuscript. recentiore, & in Aldi & Victorij editione. alij numero multitudinis, fortunæ familiaris rei attenuatissimæ legunt. duo alij Gryphij manuscript. & Leonicen. fortunæ familiares attenuatissimæ: quam lectionem probat Lambinus.

152. 16. conueniant maleficia. tollit Lamb. vocem maleficia, & ineptam & incommodam huic loco, manuscr. quidem & vulgatis omnibus reclamantibus, sed approbante ratione: quam & ipsi potiorem tanto consensu veterum exemplarium habuimus.

26 *Sed commutare. ſed commutate, legas, vt Lamb. recte ex manuſcriptis emendat, à quibus ſtant noſtri, & ratio adeo, quam ſequimur.*

153. 3. *cum augetur. cum agetur edidimus, hanc lectionem tribus noſtris manuſcriptis tuentibus, & Lambini editione. cum augetur, habet Aldi editio, Victorij, Leoniceni, omnibus antiquior, ſed male, vt ratio docet.*

154. 3. *Quia hæc loquitur ſecum ſapiens. In hæc loquetur ſecum ſapiens, habent duo manuſcrip. exemplaria. Quare hæc loquitur ſecum ſapiens, in altero legitur. Leoniceni editio ita habet. Hæc loquetur ſecum ſapiens. Lambino conuenit cum Aldi & victorij editione, Quia hæc loquitur ſecum ſapiens. quam lectionem & ipſi retinuimus, non tamen diſſimulantes, nobis nullam ex his probari.*

155. 8. *Sed ab eiuſdem. vt ab eiuſdem, Lamb. cui lectioni ſuffragantur duo manuſcripti Gryph. alter vt vulgati, ſed ab eiuſdem, habet.*

156. 16. *debere accedere. aut, vt Lamb. edidit, debere accedi, legendum eſt, aut, vt nos, decere, quod ſcriptum exſtat in duob. manuſcrip. Gryph. vetuſtioribus.*

157. 4. *Demouendi ſcriptum eſt in Gryph. libris duobus. Certe vt nullius auctoritas ſit, poſtulat ratio, & locus vt ita legatur.*

158. 24. *Id enim perſpicuũ eſt de primo ſimilitudinis*

tudinis verbo. Aliter ſcriptum in duobus Gryph. libris inuenitur, Id cum perſpicuum eſt, de primo ſimilitudinis verbo ſumetur. mox alterius eſt clauſulæ principiũ, Apertius dicendi cauſſa, &c. Lamb. non diſcedens a lectione vulgata, principio periodi quæ mox ſequitur, verbum, Sumitur, annectit, ita, Sumitur apertius &c. Certe in editione Ald. Victor. aliorum, vox, Sumitur, abeſt, quæ legitur in omnibus manuſcript. & in Leon. exemplari.

161. 9. niſi exempli quis vſus eſſet, legit Lamb. quo modo ratio poſcere videtur. in vulgatis eodem modo & in manuſcriptis legitur, niſi exemplum quod genus eſſet.

16. Inibat prælium, habet vnus Gryphij liber. Lamb. Ibat Turnus in prælium legit, ex manuſcr. libro. alij, Ibant in prælium numero multitud. legunt, quemadmodum in vulgatis habetur.

21. aſpectu rabido circumſpectans. Lamb. vt noſtri omnes manuſcripti, & vnus impreſſus Leoniceni, aſpectu venenato, ſpiritu rabido circumſpectans, &c.

27. & oneratus auro clamat & deierat. Leoniceni exemplar ita habet, & oneratus auro clamat, & delirat, quomodo Lamb. excudendum curauit. cum vno Gryph. manuſcripto vulgati conſentiunt, qui clamat, & deierat, retinent. In vno tamen Gryph. recentiore eſt, delirat, clamat, & peierat, quomodo edidimus.

162. 2. *comeditur cum domo sua & aufertur.* nos, vt est in vno exemplari manuscripto, cum domo sua, vt comedatur, aufertur. Hanc autem lectionem Leoniceni editio tuetur.

13. *sed ostentatorem pecuniosum.* sed ostẽtatorẽ pecuniæ suę emẽdat Lamb. In vno Gryph. manuscripto, pecunio si dimidiatum verbum, legitur: ex quo non mala coniectura probari possit, legendum, pecuniæ suæ, æque præclaro sensu.

163. 2. *qui iam bene hominis naturam nouit.* in vno Gryphij ita legitur, qui hãc iam bene hominis naturam nouit.

165. 4. *quinque adolescentes homines*, habet vnus e meis manuscr.

19. *ad adolescentiam perducas*. in duobus Gryph. exemplar. deest verbum: fortassis non male, vt videatur, temporis angustijs excluso addere postremum verbum non licuisse: quod ad significãdam ferociam inimici eum subito opprimentis, magnam vim habet.

21. *Præsto.* Quidam existimant, Prædo legendum, non male.

166. 19. *& formata & ei oratio attribuitur.* in vno Gryph. exemplari multo melius, & forma ei & oratio attribuitur: quomodo edendum curauimus.

24. *clarissimis potita victorijs*, habet vnus Gryph. duo alij manuscr. vt excusi, clarissimis locupleta victorijs.

167. 9. Tamen

167. 9. *Tamen proficit.* Gryph. exemplar vnum, sed proficit, habet.

168. 8. *Noli, Saturnine, nimium populi frequẽtia fretus esse. inulti iacent Gracchi.* Hæc vulgata lectio, quam etiam agnoscit Lamb. In alijs libris vulgatis & manuscriptis magna varietas. Vnus Gryph. antiquior ita habet, Noli Saturn. nim. pop. reuerentia fretus esse, Stultitia & cerne Gracchi. Alter cetera eodẽ modo: in vno variat, Stultitiæ Gracchi memento. Leonic. editio, Stultitiam nosce Gracchi, Aldi aliquãto melius, Stultitiã nosce, inulti iacẽt Gracchi. Manutius duas voces, stultit. nosce reijcit, cetera retinet, vt in vulgatis habentur: neque ab eo Victor. dissentit. nam vox, reuerentia, in manuscriptis exolenit.

14. *inde Tharsi.* confirmant Turnebi coniecturam Thasi hoc loco legentis duo libri Gryphij vetustiores: in quibus Thaui legitur, littera tamen, v, ita inferne coeunte, vt videatur ex duplici ss, ab imprudente librario confecta. mox vbi alij legunt, vrbem in Bithynia, vnus Gryph. habet vrbẽ per vim Inachiũ sustulit. Huius oppidi meminit Plin. lib. 4. 5. quod aliquandiu appellatum, Dipsium Argos testatur: recensetur autem in iis oppidis quæ a Scyllæo ad Isthmum intercedũt.

169. 5. *sudans oculis ardentibus.* Lamb. vocem, sudans tollit: pro eo nos, stans, legendum putamus: quam lectionem duo Gryph. exemplaria tuentur. Ceteri Leonic. Ald. Victor. Manutij, eodẽ

modo, sudans, sed æque male habent, vt opinor.

9. dextera pedem. nos probata Lamb. coniectura dextro pede, aliquanto meliore sensu, edidimus.

12. conuolant. vnus Gryph. manuscr. vt edidit Lamb. habet, commeant.

16. ex imo pectore, in vno e meis manuscriptis legitur.

19. nulla voce delibans insitam virtutem, concidit tacitus. in vno Gryph. exemplari, aliter legitur, nullam vocem edens, insita virtute concidit tacitus. quam lectionem Lamb. se inuenisse in nonnullis e suis testatur. Ita certe habetur in Leoniceni editione. Equidem, vt Lambino assentiar, puto hic, vocem indignam male desiderari: ita enim videtur legendum, Nullam vocem edēs indignam insita virtute. Neque vero mirum est, quæ erat hominum in describendo oscitantia, imperitum librarium, & aliud agentem verbum integrum fugisse.

29. locutionis, alij legunt.

IN DVOS CICERONIS LIBROS DE INVENTIONE.

172. 15. victu fero, in duobus Gryphij manuscriptis legitur.

22. Propter errorē, atq; inscitiam. in quattuor manuscriptis, eodem consensu, propter errorem

rem atque inscientiam, scriptum inuenitur, quomodo Lamb. edidit. Leonicen. Ald. Victor. Manut. Lugduni & Lutetiæ impressi, inscitiam habent. Vbicumq; vero in impressis inscitia, in manuscript. inscientia legitur.

173. 3. *& eos vnam in quamq; rem induces. Ita scriptum exstat in tribus exemplaribus manuscriptis, duobus Gryphij, altero meo.*

176. 9. *antequã dicimus, duo manuscripti vetustissimi, habent.*

177. 21. *in disceptatione, & consultatione ciuili. In duobus exempl. Gryph. quæ ceteris vetustate antecellunt, in consultatione, modo legitur: vox, disceptatione abest. in altero, disceptatione, sine, consultatione: alijs cum vulgatis libris conuenit: qui vtramq; vocem habent.*

178. 10. *vt quid sit bonum. nos, Ecquid sit bonũ, edidimus, tribus exemplaribus, Gryphij duobus, altero meo, eandem lectionem tuentibus: quemadmodum etiam Lamb. edidit.*

180. 23. *Nam quid factũ sit. & Gryph. & nostri manuscr. ecquid, habent, & mox ecquid fiat.*

181. 5. *non quod de facto nõ cõstet. hæc verba Lamb. recte superuacanea esse arbitratus tollit. quorsum enim hæc repetitio, quæ neque rei magis significandæ, neq; ornandæ, amplificandæue caussa, necessaria est? retinuimus tamen, vulgatæ lectioni parcentes.*

183. 7. *placet autem ipsi intentionis esse de-*

pulsionem.nos, vt scriptum exstat in vno Gryphij exemplari recentiore, sed longe optimo, ante vocem, intentionis, constitutionem addidimus: quomodo legitur in Aldi editione: quam tamen Manutius non sequitur: cui conuenit cum Victorij editione, & omnibus fere vulgatis: in his Leonic. Lamb. vt nos, constitutionem habet.

185. 29. an coniuncta, & si coniūcta erit. Ita, vt edidit Lamb. scriptum exstat in vno Gryph. manuscr. exemplari. ceteri, an iuncta, & si iuncta, habent.

186. 15. an in ratione, an in scripto. nos priore loco, an particulam sustulimus cum ex certa ratione, tum ex veterum codicum auctoritate, in quibus omnibus recte abest.

188. 4. appositissima, in quattuor manuscriptis exemplaribus, eodem modo legitur.

14. factum est, factum non est. in duobus Gryphij exemplaribus, atque in vno, meo, secūdo loco, vox, factum abest.

189. 3. in rationem præcepta dabimus, in præpositione cum nomine coeūte, in omnibus lib. antiquis scriptum exstat: ex qua voce diducta etiā si non incommoda lectio confici potest, Lamb. tamē sequor ex eadem, orationem, vnde multo planior lectio fit, emendantem. vulgata quidem lectio ferri non potest.

21. implicata est, nonnulli manuscripti habēt.

190. 18. vel, si vti principio placebit. Sin vti

princi-

principio placebit, vt ſcriptum eſt in omnibus meis manuſcr. & in vno impreſſo Leoniceni, excudendum curaui.

191. 4. *in odium ducentur, habent manuſcripti omnes vetuſtiores: Leoniceni editio, Aldi, a quo filius diſſentit. In Victorij editione, vt in antiquis, ducentur legitur. Lamb. vt Manut. adducẽt edidit. credo, eruditos homines, quod crebrior vſus eſt verbi, adduco in hac tranſlatione, quam eius a quo manat duco, adducentur emendaſſe.*

193. 25. *quod genus, ſtrepitum, acclamationem. nos Lamb. ſecuti, ſtrepitu, atq; acclamatione, edidimus, Lectio quidem vulgata non eſt ferenda.*

199. 3. *aut id, quod ipſum adiuuat. Eodem modo & in manuſcriptis exemplaribus & in excuſis legitur, vno Aldi excepto: in quo, id, quod ſe ipſum legitur, cui eſt Lamb. aſſenſus. In Leoniceni, quod ipſum, ſine pronomine, id, antecedente, habetur. Victorio cum impreſſis alijs conuenit.*

. 17. *deſignatur auditori. in manuſcriptis omnibus, & in vno impreſſo Leoniceni, deſtinatur, ſcriptum exſtat.*

202. 25. *hinc omnibus argumentandi rationibus tractis. ita in omnibus fere manuſcriptis, & impreſſis ſcriptum inuenitur: duo tamen vetuſtiſſima exemplaria Gryphij, his omnibus argumentandi rationibus confirmari oporteat, nec quidquam amplius habent.*

203. 11, *conſiderandũ, in vetuſtiorib. habetur.*

13. *Graius an barbarus.eadem Gryph.exemplaria,Græcus habet.recentiora duo,Graius, vt est.in impressis: ex quibus tamen Leoniceni editio perantiqua,Græcus,retinet.*

204. 8. *Habitum autem hunc appellamus.Vocem,hunc,iam olim Leonicenus sustulerat, quem Aldus aliquot postea annis est secutus. Manutius sublatam vocem a patre restituit: a quo stat Victor.editio,qui eãdem retinet: vt videtur, vterq; auctoritate veterum codicum adductus: in quibus magna consensione, scriptum, hunc, inuenitur. Lamb.tollit,cui sumus assensi: minime enim necessaria vox,atq; importuna adeo videtur.*

23. *partam,omnibus exemplaribus manuscr. eandem lectionem tuentibus, edidi. quam etiam ex impressis, Leonic.& Victor.editio tuetur:cõparatam alij habent.*

205. 20. *& vicinitatis, legitur in manuscript.*

206. 19. *Quare cũ tempore hoc differt. Lamb. Quare a tempore differt emendat,recte suspicatus lectionem vulgatam mendo non carere.*

207. 22. *Simile autẽ ex specie comparabili. veteres duo Gryphij libri ita habent, Simile autem ex specie:comparabile autem ex conferenda atq; assimilanda natura indicatur. Vnum e meis manuscrip. exemplar, aliquanto clarius, Simile autem ex specie comparabili: comparabile autem ex conferenda,atque assimilanda natura indicatur.quam Lectionẽ Manut.& Victorius agnoscit.*

Aldi

Aldi editio eadem est, & Leoniceni: quæ nititur auctoritate præterea vnius codicis manuscripti, & a Lamb. agnoscitur. Simile autem ex specie comparabili, aut ex conferenda atque assimilanda natura iudicatur. Ita autem & ipsi edendum curauimus.

210. 9 *Verum in eo genere. Ita in quibusdam manuscriptis legitur: in nonnullis abest, Verum.*

212. 14. *& permiste. Sic omnes & excusi & manuscripti. Lamb. vt Victor. permistim edidit.*

213. 27. *& tu vt maritus sis quamoptimæ mulieris. in libris nonnullis manuscriptis, vox, mulieris, abest: venuste hoc quidem, & cõcinne. Argumento certe est, vocem esse aliunde ascitam, quod in aliis, mulieris, in aliis, feminæ, scriptum exstat. Nam in vno meo manuscripto, cum in orationis contextu nõ sit, supra verbum illud quamoptimæ, vox feminæ quasi rei declarandæ caussa est collocata. Sed tamen nihil muto.*

214. 25. *intelligat, alij legunt. veteres impressi & manuscr. aliquot intelligant, habent: Lamb. intelligatur. sic autem videtur legendum, ratione id Latini sermonis postulante.*

215. 25. *nisi monstratur, habent manuscripti omnes.*

221. 8. *Si oportet sapere, alij legunt: in his Aldus: & paullo post. oportet autem sapere, sine verbo, Velle.*

222. 25. *de vnaquaq; parte, male habent im-*

pressi. Tu lege, de vna quoq; parte, tum rationi assensus, tum veterũ codicum auctoritati. Ita quidẽ Victorius olim, & hoc tempore Lamb. edidit.

224. 26. *nisi extra iudicium quidem esset.* In omnibus fere vulgatis eodẽ modo ita legitur. Aldus, vt iam olim Leonic. ediderat, nisi extra iudicium quid esset. in duobus manuscriptis, vt emẽdauit Manutius, &, ne si extra iudicium quidem esset, quam lectionem probat Lambinus, nos secuti sumus. Ita enim prorsus est legendum.

225. 20. *Sunt autem qui putant.* Varie hic locus legitur in vulgatis, & manuscriptis. Alij ita habent, in his vnus Gryph. vetustissimus, & alter recentior. Sunt autem qui putant nonnumquam posse complexione, & oportere supersederi. Ab ijs stat Ald. Victor. & Manutius: qui sic ediderũt. Lam. ita legit, Sunt autẽ qui ita putant, nonnumquã posse conclusione supersederi. Cui vnus meus manuscriptus suffragatur, in quo vtroq; modo legi posse significatur, ad vocem illam, complexione, superne posita, conclusione.

227. 28. *vti, quemadmodum legit Lamb.* in vno Gryph. manuscripto habetur: ceteri & impressi, & manuscr. abuti, præter Leonicenum, qui habet, vti, Ald. Victor. Manut. Lugduni, & Lutetiæ excusi habent.

228. 5. *vt quam facile sit factu.* Hæc verba Lamb. tollit tamquam his oratio redũdet: ea varie leguntur in vulgatis, & manuscriptis libris.

In

In quorum vno ita habetur, de his, quæ proposita sunt hoc idem exerceamus, quam facile sit factu. In duobus Gryphij vetustiorib. sic scriptum legitur, de ijs quæ proposita sunt, quam facile factu sit periclitari.

20 *alleuatur, habet Manut. à patre dissentiens, qui eleuatur emendat, quemadmodum scriptum reperitur in duobus Gryph. exemplar. Lamb. leuatur, edidit.*

231. 14. *id iudicatum, quod ad iudicandum afferatur, legitur in duobus Gryp. & in vno meo exemplari.*

233. 2. *cuius prædæ sectio non venierit. nos cuius prædæ sectio venierit. probata Lambini coniectura, edidimus.*

239. 26. *conclusionem, quemadmodum Lamb. emendat, scriptum inuenimus in duobus Gryph. lib. de conclusione, excusi habent. Ald. Victor. Manut. alij.*

27 *degressionem, & paullo infra, degressione, & degredi, quam rationem scribendi sequitur* Lamb. *in duobus Gryph. exempl. vetustissimis habetur.*

243. 9. *quod superbissimum est. Hinc verbum, est, sustulimus ex auctoritate manuscr. exemplarium omnium, in quibus, abest.*

246. 28. *diu vexatus. diuexatus, expuncta littera vocali, v, in nonnullis manuscr. habetur.*

250. 22. *vellent addicerent. Nos, mallent, quod*

iam antea Lamb. certa coniectura adductus emendarat: centesimo ab hinc anno Leonic. ediderat. Facilis autem fuit lapsus à verbo, vellent: quod perperam vulgati, atque adeo melioris notæ retinent.

253. 5. *& inuentiones, & constitutiones, et iudicationes continebat. Hic vocem vnam quæ in vulgatis abest, & Lamb. & vnius Gryph. codicis fidem secuti, iudicationes addidimus.*

254. 16. *nunc à coniecturali constitutione proficiscemur. Ita scriptum extat in omnibus manuscriptis, quibus conuenit cum excusis. Lamb. vt legitur in Leoniceni editione, Nunc ad coniecturalem constitutionem proficiscemur, vsitatiore dicendi forma edidit. à coniecturali, si legas, idē valet verbum proficiscemur, atq; faciemus initium, exordiemur.*

24 *deuertissent, edidit Lamb. quomodo semper in manuscr, vitustioribus legitur. In ijsdem, vbi in alijs caupo, copo semper, scriptum reperitur, prisco more. Ita pag. 226. lin. 11. ijdem, deuersoribus, habent.*

255. 13. *Deuersoribus habent manuscripti, vt supra, deuertissent.*

256. 4. *vinolentia, & hic, & vbiq; semper, eadem Gryph. exempl. habent, quod etiam Faërnus scriptum obseruauit, in nobilissimo illo exemplari orationum Cic. in Antonium, quod Romæ in Vaticano asseruatur.*

17 *demi-*

17 deminuendi, Gryph. manuscr. vt docuimus etiam alibi. diminuendi vulgati habent.

257. 28. res aliusmodi est. In Gryp. libro longe optimo, aliimodi & hic, & paullo infra legitur. Ita autem prisci huius vocis patrium casum efferebant. Cæcilius. Nullius alij rei nisi amicitiæ caussa. Iampridem vero ita Victor. ediderat.

259. 29. aut nihilo sibi magis. Nos, vt est in Gryph. duobus manuscr. aut nihilo sibi maius, quæ lectio etiam Lamb. probatur.

260. 29. caldum vocari. callidum habetur in Leonic. editione. Calidium Aldus, quam lectionem sequitur Lamb, in vno meo manuscr. vtroque modo legi significatur, &, Caldum, &, Cadum.

261. 26. vt amor, iracũdia, molestia, proteruia, quod &c. ita legitur in Gryph. vetustiore exemplari. Plaut. quidem in Bacchid: fere eadem cõiunxit. -proteruo, inquit, iracundo animo, indomito, incogitato, Cicer. ad animi mollitiam transtulit, de Fin. 5. Et flexi, fractique motus quales proteruorum hominum aut mollium esse solent, contra naturam sunt. Idem pro Cælio. De corruptelis, de adulterijs, de proteruitate, de sumptibus immensa oratio est. Alibi ad animi fastidium & insolentiam: Alij audaces, proterui, ijdem intemperantes & ignaui. Plaut. Amphitr. - quæ non deliquit, decet Audacem esse & confidenter pro se, & proterue loqui.

262. 6. Item facta & casus. Iam facta, &

casus Gryph. duo manuscr. libri habent, vetustior alter, alter recentior, quibus vnus meus qui est inter hos medius, suffragatur.

264. 10. *Deinde si nihil deliquisse. Lamb. Deinde se nihil deliquisse: quemadmodum scriptum est in vetustissim. Gryph. & Leonic. exemplari. In meo libro multo clarius, Deinde si nihil dicet deliquisse. in altero Gryph. Deinde nihil deliquisse. vt pendeat oratio à superiore verbo ostendit.*

14 *afuisse, vt alibi docuimus, in eodem Gryphij libro vetustiore recte legitur.*

266. 13. *aut quibus sine, duo Gryph. exempl. antiqu. & vnum è meis.*

267. 20. *dehinc cenarit. Nos vocem, dehinc, sustulimus, quæ quidem non temere abest in manuscriptis, & in Leonicen. libro. elegantior sane oratio, ea expuncta efficitur. lin. 4. in vno Gryph. manuscripto legitur, tam læto animo liquerit.*

274. 27. *accusatorem sui periculi caussa. Ita legitur in omnibus manuscriptis, minime à vulgatis dissentientibus. Lamb. sic habet. accusatorem in sui periculi caussa.*

275. 20. *Nam & prætoris acceptionibus. Nos, prætorijs, edidimus, vt olim Leonicenus & Manut. postea, & postremo edidit Lamb.*

277. 3. *reciperatorio iudicio, si standum est auctoritate veterum codicum, est legendum. Ita certe scriptum est in vno Gryph. exempl. vetustiss. Sed hoc iam animaduerterat Lamb. vir doctiss.*

ctiss. & peritiss. antiquitatis.
279. 25. & præterea indicationes plures fiant. In manuscr. omnibus, & in Leonic. editione, & propterea legitur fortassis non male.
280. 3. aut vero, legit Lamb. aut à vero habent omnes manuscr.
281. 7. quod inter omnes. quod in omnes edidit Manut. et multis ante illũ annis Leoni. Ita quidẽ scriptum legitur in omnibus manuscr. exempl.
282. 7. Non est dissimulandum, quod Lamb. emendat certa adductus ratione, tropæum in antiquissimo Gryphij libro scriptum inueniri.
19 concelebrandæ, duo manuscr. lib. meus vnus, Gryphij alter habet.
284. 22. incidunt. accidunt habent manuscr. omnes. accidit, Leonic. & in clausulæ initio. Atq; hoc quidem quomodo ratio docet legendum.
286. 8. inerunt, legitur in manuscriptis.
11 & facti inutilitatem. Aut manca oratio est, aut quod Lamb. fecit, copula, &, est inducenda.
28 Curiatis alij habent impressi, & duo manuscr. alij Curiatibus, vt scriptum extat in vno Gryph. exempl. cui suffragatur Leonic. editio Aldi Victor. Manut. Curiatijs legit Lambin. vt congruat cum Liu. melioribus exemplaribus.
287. 27. pœnitus fit. duo vetustissima Gryph. exemplar. habent. prisco more. Et rursus pag. 256. 3. pœnitum.

290. 20. *demouetur, ex vetustiss. codicum auctoritate & certa ratione innixi edidimus. dimouetur alij excusi habent, Victor. Manut. alij remouetur, vt Leonic. Ald. Lamb. dimouetur, etiam in nonnullis manuscr. legitur. Demouetur autem rursus 258.2. in ijsdem habetur.*

291. 27. *Quod non poterit. nos ex duobus Gryph. numquam satis laudandis exemplarib. Quid potuerit, et paullo infra, quid debuerit, curauimus excudendum. Ita certe praeclare legi docent, quae mox sequuntur. Deinde omnia facta esse ab reo, quae in ipsius fuerint potestate, quod minus, quam conuenerit factum sit, culpa id alterius accidisse. quae quamquam ita sint, minime tamen lectionem vulgatam improbandam puto, quam Victorius praesertim agnoscit.*

293. 29. *in expeditionem. nos secuti fidē duorum Gryph. exemplar. antiquiorem, in seditione, edidimus. quae quanto melior lectio quam vulgata sit nemo non videt.*

294. 14. *improbatur. nos, vt iam Aldus ediderat, probatur, excudi curauimus, eius editionē duobus Gryph. libris antiquis & praeterea duobus alijs manuscript. tuentibus. Eodem modo & Lamb. legit.*

295. 10. *capitale. si fides habenda est antiquitati, vetustiss. duo Gryph. codices veram Ciceronis lectionem representant, in quibus nulla litura, voce inquinata, nulla sublata littera,*

capital

capital legitur. Vsum autem hac voce præter Plautum Nonius affirmat. Lucil. lib. XXVI. Facile deridemur. scimus capital esse irascier. Ciceronem certe oblectatum fuisse priscis vocibus adolescentem, qua ætate hæc scripsit, ex libro de perfecto oratore ad Brutum conijci potest. Quid proprie autem capital esset, vnde est hoc trãslatum, docet Festus: qui linteum fuisse quoddam, quo in sacris vterentur affirmat.

21 indicandi. tria vetusta exemplar. vindicandi, habent. quam agnoscit lectionem Lamb.

299. 3. quare parte eius generis. Vnus est Gryph. liber recentior in quo, ni fallor, germanæ lectionis vestigia, quæ manca est in vulgatis continetur, vnum modo verbum mutuati sumus ex altero antiquiore: eam antea tamen mirifice a Lamb. emendatam fatemur: sed vt nonnihil dissentiat. Quare parte eius generis cum caussam non ideo constitueris vt depreceris, vti licebit. negationem autem retinuimus, minime ea impediri sensum arbitrati. valet autem, nõ ideo, non eo consilio, non ea spe, vt magnum caussæ adiumentum futurum in deprecatione constitutum habueris. nihil tamen subtilius aut elegantius Lamb. coniectura. quare parce eo genere, cum caussam in eo constitueris. duo autem verba quæ in vulgatis desiderantur, vt depreceris, clarissime in eo libro scripta leguntur. Adiuuãt autem nostram coniecturam quæ paullo infra dicuntur,

Quare hoc genus quamquam in iudicijs non versatur nisi quadam ex parte, &c.

24 *diu dictum est. diu ductum est, habet Gryph. liber recentior. & vnus è meis.*

302. 17. *cum genere primo & forma intelliget dissidere. Ita habet meus manuscript. liber. duo Gryph. vetustiores genere, & prima confirmatione intelliget dissidere.*

303. 17. *opitulatus sit. in omnibus manuscriptis exemplaribus duo hæc verba absunt: & recte quidem, vt suspicor.*

304. 22. *delibari. Aldus quem secuti sumus, deliberari, iampridem edidit. Lamb. delibrari, quam lectionē & ratione & auctoritate tuetur.*

308. 17. *Si mihi filius genitus fuerit. In manuscr. verbum, fuerit, abest, vt recte Lāb. vltima modo commutata littera, genitur emendarit.*

309. 19. *tu mihi dicebat, secundus heres esto, duo Gryph. antiquissimi, tu mihi, dicet, secun. her. esto. Lamb. temere sublatam litteram. m, ex aduerbio tum ob priorem similem vocis insequētis, mihi, ex verbo, dicet, corrupto pronomen, ille, efficit, quomodo esse legendum ratio postulat.*

310. 27. *deluere, duo Gryph. vetust. libri.*

311. 25. *In ijsdem controuersa esse omnia, legitur.*

313. 19 *si eius caussæ, legit Lamb. certe vulgata lectio non potest ferri. Si eius rei caussa for-*

te legendum m littera abiecta.

315. 8. *in vno Gryph.codice, quippiam, abest. Siquidem igitur, Aldus edidit: quæ mihi tamen lectio haud probatur.*

23 *Confirmata esse videatur. Lamb.*

317. 17. *fieri oportuisse, aut oportere. nos probata Lamb. emendatione, fieri oportuisse, aut potuisse, edidimus. iisdem autem verbis alibi eandem in his libris sententiam complexus est.*

318. 14. *deluerit, vt suprà etiam pag. 275. 1. deluere.*

320. 9. *vt sua lex ipso scripto. tu lege, vt suo lex ipsa scripto. quomodo in antiquiss. Gryph. libro scriptum exstat. & ratio docet legendum.*

29 *legassit, vbi vulgati legauerit, habet vetustissimus vnus Gryph. liber, quemadmodum etiam Lamb. edidit. Ita autem legendum lib. 1. ad Heren. quidquid id eo, hoc ipsum exemplar. variare videatur. religiose enim prisca illa & horrida verba in vetustis est, legibus conseruata.*

321. 5. *inditæ sunt alij habent, vt vnus Gryp. manuscr. indutæ alius, inductæ nonnulli legunt. quam lectionem Leon. Aldus, Manutius, Victorius, omnesque adeo vulgati præter Lamb. agnoscunt. Is enim, inditæ, vt nos, edidit. Indere autem catenas captiuis, Plaut. dixit, locuples auctor Latinæ elegantiæ.*

322. 20. *rationibus, legitur in omnibus manuscriptis.*

25 *multis dissimilibus rebus. multis de dissimilibus. Lamb. recte emendat. Ita enim docet ratio esse legendum.*

323. 21. *qua posset, vt edidimus scriptum exstat in duob. manuscr. Gryph. melioribus, vulg. quoad posset.*

325. 9. *nos inductos ducit. Lamb. hinc non sine certa ratione vocem inductos, alieno loco incertam tollit Lamb.*

328. 5. *Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinetur. Hæc vulgata lectio fœde corrupta & perturbata. Nos ex meo libro in quo integra manet, plane nobis videmur deprauatam restituisse. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectio concitata, comitate retinetur. Vnam autem ipsi vocem leui mutatione emẽdatam pro, iniectio, inuectio substituimus.*

329. 4. *ducunt ad se, Nos duas postremas voces, quæ in omnibus manuscript. aberant, sustulimus.*

331. 7. *cui nulla vi resisti potest, quo ea secius id quod facere potest, perficiat. Hic à verbo potest, cetera in duobus Gryph. libris antiquis inueniuntur, quæ absunt in manuscriptis alys & in vulgatis. In ijsdem lin. 32. partim autem esse multas res necessitatis.*

FINIS.

